

מלכות
אברהם
אברהם

זכור זאת ליעקב

הוצאת מוסד ביאליק

דפוס העשור בע"מ

תל-אביב, רחוב המסגר 66 טל. 31554

לזכר יעקב (יקי) פיירברגר הי"ד

נפל בבקעת הירדן

הוצא ע"י ישיבת „בני עקיבא“ רעננה

בסיוע קבוצת „עלומים“ והמשפחה

ב' ניסן תש"ט — י"ב אייר תש"ל

יְקִי וְהַיָּד

„ואוהב את יעקב“ ... מלאכי א', ב'
 „מי יקום יעקב...“ עמוס ז', ב'.
 „לא הביט און ביעקב...“ במדבר כ"ג, כ"א.
 „כי אכל את יעקב...“ תהילים ע"ט, ז'.
 „כי יעקב בחר לו י-ה...“ תהילים קל"ה ד'.
 „ויבער ביעקב כאש להבה...“
 איכה ב', ג'.

★
 „אל תירא עבדי יעקב...“
 ישעיהו מ"ד, ב'.
 „צוה ישועות יעקב...“
 תהילים מ"ד, ה'.

★
 „רוני ליעקב שמחה...“
 ירמיהו ל', י'
 „ושב יעקב שקט ושאנן...“
 ירמיהו ל', י'.
 „והקדישו את קדוש יעקב...“
 ישעיהו כ"ט, כ"ג

"תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב"

חברת ישראל

כפיה ושררה בגביית צדקה

א

בבא־בֵּתֵרָא ח', ב. קופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלושה וכו', שאין עושין שררות על הציבור (בממון — כך לשון המשנה בשקלים פ"ה מ"ב) פחות משנים וכו', מנא הני מילי? אמר רב נחמן אמר קרא והם יקחו את הזהב, (ופסקה הרמב"ם בפ"ט מהל' מתנות עניים, הל' ה').

וצ"ע הרי אותה שררה ע"י כפיה היא, כמו שביארו בגמ' שם ש"ממשכנין על הצדקה ואפילו בערב שבת, וא"כ ה' לנו להצריך שלושה, לשיטת התוספות בבא־קמא ט"ו, א', ד"ה אשר, ובסנהדרין ב', ב. ד"ה ליבעי, שכל דבר עישוי וכפיה צריך בית־דין? ולכאורה אפשר לחלק ולומר דהכוונה שם היא לגבי כפיה ועישוי שבגוף, שכופין בשוטים, וזו לא נמסרה אלא לב"ד של שלושה, (וכמו שלמדנו בגיטין פ"ח, ב, ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, שבכה"ג שליחותיהו קעבדינן), ואילו כפיה ועישוי שבממון — זו אינה נחשבת לכפיה אלא לשררות בעלמא, ובכה"ג די לנו בשנים.

ברם, דבר זה לא ניתן לאומרו, שהרי כמה ראיות מוכיחות שגם הסוברים שכפיה לקיום מצוות מותרת גם ע"י יחידים, מודים הם שכפיה לאפוקי־ממונא טעונה דוקא בית־דין של שלושה (עי' מה שכתבנו בקובץ "תושבע"פ" — תש"ל, במאמר "כפיה ורצון בקיום מצוות", עמ' ע"ה, וראוי להוסיף כאן דברי הגמ' בב"מ ל"ב א, מי דמי, התם דמפיק ממונא מהאי ומותיב להאי בעינן בית־דין), ומה ראו על ככה למוסרה כאן לשנים?

ונראה שדבר זה היה קשה גם ל"נימוקי־יוסף", ולכן ביאר וכתב כאן: "קופה נגבית בשנים, משום דגביה דבר־קצוב הוא על כל אחד, ואין בו כפיה כלל, משום הכי לא הוי כדיני ממונות להצריכו שלושה", (ועל כרחק ס"ל לנמוקי" שגם הא דממשכנין על הצדקה הקצובה — אין זה נחשב לכפיה אלא לשררה בעלמא).

ונראה שכשם שאמר רבינו תם, בתירוצו השני על הקושיא של התוס' בסוגייתנו ד"ה אכפי' וכו', על עצם היתר הכפיה במצות-עשה-שמתן-שכרה-כתוב-בצדה "דהכא קבלו עליהן שיכופו אותם הגבאי", הנה מאותו טעם עצמו אין כאן גם תורת-כפיה רגילה להצריך בה ב"ד של שלשה, כיון שכל מי שהצטרף לציבור מסוים, כאילו קיבל עליו מראש כל חובות הציבור, ומהאי טעמא מקום היה לומר שגביית-צדקה תהיה גם ביחיד, וכדרך שבמשפטים קי"ל "דאי בדקבליה עלי", אפילו שאינו-מומחה נמי יכול לכופ את האדם בעל-כרחו" (תד"ה דן וכו', סנהדרין ה' א'). והא דצריכים שנים דוקא, היינו משום תורת שררות גרידא, וכמו שלמד רב נחמן מקרא ד"והם יקחו את הזהב", והיינו משום כבוד-הציבור.

אלא שרבינו תם הוסיף וחידש לנו, דלאו דוקא במה שהוקצב לפי האומדנא הרגילה של הציבור אין תורת-כפיה, אלא גם "כי הא דרבא אכפיה לרנב"א", וזה היה סכום נוסף מלבד ההקצבה הרגילה שהוטלה עליו, [כמו שכתב בחידושי הרמב"ן: "דכל שכן שפעמים שהן כופין למי שהוא אמיד לעשות צדקה שלא מחמת קיצותא-דמתא הוא, אלא שהיה עשיר, ולא הוה עביד כדבעי ליה". ולדעתו כיון הגר"י קניבסקי שליט"א, בקהלות יעקב לב"ב סי' ז', שכתב: "דלא יתכן כלל שר"נ בר אמי, יעבור ח"ו על עיקר מצות צדקה, ולא יתן ח"ו כערך שאר בני עירו לפי הממון והעניים, רק שרבא אכפיה להוסיף להרווחת העניים, כיון שהי' עשיר"], לדעת ר"ת אף זו לא היתה בה תורת כפיה [להצריך ג']. כי כמו שהועיל הטעם "דהכא קבלו עליהם שיכופו אותן" לגבי עצם ההיתר לכפות [אעפ"י שזו מ"ע-שמתן-שכרה-כתוב-בצדה], הוא הדין שהועיל הטעם גם לגבי ההיתר לכפות בשנים ולא להצריך שלושה, [ושפיר יכול היה רבא לכפות, כשרק "אחר הי' עמו", כמו שכתבו בתוס', ולא הי' צורך שיהיו אתו שנים נוספים].

ולעומת זה הנה זכינו עתה לאורם של חי' הר"ן על ב"ב (ירושלים, תשכ"ג), והוא כותב בפירוש: "אבל לכופן בדבר שאינו קצוב — לא אפשר בבציר משלשה, דדיני ממונות הוא" (והר"א סופר שליט"א, העיר שם: עי' תוס' ד"ה כי וכו', וקשה לומר דד' מאות זוזי הי' קצוב על ר' נתן", וברור שלפי האמור בחי' הרמב"ן

שהי' זה נוסף על הקיצבה, נצטרך לומר בדעת הר"ן שאחרים היו עם רבא, והיינו עוד שנים).

ב

ובסוגיא זו יש לפנינו שני קשיים גדולים ברמב"ם: תמיהת הגר"א ווסרמן ז"ל — הי"ד — ב"קובץ שעורים" (ב"ב סי' מ"ו), על מה שכתב הרמב"ם בפ"ז ממתנ"ע הל' י': "מי שאינו רוצה ליתן צדקה וכו' ב"ד כופין אותו וכו' וממשכנין על הצדקה וכו'", ומשמע דקאי ארישא דמילתא, דב"ד [היינו שלשה] הם הממשכנים, והרי בגמ' מפורש שגם שנים ממשכנין על הצדקה?

ובישוב קושייתו כתב שם: "ושמא י"ל דהגבאים יש להם רשות מב"ד למשכן, והם שלוחי ב"ד", ולכאורה קשה לאומרה, דאם כן ליסגי לן בחד, כשם שגם במקרים אחרים אין צורך בשני שלוחי-בי"ד? ברם, צריך לומר דנהי דלגבי תורת-כפיה — גבאי צדקה שלוחי-בית-דין הם, והיה מספיק באמת גם אחד, ברם הוצרכו לשנים בגלל צד השררות שבדבר, שביחס אליה אין מעמד השליחות מעניק תוקף וחכות שררה לאחד.

ולכאורה יש להביא ראיה, דכל שהוא שליח ב"ד — גם תורת שררה אין בו, שהרי במשכון עבור מלוה, הלכה פסוקה היא "ששליח ב"ד יש לו ליקח המשכון מיד המלוה בזרוע" (רמב"ם פ"ג ממלוה ולוה הל' ד', עפ"י הגמ' בבא מציעא ק"ג, א) ולפי"ז גם הכא תיסגי לן בחד?

הנה שתי תשובות בדבר: א) בענין השררה הודגש בפירוש "על הצבור", היינו כשהשררה נוגעת לרבים, רק בכה"ג למדנו מקרא דבעינן שנים דוקא, ואילו כשהדבר נוגע ליחיד, שפיר מותר הדבר גם ע"י אחד, [ואין לומר שהטעם שמספיק לגבי משכון גם שליח אחד, כיון שזהו מאורע חד-פעמי, שכן גם המקור המפורש להא שאין עושים שררה וכו' פחות משנים, הוא בקרא דנדבת-המשכן, ואותו מאורע אף הוא היה חד-פעמי, אלא שהעיקר תלוי בשררה על הציבור כולו כאמור].

ב) שנה לנו הרמב"ן ז"ל בחי' בבא-בתרא ז', ב, שכל שעיקר ההתחייבות היתה מרצון, גם אם המתחייב מסרב עכשיו, —

שוב אין בכפיה לביצוע תורת שררות. והרי כל הלואה נלקחה ע"י הלוה מרצונו, ושפיר אין בלקיחת המשכון שום צד-שררה. ודברי הרמב"ן נאמרו בהסברת שאלת הגמרא, איך ממשכנין על הצדקה, והא כתיב ופקדתי על כל לוחציו? ותשובת הגמ' היא: דאמיד [ובכה"ג מותר לכפותו וללוחצו], ומוסיף הרמב"ן ז"ל ומסביר: "ולא פריק כי קאמרינן [שגבאי צדקה] ממשכנין, כשנדר ואינו משלם, כדאמרינן חייבי ערכין ממשכנין אותן, דכתיב ועשית — אזהרה לב"ד שיעשון (ר"ה ו' א) וצדקה נמי התם כתיבא [אבל על קיצות-הציבור באמת אין ממשכנין]? היינו טעמא דלא אמר הכי, משום דהא לא שררות היא [אם כופין אדם לקיים התחיבותו], אבל כשהן כופין על קיצותן של בני העיר — היינו שררותא [כלומר כשהשתמשה הגמ' בהא דממשכנין, כדוגמא למעשה של שררות, על כרחך לא לצדקה של התחיבות-מרצון התכוונו, אלא לצדקה של קיצות-בני-העיר], ובעינן תרי [ושפיר הצריכו שנים משום שאין עושים שררות על הצבור פחות משנים]. והעולה מדברי הרמב"ן ז"ל, ששררות וכפיה תרי מילי נינהו, ותיתכן אפוא כפיה שאין עמה שררות וכן שררות שאין בה תורת-כפיה, ומי שכופין אותו למלא התחיבות שהתחייב מרצונו, אעפ"י שעכשיו הוא מסרב למלאה, אמנם כפיה יש כאן, אבל אין בזה משום הטלת שררות עליו, שהרי סוף סוף מכוח רצונו הוא אנו באים עליו, ואילו כשאנו כופין אותו לשלם מה שקצב עליו הציבור, גם אם נאמר שכל דבר-קצוב אין בגבייתו תורת כפיה מצד הגובה (כסברת ה"נמוקי-יוסף"), אבל הטלת שררות יש בזה, שכל שגובים מאדם חוב שהטילו עליו אחרים — שררות יש בזה.

ג

אכן עוד קושי לנו ברמב"ם: הילכתא מפורשת היא בסוגיתנו שמותר למנות שני אחים גזברים (והלכה זו פסוקה בשו"ע יו"ד סי' רנ"ו סעיף ו': "וכן יכולים למנות שני אחים גזברים") — ולמה השמיטה הרמב"ם?

ואגב ראוי לעמוד על הלשון של המשנה: "אין עושין וכו' פחות משנים" — הרי לדעת רב נחמן למדנו זאת מהפסוק — "והם יקחו את הזהב" — שהוא בא לרבות, ואלמלא הפסוק היינו עושין

שררות גם על ידי אחד, ואם כן הול"ל "שאין עושין שררות על הצבור אלא בשנים"?

לכן נראה לענ"ד ששיטת הרמב"ם היא, דלעולם אימא לך שגם כפיה על הוצאת ממון קצוב אף היא כלולה בתורת הכפיות שבממון המסורות רק לבית-דין, וגביית-צדקה אף היא טעונה בית-דין, [ועאכ"כ הא דממשכנין על הצדקה, כפיה היא וטעונה ב"ד], אלא דס"ל דלגבי צדקה קצובה גם שנים יש להם תורת בית-דין, ורשאין הם לכפות ולהוציא ממון.

כי הנה שנינו שם "ומתחלקת בשלושה כדיני ממונות", וחזינו שיש לגבאי-צדקה מעמד של בית-דין אלא שלגביית הצדקה לא הצריכו שלושה, כפי שהסביר שם ר"ת [בתד"ה ומתחלקת] "לפי שהי' ידוע שסכום של כל אחד ואחד כמה יתן", ושפיר ניתן לומר ששנים אלו לא שלוחי-ב"ד הם אלא שנחשבים הם לב"ד עצמו, והיינו שבכה"ג צמצמו את הרכב בית-הדין והעמידוהו על שנים, ונראין הדברים שבצדקה, הואיל וחתרו חכמים שהדברים יעשו בזריזות, וכמ"ש בירושלמי פיאה פ"ח הלכה ו': "עד דהוא מצמית להון הוא מסכן" [= עד שהוא מאסף את כולם — מי שצריך להם יכול להסתכן — פני משה] הסתפקו במינימום, ולפי"ז היו גם מסתפקין בגבאי-צדקה אחד, שהרי בכה"ג גם היחיד "הימוני מהימן", כמו שאמרו בסוגייתנו (ב"ב ח, ב), אלא שבגלל השררה על הציבור נאלצו למנות שנים, והיינו דיוק לישנא דמתניתין "שאין עושין שררות על הצבור פחות משנים".

[והיינו שלא בא הכתוב לרבות דוקא שנים, אלא ללמדנו שגביית ממון, כיון שצד עישוי וכפי' יש בה — שממשכנין עלי' ואפילו בע"ש — עיקרה בב"ד, וכרגיל ב"ד הוא של שלושה, אלא שכאן קבעו חז"ל שמספיק גם ב"ד של שנים].

והשתא מיושב, שעיקר דינא דכפיה בצדקה וממשכנין על הצדקה זה באמת בסמכותו של ב"ד, ולכן הכניס הרמב"ם פרט זה בהמשך ההלכה העוסקת בכפיית ב"ד על הצדקה, אלא שלמעשה גם שנים רשאים לבצע כפיה זו, כיון שלגביית צדקה יש גם לשנים כח-ב"ד-יפה. ולפי האמור שהשנים תורת בי"ד עליהם, צ"ע לכאורה במה שאמרו שם בגמ' "גבאי צדקה אינן רשאים לפרוש זה מזה אבל פורש זה לשער וזה לחנות" (ובלבד שיראו שניהם כאחד — רש"י), והטעם

המבואר שם ברש"י ור"ח הוא "מפני החשד" — דלמה לנו טעם החשד, והרי בתורת בי"ד הם צריכים להיות יחד (ועי' בתשובת הריב"ש סי' רל"ב לענין פרוזבול), ונראה דאי משום הא לא איריא, שרק בשעת הטלת שררה, אם בגבי' ע"י כפיה או ע"י לקיחת-משכון, אז נחוצה גם הצורה של פעולת ב"ד — שיהיו שניהם כאחד — לא כן בגביה רגילה, אין צורך בה.

[ואגב מקום כאן לבאר, מה שקשה לכאורה, דהואיל ומעיקר הדין — מדין הימנותא — יכולה הצדקה ליגבות גם באחד, א"כ מדוע אינם רשאים לפרוש זה מזה? וצריך לומר דדוקא אם מתחילה נתמנה רק גבאי אחד, האמון ניתן לו כיחיד, משא"כ כשמתחילה נתמנו שנים, בכה"ג יש בפרישת האחד מחבירו מקום להתעוררות חשד.

ורבינו הט"ז כתב ביו"ד ריש סי' רנ"ז: "אין אחד גובה יחידי כדאיתא סי' רנ"ו סעי' ג' משום שררה", ואם אחד פורש מחבירו "עושה שלא כדין, שהרי צריך לגבות בשנים", ואולי כוונתו לומר שמהאי טעמא יש מקום לחשד.

ומרן הגר"ח בן-עטר ז"ל תמה עלי' בספרו ראשון לציון ביו"ד שם: "וכי מה איכא לגבות יחידי? פשיטא דשרי לגבות יחידי, כיון שהוא ממונה עם השני, כל אחד יכול לגבות לחודי' ואם יצטרכו לעשות משכון, לא יעשו שררה עד שיהיו בשנים, והן מזומנים להכ"י". ולכאורה נראה ליישב ולומר שכוונת הט"ז היא, שגם בגביה עצמה תתכן שררה, כל שהיא נעשית ע"י הטלת-מרות, ואפשר שגם כפיית-דברים אעפ"י שאינה נחשבת כפיה — שררה יש בה, ועל כן צריכים שנים. ולפי זה מה שאמרו בגמ' מאי שררותא, ותי' לפי שממשכנין על הצדקה וכו', הכוונה היא שנקטו את הצד הקיצוני של שררה, אבל אליבא דאמת תתכן שררה גם לפני זה.

אולם מצינו מפורש בב"י סי' רנ"ו דבזמן הזה "שאין אנו ממשכנין על הצדקה, לפי שורת-הדין נמי מותר להעמיד גבאי אחד", ומשמע שהבין דברי הגמ' כפשוטם, שרק אם ממשכנין אז זה נחשב לשררה, וצריכא דוקא שנים, אבל כל הטלת-מרות אחרת אינה עדיין בגדר שררה, ומותרת גם ביחיד.

ואף הט"ז עצמו כתב בסי' רנ"ו ס"ק ב': "השררה — היא שממשכנין האנשים על הצדקה", ומשמע שגם הוא מפרש שלפני זה אין עדיין שררה.

וע"כ צריך לומר שאין כוונת הט"ז בריש סי' רנ"ז לומר שאסור לגבות יחידי, אלא כאמור לעיל, כיון שבמציאות נהגו לגבות בשנים, הרי כל פרישה של האחד מן השני יכולה לעורר חשד, ועל כן אינם רשאים לפרוש.

ברם ניתן להעמיד דברי הט"ז כפשוטם שבאמת אסור גם לגבות ביחיד, אולם לאו מטעמי, והיינו לפי מה שכתבנו ששיטת הרמב"ם היא שגם בדבר קצוב ישנה כפיה, אלא שבכה"ג הותרה הכפיה גם לשנים, ואין צורך דוקא בשלושה. והשתא שפיר איכא למימר שגם הגביה עצמה צריכה להעשות ע"י שנים, לא בגלל השררה אלא בגלל הכפיה].

ד

אלא שהעומד נגדנו, זו ההלכה המפורשת בגמרא דילן בסוגייתנו: „מעשה ומינה רבי שני אחים על הקופה“, ואם השנים תורת ב"ד להם — כיצד אפשר למנות ב"ד של שני אחים? אולם ראה זה מצינו להיפך, בירושלמי פאה פ"ח הל' ו'. „ר' יוסי בשם ר' יוחנן, אין מעמידין שני אחים פרנסין“, ואם כי פירש

המשפחה, אצל סבא ביום חג

„במראה הפנים“ דהבבלי מיירי בגזברין והירושלמי בגבאים, וגם רבינו מנחם המאירי ז"ל הבין דתלמודא דידן מיירי בגזברים ולא בגבאים, שהרי כתב בחי' בבא-בתרא ח' ב: „מעשה גבאי צדקה שבידם למשכן, הואיל ויש כאן צד שררה אין ממנים בה פחות משנים. אבל כל שאין בידו למשכן וכו', ואין שם אלא צד נאמנות, כגון גזבר וכו' ממנים בה אפילו אחד, וכל שאין ממנין בה פחות משנים — אין ממנים בה שני אחים, ששני אחים כאחד הם חשובים“ (*).

(*) וחידוש זה שהמאירי מחדש בסוף דבריו שגם לגבי תורת-שררה כמו בגביית צדקה, שני אחים כאחד חשיבי — צ"ע, דאמנם גזירת-הכתוב היא ביחס לעדים ודיינים אבל לגבי שררה מנא לן? ונראה שלמד מבנין-אב, דהניחא אילו היה הפסול של קרובים מדין נאמנות, הרי לגבי שררה אין הסעם הזה עולה, אבל הואיל ופסלתן תורה גם במקום שאין צד-נגיעה, משמע דקרובים כחד חשיבין, הרי ממילא אינם כשרים כל היכא דבעינן תרי, ואין הבדל מאיזו סיבה בעינן תרי.

ולעומת זה מצאנו בפירוש דעה אחרת לרבינו הסמ"ע בפרישה טויר"ד סי' רנ"ו ס"ק ו' שעל דברי הטור „הילכך אפילו שני אחים יכולים לגבותה“, הוסיף וכתב: „פירוש כיון דטעמא שאין נגבית בפחות משנים היינו משום שררה, אבל לענין הימנותא אפילו בחד סגי, אם כן הוא הדין בשני אחין נמי גובין, דהא איכא שררה“, והיינו שהסמ"ע הבין בשיטת הטור כדעת המרדכי, דאיירינן לא בגזברין אלא בגבאים, ושני אחים כשרים לגביה, אעפ"י שיש בה צד שררה.

וחידושו של המאירי נסתר לכאורה מר"ה כ"ה, ב, שאין היחיד נאמן על ידי עצמו [בקידוש החודש] ואעפ"כ אמר הקב"ה למרע"ה „עד דאיכא אהרן בהדך“, ומשמע דאפילו היכא דבעינן לא פחות משנים לא היתה מניעה מצד זה „ששני אחים כאחד הם חשובים“?

אלא שבהאי עניינא צ"ע בעיקר הדין, היאך הוכשר קיה"ח בצירופו של אהרן, והרי אחים-קרובים הם ופסולין לדיון? — והנה הרמ"ז כתב בפירושו למשניות דהוראת-שעה היתה, אולם בשו"ת התשב"ץ ח"ג סי' רע"ז, הוא מחדש שאין כוונת הגמ' על אהרן ממש, „לא באו לומר שיהיו משה ואהרן כשרים לקידוש החודש, שהרי אמרו [בבא-בתרא קנ"ט] „אסו

אכן לא כך היא דעת ה"יפה עינים" בסוגיתנו כאן בב"ב, ולדעתו פלוגתא היא בין שני התלמודים, וכדעת היפ"ע מפורש

— — — משה ואהרן משום דלא מהמני הוא, אלא גזירת מלך היא שלא יעידו" — — — וכיון דגזירת מלך לפוסלן, היאך נכשירם לקידוש החודש? — — — ולא למדנו מאהרן [שנוסף על משה], אלא לפסול יחיד-מומחה, וכיון שנפסל יחיד-מומחה חזר הדין לשלשה כשאר דיני ממונות — ואם משה ואהרן היו כשרין לקיה"ח הקרוי משפט, היינו מכשירים לשאר דינים שני אחים — וזה אי אפשר". והרי הוא מפרש אפוא שכוונת הגמ' היא רק לומר לנו שאין יהיד כשר, (ואפשר שגם הריטב"א לכך התכוון, דמצינו בהידושו לישנא "עד דאיכא אחרינא בהדך"), ובסופו של דבר צריכים שלשה, וכמו שכתבו שם בתד"ה עד וכו' ואין ב"ד שקול מוסיפין עליהם עוד אהה, ולפי פירוש זה לא קשה מידי על המאירי.

ולתרווייהו — לתשב"ץ ולרמ"ז — קשה מאותה ששנינו לעיל (ר"ה כ"ב, א) שר' שמעון מכשיר קרובים לעדות החודש, ויליף לה מכשרותו של אהרן (עי' סורי אבן שם שפירש דהואיל וכשר לדון כשר גם להעיד), ומשמע שהבין דברים ככתבם, שכוונת הכתוב היא להכשיר את אהרן ממש.

וצריך לומר שגם בזו גופה נחלקו ר"ש וחכמים, שחכמים ס"ל דכל עיקר פסול קרובים עוד טרם הי' באותה שעה, שרק אח"כ ניתנה תורה ונתחדשה הלכה" (שבת קל"ה, א') ואילו לפני זה בפירוש שנינו בן-נח נידון גם "על פי קרובים" (סנהדרין נ"ז, ב', רמב"ם ספ"ט מהלכות מלכים).

והנה לאחר מתן תורה, שפיר קאמרה הגמ' בזבחים ק"ב, א', אהרן קרוב הוא — ואין קרוב רואה את הנגעים, אבל לפני מתן-תורה, רק במקום שהקרוב נוגע בדבר היה מקום לפוסלו מדין נוגע, דשייך לומר על דרך שכתב הרמב"ן בענין אחר, לפי שהוא ענין מושכל ואיננו צריך לתורה" (רמב"ן בראשית ר', ב), אבל היכא דלא שייכא נגיעה ודאי שלא היה מקום לפסול קרובים.

ואמנם מצאתי שהפני יהושע (ר"ה כ"ה, ד"ה דסד"א הואיל וכו') כתב לגבי צדדים אחרים: "ולא דהוכשרו משה ואהרן באותה שעה — משום דקודם מתן תורה הוה", וזהו אפוא שיטתם של חכמים, ואילו ר' שמעון ס"ל דכשם שעצם מצות קיה"ח ניתנה אז, כך כל פרטיה לא לשעה נאמרו אלא לדורות, ולפי מאי דקיי"ל כחכמים, שוב לא קשה מידי על המאירי.

במרדכי פ"ק דב"ב סי' תפ"ח. דהירושלמי פליג על הבבלי, וס"ל דאין מעמידין שני אחים גזברין על הקופה.

וצריך להבין במה נחלקו שני התלמודים, כי הנה לכאורה נראה שיש לפנינו שם פלוגתא נוספת, דבתלמודין נאמר קופה של צדקה נגבית בשנים, והרי לנו שלגביה אפשר למנות שני גבאי צדקה. ואילו בירושלמי אומר ר' בא "אין מעמידין פרנסין פחות משלשה", ומשמע לכאורה שגם לגביה צריכים דוקא שלשה. והדברים קשים להולמם, אטו יחלוק על סתם-משנה בפיאה (פ"ח מ"ז), האומרת בפירוש שגביית צדקה יכולה להעשות גם ע"י שנים?

אלא פירושם של דברים כך הוא, ששיטת הבבלי היא בכוונת המשנה. שיש למנות שני גבאים לגביה ועוד שלשה אחרים לחלוקה. ואילו שיטת הירושלמי היא שכבר מתחילה ראוי למנות שלשה גבאים, ששנים מהם יהיו הגובים ושלשתם יחד יהיו המחלקים. ומעתה מובנת גם הפלוגתא ביחס למינוי שני אחים, דלשיטת הבבלי שיש לפנינו גובים לחד ומחלקים לחד, הרי רק במחלקים שצריכים דיון והכרעה אין למנות שני אחים דכחד חשיבי, אבל בגובים שהדבר קצוב הוא ואין שם צד-דיון כלל, שפיר אפשר למנות שני אחים, דלגבי שררה כתרי חשיבי (וכלשון הטור שכתב בסי' רנ"ו: הילכך אפילו שני אחים יכולים לגבותה"). ואילו לשיטת הירושלמי שהגובים הם גם המחלקים בצירוף השלישי, אין למנות שני אחים גבאין, דאמנם לגביה כשרים הם, אבל כיון שעליהם להיות גם המחלקים, ולחלוקה הרי אינם כשרים, שוב אין מקום למנותם כל עיקר. ולפי האמור, ברור ששיטת הירושלמי היא, שהשנים הגובים ודאי שתורת-ב"ד להם, שהרי מכוח שלושה הם באים — "תרי מגו תלתא" — ואפילו תימא שגם בגביית צדקה קצובה ישנו גדר של כפיה, וכל כפיה צריכה ב"ד, שפיר מותר להם לכפות, שהרי הם הם ב"ד.

ה

והנה הוכיח הגאון צפנת פענח בפ"ט מהל' מתנות-עניים הל' א', שהרמב"ם סבירא ל' שהגובים הם גם המחלקים, שכתב שם: "ולוקחין מכל אחד וכו', והן מחלקין המעות", ומפורש יותר בסוף פ"א מה' סנהדרין ששם כתב הרמב"ם "ושני גבאי צדקה ועוד אחד, כדי שיהיו שלושה לחלק צדקה", והמשיך ה"צפנת פענח" וכתב: "ולכך

לא הביא רבינו [הרמב"ם] הך דינא דיכולין למנות שני אחים לגבאים, מחמת דסבירא ליה דאין מצטרפין לחלוקה, ושם בעי גדר דין, ולפי מה שכתבנו מקורו של הרמב"ם הוא בשיטת הירושלמי במסכת פיאה. ומעתה נתברר לנו, לא רק מדוע לא פסק הרמב"ם כדעת הבבלי שאפשר למנות גם שני אחים, אלא שלפי שדרך בדרך הירושלמי שממנים רק שלושה גבאים, פשוט הדבר שאין למנות שני אחים, וזו אינה צריכה כלל לפנים, ולכן השמיט לגמרי הלכה זו.

ולפי זה שפיר קרי להן הרמב"ם ב"ד, שגם אם השנים כופים או שהשנים ממשכנים, הואיל ואלו הם שנים מתוך השלושה שנתמנו להיות גבאי-צדקה — תורת ב"ד להם.

[והנה לפי האמור, אלמלא אזיל ר' יוסי בר בון בשיטת ר' בא בר זבדי בירושלמי שם, אלא בשיטת הבבלי ששנים יעסקו בגביה ושלושה אחרים יעסקו בחלוקה, שפיר היה מודה שרשאין למנות שני אחין פרנסין, דשררה על הציבור כשרה גם בשני אחין. אכן כאמור לעיל למדנו בפירושו של ר' מנחם המאירי ז"ל בבא בתרא שם: "וכל שאין ממנים בה פחות משנים — אין ממנים בה שני אחים" ומשמע שגם לשררה אינם כשרים (ודלא כדעת הטור) — וצ"ע זו מנא ליה? ואפשר שלמאירי היה קשה בירושלמי, מה בא ר' יוסי בר בון לחדש שאין ממנים שני אחים פרנסין, והרי לפי האמור שבצירוף עוד אחד יהיו הם השלושה, פשיטא הדבר? ועל כן למד מכאן המאירי שהכוונה היא שגם לגביה אין למנותם, והוציא מכאן את ההלכה שגם לשררה אין שני אחים כשרים דכחד חשיבי, ובכדי להשוות שיטת שני התלמודים, חידש לנו מושג חדש של גזברים שאינם גובים ולא מחלקים, אלא נאמנים — שהם מופקדים על שמירת הקופה, והוא מפרש בדברי תלמודנו כי על הגזברות הזאת הוא שמינה רבי שני אחים. ולפי זה הואיל ואצלנו קיימים רק גובים ומחלקים, אין מקום כלל להזכיר גזברים, ואף לשיטת המאירי שפיר השמיט הרמב"ם את ענין המינוי של שני אחים].

1

ודין זה שגם שנים תורת בית-דין להם, הואיל ואתא לידן, נימא ב' מילתא. כי הנה שנינו שדעת שמואל היא: "שנים שדנו — דיניהם דין" (סנהדרין ה', ב') — וצריך להבין אם הכוונה היא שרק

דיניהם דין או שגם תורת ב"ד עליהם? שהרי לגבי יחיד-מומחה שהוא דן יחיד, כתב הרמב"ם בפ"ה מסנהדרין הל' י"ח: "יחיד שהוא מומחה לרבים, אעפ"י שהוא דן דיני ממונות ביחיד, אין ההודאה בפניו הודאה בפני בית-דין" (ועל כן גם מומחה אינו דן דיני קנסות ביחיד כמפורש בסנהדרין ח', א' דבעינן בזה תורת ב"ד). ונראה דבשיטת ר' יונתן שהשלישי אינו בא אלא לצורך ב"ד-נוטה (סנהדרין ג', ב, וכוותיה פסק הרמב"ם בפ"א מהל' סנהדרין הל' ד' ובפירוש המשניות ריש סנהדרין), והדיון מצד עצמו יכול להתקיים גם בשנים, שפיר יש מקום לומר שלדעת שמואל גם תורת ב"ד על השנים. ואמנם מצאתי שכך כתב מו"ר הגר"מ חרל"פ זצ"ל: "בשנים למאן דאמר דיניהם דין — גם תורת בית דין יש להם — — — דס"ל לשמואל דהא דבעינן ב"ד של שלשה אינו אלא משום בית-דין-נוטה. נמצא דבאמת כל עיקר כח ב"ד הוא גם בשנים" (בית זבול חלק ו' — ירושלים תשכ"ו — סי' א', אות ו').

ברם מצאנו שנחלקו בזה הראשונים, שהרמב"ם ס"ל בדעת שמואל שרק דיניהם דין ואילו תורת ב"ד אין להם (עי' בית זבול שם, אות י), ולעומת זה כתב מרן הגר"א קוק זצ"ל (בספרו באר אליהו לביאורי הגר"א ז"ל חו"מ סי' ג' — ספר הגר"א ח"ב ירושלים תשי"ד — עמ' ל"ד), כי מלשון הרא"ש בפ"ק דסנהדרין סימן ג', אהא דאמר שמואל שנים שדנו וכו', שסיים שם "אליבא דר' אבהו אין דיניהם דין, ואפילו לא טעו, ואי מודה קמיהו כמאן דאודי חוץ לבית-דין וכו'". שמע מינה [דס"ל] שדוקא לר' אבהו אין הודאה בפני שנים, אבל לשמואל כיון דס"ל שדיניהם דין, הוא הדין שהודאה בפניהם חשובה הודאה, והיינו שיש להם תורת בית-דין. [ועי' טור חו"מ סי' פ"א אות כ"ז, ובש"ך סי' ג' ס"ק ח' השיג על הטור, ועי' דברי משפט להגר"ח אויערבך ז"ל חו"מ סי' ג' ס"ק ג', שהעמיד דברי הטור על מכונם, והוסיף שאף אם נאמר דאנן לא קי"ל הכי, הרי "כוונת הרא"ש היתה דלשמואל דס"ל דשנים שדנו מדאו' הוי דין — ודאי הוי הודאה לפניהם", וכפי שהסביר מרן הרב זצ"ל, ועי' חידושי הרי"מ לחו"מ סי' ג' ס"ק א'].
והנה מצינו בגיטין ל"ב, ב, דעת ר' נחמן שביטול-גט יכול להיעשות גם בפני שנים — לבי תרי נמי ב"ד קרו להו'.

[וגם כאן רב נחמן הוא שהביא לנו את הרמז בפסוק והם יקחו את

הזהב]. ואם כי בתוס' שם ד"ה ורב נחמן, כתבו "דאין לומר דר"נ לטעמיה דאמר בפ"ק דסנהדרין משמי' דשמואל שנים שדנו דיניהם דין", הרי לעומת זה מפורש מצאנו בשיטת בה"ג, בהלכות הדיינים, שהוא מקשר את שתי הסוגיות: "אמר שמואל שנים שדנו דיניהם דין וכו' — — — בראשונה עושה ב"ד במקום אחר ומבטלו [את הגט] בפני כמה הי' מבטלו רב נחמן אמר בפני שנים וכו', תרי נמי ב"ד מיקרו, וקיי"ל הילכתא כרב נחמן, אלמא תרינ נמי ב"ד מיקרו, למימרא כשמואל", והם הם גם דברי רב אחאי גאון בשאלות (שאי' נ"ח), ועיין מה שכתב שם הגרי"ב ז"ל בשאלת שלום, והגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק שאלה אות י"ד, שסוגיית הגמ' בגיטין היא ששמשה לגאונים כמקור עיקרי, להכריע דהילכתא כשמואל "שנים שדנו דיניהם דין".

ומלשוננו של רב נחמן (גיטין לב, ב) דס"ל שמועיל ביטול הגט גם בפני שנים — "לבייתרי נמי ב"ד קרי להו", וכן מזה שהביא ראייה מפרוזבול, שהוא צריך למסור שטרותיו לביית-דין, ועם זה מועילה מסירתו גם לשנים, הוכחה ברורה שדעתו של רב נחמן היא ששנים שדנו תורת ב"ד להם.

ובתוס' בבא בתרא מ', א, ד"ה קיום וכו', כתבו בשיטת רב נחמן: "אבל במקום שעשאן בית דין בפירוש — בשנים סגי" (ועי' מה שכתב מרן הגראי"ה קוק זצ"ל, על דברי התוס' הללו, בספרו באר אליהו הנ"ל עמ' כ"ז).

ז

והנה בדין ביטול הגט, פסק הרמב"ם כרב נחמן, אכן לא נתברר לנו טעמו, ואפשר דפסק כך ולא מטעמיה דרב נחמן, אלא משום שאין זו אלא הודעה בעלמא, וכמו שכתב רש"י שם: "דבשלמא גבי דיני דממונא בעינן שלשה, אבל הכא אודועי בעלמא הוא ובתרי סגי". וגם רבא דס"ל שבעלמא "שנים שדנו אין דיניהם דין", בההיא דגיטין מודה ל' לר"נ דהתם גם תרי יש להם תורת-ב"ד, והטעם של רש"י מבואר בהרחבה בראשונים:

במאירי גיטין שם "ולענין פסק, כל שנמסר בתורת דיינים אף בשנים דיו וכו' הלכה כר"ג, ואף ב"ד חצוף אין כאן, שאין זו אלא הודעה", והוסיף להסביר בסוגיית פרוזבול בדף ל"ו, ב, שגם מסירת פרוזבול לב"ד "אינו אלא דרך הודעה ודין שבא מכוח

תקנה. ואין חשש טעות והעלמת ידיעה, וכדחזינו בי' דדיו בשנים".
 בחידושי הריטב"א [החדשים] לונדון תשכ"ב — ב"מ ל"ב, א.
 ד"ה אמר לי' וכו': "וקשה דהא אשכחן ב"ד של שנים גבי
 ביטול הגט וגבי פרוזבול, וכדאיתא בפ' השולח? וי"ל דשאני התם
 דלא צריך שומא ולא שום משא ומתן, אלא מסירת דברים
 בעלמא, אבל כל מה שיש בו הפקעת ממון אחרים וצריך שומא,
 סתם ב"ד שלושה".

ובשו"ת הריב"ש סי' רל"ב: "ואע"ג דקיי"ל בגמ' כר"נ
 דאמר בפני שנים, היינו משום טעמא דלתרי נמי ב"ד קרו
 להו, כלומר בענין כזה שאינו צריך משא ומתן אפילו לשנים קרו
 להו ב"ד, דכי בעינן ב"ד של שלושה, היינו במילתא דשייך בהו
 פלוגתא, וכי היכא דלא להו ב"ד שקול בעינן שלושה, וכשחולקין
 גומרים בשנים".

ועל עיקר הדבר כבר עמדו התוס' ביבמות ק"א, א. ד"ה ואין
 ב"ד שקול וכו', ולפי תירוצם הראשון שם, הרי במקום שאין לפנינו
 צדדי דיון והכרעה, לא היה צורך בב"ד שקול, ורק בתירוצם השני
 קבעו "דבכל דוכתין דבעינן ראוי לב"ד — אין ב"ד שקול, (עיי"ש
 במהרש"ל ובמהר"ם שפירשו שכוונת התוס' היא, שאחרי שנקבע כך
 הרכב בית דין, שוב אין לנו לחלק בין נושא שיש בו צדדי דיון
 לבין נושא שאין בו אלא הודעת ההלכה וכדומה).

[ועי' יבמות מ"ז, ב, "ושני ת"ח עומדים לה מבחוץ, והא אר"ח
 אר"י גר צריך שלושה הא אר"י לתנא תני שלושה", והתוס' בגיטין
 ל"ב, ב, הביאו ראיה מכאן דר"י ס"ל דשנים אין דיניהם דין, ונראה
 שהגירסא הקדומה אף היא לא היתה טעות גרידא, אלא היה מי שסבר
 שגם לגבי גר מספיק בי"ד של שנים, ועי' תוס' קידושין ס"ב, ב,
 ד"ה גר וכו', ולעומת זה עי' תוס' מנחות ל"ד, ב, ד"ה טט וכו'
 דתרי לאו בית דין נינהו].

ח

ובדעת הרמב"ם ביחס לפרוזבול, הנה בטור חו"מ סי' ס"ז
 פסק בפירוש דלא כר"נ (ועיי"ש בב"ח אות כ"ב שהאריך להסביר
 הדברים), וכתב שם מרן הבית יוסף: "ודברי הרמב"ם בפ"ט
 [מהל' שמיטה ויובל] סתומים, שכתב מוסרני לכם פלוני ופלוני
 הדיינים כלשון המשנה [שמכאן למד ר"נ דסגי בשנים], ולא פירש

יותר" — משמע שהעלה הב"י בדעתו שמקום יש לומר, שגם בפרובול פסק הרמב"ם כרב נחמן, והיינו שקיבל עיקר סברתו דלתרי נמי בית-דינא קרי להו.

[ברם גם אם נאמר שבהא גם הוא הכריע כטור, דדוקא שלושה בעינן, נראה דטעמא רבה יש לו בפרובול, דרק ר"נ דאזיל בזה לשיטתו, דאמר אי אישר חילי אקיימיניה, שפיר הסתפק בשנים, ואילו הרמב"ם שבזה פסק כשמואל, שאין כותבין פרובול אלא חכמים גדולים ביותר (פ"ט משמו"י הל' י"ז), שפיר הצריך כאן בית-דין מלא של שלושה].

אכן הואיל ומצינו שפסק הרמב"ם בפ"ב מהל' סנהדרין הל' י' דמדאורייתא חד נמי כשר, והא דשנים שדנו אין דיניהם דין, כבר ביאר לנו שם הכסף משנה דהיינו מתקנת-חכמים, ואילו מדאורייתא דינם דין, הנה במקום שזוהי הודעה גרידא, אף חכמים מודים שגם לכתחילה מספיקים שנים, והן הן דברי תשובת הרשב"א שהובאה שם בכסף משנה: "וניחא לי נמי קצת לדבריו [של הרמב"ם] הא דאכשרו תרי בפרובול ובביטול-הגט, וקרו להו בית-דין".

ולפי זה אפשר שגם הרמב"ם דס"ל דשמואל מחלק בין דין לבית-דין, ולעולם לתורת-בית-דין אף שמואל מצריך שלושה, וקיימא לן כוותיה, היינו דוקא לגבי הודאה וקיום שטרות וכו' (ועי' מה שביאר בזה הגאון ר' יצחק אלחנן, ז"ל, בנחל יצחק ח"א, הל' דיינים סי' ג' ענף ב' סעי' א', ד"ה ולכאורה וד"ה ועוד יש לומר), אבל לגבי דברים מסויימים אחרים שעיקרם הודעה, אף הוא סובר כרב נחמן דתורת בית דין יש גם לשנים, "ואפילו שנים נמי דנים את האדם בעל-כרחו" (תד"ה דן וכו' — סנהדרין ה', א), הואיל והשלישי רק מדין בית-דין נוטה קאתי.

ועל פי כל האמור, נראה לומר ששיטת הרמב"ם היא, כי מה שלא קבעו חז"ל שתהא צדקה נגבית דוקא בשלושה, אין זה מפני שכפיה זו אינה צריכה ב"ד, אלא לעולם אימא לך דאף זו צריכה ב"ד, כיון שממשכנין עליה — וככל כפיה ומידי-דעישוי באפוקי-ממונא — אלא שבכה"ג אוקמוה חז"ל אעיקר דינא, דהשתא שהצדקה קצובה היא, ואין כאן שום צד-דיון אלא הודעה ומעשה-גביה גרידא, הרי בכה"ג שפיר ניתן לומר שגם לתרי קרי להו ב"ד. ועם זה — בגלל צד השררה על הציבור — לא העמידה על פחות משנים.

רבו של מושב „נחלים“, הרב דני שילה, מתנדב להיות סמל דת במילואים בחטיבת צנחנים. יחידת נח"ל מוצנח מתמקמת במוצב בבקעה, הרב שילה מופיע מיד במוצב „חברה, מה דרוש לכם?“ יקי מבקש רק מסכת קדושין, להמשיך במוצב את קביעות הלמוד שלו עם החברותא, אחר מבקש „כתובות“. הרב שילה מופתע, מתרגש, מזדרז להביא את המסכתות המבוקשות וכמחזה של עדוד לצנחנים — לומדי — תורה, נשאר בלילה במוצב, ולאור הלבנה מעביר הרב שיעור בפרק פ"ג, פרק הנקמה באויבים, בתהילים. כשנלמד הפסוק „אמרו — לכו ונכחידם מגוי ולא ייזכר שם ישראל עוד“, יקי קם מהשיעור למשמרת. זמן לא רב אחר השיעור השיגו הכדור, ויקי נפל. בחלל המוצב רחפה התפילה: „כן תרדפם בסערך ובסופתך תבהלם“.

השיעור הושמע שנית, ע"י הרב שילה, בפני כל נאספי האזכרה ביום „השלושים“, ומובא כאן לזכרון.

הרב דני שילה

רב „נחלים“

תהילים כוזנור פ"ג

פסוק ב' „אלוקים אל דמי לך, אל תחרש ואל תשקוט א—ל“
 „לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה. ואח"כ יתפלל“. כלל זה שהנחה את חז"ל בעריכת התפילה מופיע גם כאן. קודם לתפילתו חייב המתפלל להאמין ולבטוח כי אכן רוצה ה' לבוא לעזרתו ואף יכול הוא לבוא לעזרתו. שלוש הברכות הראשונות של תפילת שמונה-עשרה ממלאות צורך זה. אבות, גבורות, וקדושת ה' באות לחזק ידי המתפלל באמונה כי ה' רוצה ויכול לעזור ולפיכך יש טעם להתפלל אליו.
 כך נראים הדברים בפירוש אבן-עזרא לפסוק זה. „אלוקים“ — כמו שופט, וטעם „א—ל“, שאתה תקיף, שתוכל להושיע. יש כאן שבחו של הקב"ה כשופט צדק הרוצה להציל גזול מיד עושק, וכ"א—ל“ שביכלתו לעזור ויש טעם להתפלל אליו.

בפסוקים ג'—ו', תאור מהותה של הצרה. נשים נא לב לנימה החוזרת ונשנית כאן.

ג' — כי הנה אויבך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש.

ד' — על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך

ו' — כי נועצו לב יחדיו עליך ברית יכרותו.

המשורר פונה אל ה' בבקשה כי יראה את המלחמה כמופנית נגדו. האויבים הם "אויבך", "משנאיך", אשר "עליך ברית יכרותו". מה יסודה של פניה זו?

המשורר רואה את שנאת העמים לישראל לא רק כתחרות וכאיבה המצויות בין האומות. תחרות על שלטון ועוצמה. זוהי מלחמה נגד ישראל באשר הם כאלה. מלחמה כנגד רעיונות הקדושה אותם מביא עם ישראל לעולם, וממילא מלחמה כנגד השכינה.

וכה דברי המדרש: "יערימו סוד" מתרעמים על ישראל המקיימים את סוד ה', ודברי רש"י לפסוק ו', "עליך ברית יכרותו", "ברית זו אינה אלא עליך, שאין אתה קרוי אלוקים אלא לנו, "אלוקי ישראל", ומאחר שלא יזכר שם ישראל — אף שמך הגדול איננו נזכר.

ומקור דברי רש"י כנראה במובא בילקוט שמעוני לפסוק "כל זמן שיש ישראל — אתה נקרא אלוקי ישראל, וכשאין ישראל — אלוקי מי אתה נקרא?". דבר זה טעון הבהרה. כלום ח"ו תלויה מציאות ה' במציאותם של ישראל? והלוא כה דברי הרמב"ם בספר המדע הלכות יסודי התורה פרק א' הלכה ג': "ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים מלבדו מצויים — הוא לבדו יהיה מצוי, ולא יבטל הוא לביטולם, (בגלל ביטולם) שכל הנמצאים צריכים לו והוא, ברוך הוא, אינו צריך להם ולא לאחד מהם".

בישעיהו מ"ג י"ב נאמר: "ואתם עדי נאום ה' ואני א—ל". ונוקבים דברי המדרש שם, (ילקוט שמעוני תנ"ה) "כשאתם עדי, אני א—ל, וכשאין אתם עדי, כביכול אינני א—ל". כיצד יתכן לומר כך? וההסבר הוא שאין האלוקות מתגלה אלא כאשר יש על מי להתגלות, כדוגמת האש הנאחזת בפתילה.

אין אנו מכירים את האלוקים במהותו, כי אם את התגלויותיו בלבד. "דימו אותך ולא כפי ישך, וישוּך — לפי מעשיך". (שיר הכבוד) התגלות זו צריך שיהיה לה על מה לחול. אין האלוקות מתבטלת חלילה בלא ישראל, אך מאידך, ללא ישראל, ח"ו, אינה באה לידי ביטוי וגילוי.

משל למה הדבר דומה? לתחנת רדיו המשדרת ואין איש קולט, לטלוויזיה המקרינה ואין איש צופה. התחנה אמנם קימת ושידוריה נמשכים, אך פעולתה אינה באה לידי ביטוי בהעדר נפעלים על ידה. אין האלוקות מתגלה אלא על ישראל, ובאמצעותם, אחר-כך, על העולם כולו. על ההבדל בין מלכות ה' בהעדר נמלכים על ידו ובין מלכותו בהמצאם אומר הפיטן: "אדון עולם אשר מלך — בטרם כל יציר גברא, לעת נעשה בחפצו כל — אזי מלך שמו נקרא" ועל ישראל נאמר: "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו" ישעיהו מ"ג, כ"א. בישראל בחר ה' לפרסם שמו בעולם, ובאמצעותם את האידויאה האלוקית שבבריאתו, ועל כך עוינים אותנו אומות העולם עד עצם היום הזה. וכה דברי הרמב"ם באגרת תימן: "ומפני שיחד אותנו הבורא במצוותיו ובחוקותיו, והתבארה מעלתנו על זולתנו... קנאונו הגויים כולם על דעתנו קנאה גדולה, וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו שטנה ואיבה ורצונם להלחם בה ולעשות מריבה עמו". (הוצ' מוסד הרב קוק, עמ' קט"ו).

"כי נועצו לב יחדיו עליך ברית יכרותו"

הסכסוך נראה כמריבה על שטחי קרקע, אך זה רק למראית עין, והסיבה — פנימית ועמוקה מזה והיא —

פסוק ה' "אמרו לכו ונכחידם מגוי, ולא יזכר שם ישראל עוד". רעיון אלוקי ישראל בא לעולם באמצעות גוי, עם. התארגנות לאומית ומדינית של ישראל היא המאפשרת פרסום שם ה' בעולם. לא בכדי מדגיש זאת המקרא:

"ואתם תהיו לי מחלכת כהנים וגוי קדוש". (שמות פר' יתרו). "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" ש"ב ז' כ"ג. היותם מאוגדים כגוי היא שמאפשרת השראת שכינה עליהם ועל העולם כולו. ביטול לאומיותם ועצמאותם המדינית תביא לביטול רעיון ישראל. הגוי הוא העם, "ישראל" זה תוכנו ודמותו. ובביטול האחד ח"ו יבטל גם השני. "לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד".

פסוק ו' — "כי נועצו לב יחדיו — עליך ברית יכרותו".

המאירי: אף על פי ששונאים הם זה לזה — נגדך הם מתאחדים. ואמר "עליך ברית יכרותו", כי בהכחד שם אומתנו לא יתפרסם שם יחודך בעולם הזה. והוא על דרך "בכל צרתם לו צר" ישעיהו ס"ג ט'.

בפסוקים ז'—ח' "אהלי אדום וישמעאלים, מואב והגרים, גבל עמון ועמלק, פלשת עם יושבי צור", תאור האויבים הרחוקים זה מזה ובעלי

שאיפות שונות. "פלשת עם יושבי צור", ואף על פי כן — נגדנו הם מתאחדים.

פסוק ט' — "גם אשור נלוה עמם", למרות היותו מרוחק והיה צריך לכאורה להיות חסר כל ענין בנעשה כאן. אומה גדולה, הצורת את ישראל, באה לעזרת אומות שכנות נגד עם ישראל, שלא עשה כנגדה כל רע. (ומתבקשת ההקבלה הפוליטית לימינו)

פסוקים י' — י"ט בקשה לנקמה ה' באויבים
פסוק י' — "עשה להם כמדיון", כלמדיון במלחמת גדעון, שם היתה חרב מדינים איש באחיו. (מלבי"ם)

י' י"א — "כסיסדא כיבין בנחל קישון" אשר "נשמדו בעין דור".
י"ג — "אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלוקים", ארץ ישראל ובית המקדש. (רש"י, המאירי)

כקנאת הגויים בישראל על מעלתם הרוחנית ובחירת ה' בהם, כדברי רמב"ם הנזכרים לעיל, כן קנאת הגויים בנו על ארץ ישראל. המינות והאלילות מנסות בכל כוחן לקנות להן אחיזה בקדושה האמיתית ולפרנס עצמן ממנה. כאמצעי לכך מנסים הגויים לקנות להם אחיזה בארץ הקודש, ויותר מכל בירושלים, על מנת לחזק את דתותיהם הסרות הביסוס, כשם שהם מנסים ללא הרף לקנות אחיזה בכתבי הקודש, להקטינם ולהנמיכם עד כדי תפיסתם האלילית.

"אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלוקים" "אמנם מקומה של עבודה זרה הוא מבחוק, עומדת היא במקום הזוהמה והמותרות המגושמות ומאופלות, ומבקשת את ביצורם ואת שליטתם והתגברותם על כל תוכן קודש, והתערבותם עימו בכל האפשרות" "אורות" לראי"ה קוק עמ' ל"ב.
פסוק י"ד — "כגלגל", רש"י: הוא ראשי קוצי השדה, וכשמגיעים ימי החורף ניתקים ונשחתים מאליהם ופורחים מעט מעט, כמין גלגלי אופן העגלה.

פסוק ט"ו — "כאש חבער יער" כשם שבדליקת היער עץ אחד מדליק את הבירו, כן גם פה תהיה חרב איש באחיו. (מלבי"ם)
פסוק ט"ז — "סער" — רוח, "סופה" — מערבולת.

י"ז — "התוצאות המוסריות המבוקשות"
פסוק י"ז — "מלא פניהם קלון ויבקשו שמך ה'" מי יבקש את ה' ? לפי פירוש המאירי יבקשו בני-ישראל את ה' בעקבות נפילת הגויים אשר "יפחדו ויאבדו", כמתואר בפסוק י"ח.

מפרשים אחרים מסבירים כי אמנם הגויים יבקשו את שם ה', אך — כמתואר בפסוק י"ח — לא תתמלא בקשתם, והם "יחפרו ויאבדו" (מצודת דוד). פסוק י"ט — "וידעו כי אתה שמך ה' לבדך עליון על כל הארץ". מי יודע? היודע — ידע, אמרה סתמית. תתפרסם מציאות ה' בעולם למען דעת כל עמי הארץ. אלו היתה הכונה לאויבים בלבד היה נכתב וידעו בפתח ולא בצירי.

"כי אתה שמך ה' לבדך", מאירי: "כמו ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". כאילו חסרה ו', "כי אתה ושמך ה' לבדך". התפילה היא, שאותה מלחמה שנועדה לשכח שם ה' בעולם, דוקא היא שתביא להאדרת שמו. "ויאמר כל אשר נשמה באפו: ה' אלוקי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה", אמן סלה.

קנא לשמך, עבודך האל
ולדס עבדיך השפוך ולחורבות אריאל
נקוס נקמת בני ישראל.

(קינה)

ה ע ק ד ה

נר לנשמת יעקב הי"ד, העקוד על מזבח התורה והארץ.

האברבנל בהקדמתו לספור העקדה כותב: "הפרשה הזו היא כל קרן ישראל וזכותם לפני אביהם שבשמים ולכן היא שגורה בפינו בתפילתנו כל היום, ומפני זה ראוי להפליג בה העיון והחקירה יותר מבשאר הפרשיות"

נשאלת השאלה ומה הגדולה של אברהם, אברהם רק הלך להקריב את בנו, אך לא הקריבו. ואילו אנו היום מקריבים את בנינו ממש, כל אם שולחת את בנה אל המלחמה בידעה את הסכנה? במקרה זה, הן נוכל חס וחלילה לחשוב שספור העקדה — חוזר הוא.

אך לא כך הדבר, עכשיו, בימינו דוקא, עולה ערכו של ספור העקדה. כדי להסביר מדוע, נעבור לספור אחר. במלחמת עמלק אנחנו מוצאים "ויאמר כי יד על כס י"ה מלחמה לה' בעמלק מדור דור (שמות י"ז—ט"ז) רש"י שם: "ידו של הקב"ה הורמה לישיבע בכסאו להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית. ומהו "כס" ולא נאמר כסא ואף השם נחלק לחציו (במקום ה', י"ה) נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו, וכשימחה שמו יהיה ה' שלם והכסא שלם..."

מה הכעס על עמלק? האם לא גלחמו עמים אחרים בישראל ורצו להשמידם?

על כך משיב לנו המדרש במשל (תנחומא פ' כי תצא) "זכור את אשר עשה לך עמלק אשר קרד בדרך... "קרד" היקרד לפני אחרים. אמר רב תוניא משל למה הדבר דומה. לאמבטיה רותחת שלא היתה בריה יכולה לירד בתוכה. בא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה. אע"פ שנכוה הקירה (קרר אותה) לפני אחרים, אף כאן כיון שיצאו בני ישראל ממצרים, הקב"ה קרע לפניהם הים ונשתקעו המצרים לתוך נפל פחדן של האומות שנא' (שמות טו) "אז נבהלו אלופי אדום..."

כיון שבא עמלק ונזדווג להם, אע"פ שנטל את שלו מתחת ידו, הקירן לפני אומות העולם"

אם כן חטאו של עמלק הוא בהיותו ראשון למלחמה בישראל, בזמן שכל העמים פחדו ממנו, ולמרות שנכוה והוכה, הרי נתן אומץ לעמים אחרים לנסות, אולי הם יצליחו.

אם נעביר רעיון זה לענינו נבין מדוע כל-כך חשוב לנו ספור העקדה. עד ימי אברהם לא היינו יודעים "מסירות נפש" מהי. לא ידענו שאדם מסוגל להקריב את היקר לו מכל, ע"מ לשמור על עקרון שנראה לו, הוא היה הראשון שגלה לנו את הסוד של אהבת-ה'.

ועכשיו אחרי שאברהם התחיל בכך, אע"פ שלא קיים את המעשה ולא הקריב את בנו, למד אותנו במשך כל הדורות מסירות נפש מהי, אהבת ה' מהי. היום יודעים אנו להקריב את עצמנו כי יש לנו מסורת ארוכה החל מראשון אבותינו — אברהם. מסורת של מסירות נפש יהקרבה.

עתה נעבור לפרשה עצמה

ראשית נסתכל על מקומה של הפרשה. ספור העקדה נמצא סמוך לפרשת גירוש ישמעאל. מפריד ביניהם סיפור הברית של אברהם ואבי-מלך מלך גרר, המסתים "ויגר אברהם בארץ פלישתים ימים רבים" א"כ ספור העקדה קרה ימים רבים אחרי גירוש ישמעאל, ובכל זאת הם מופיעים סמוך זה לזה כדי להראות לנו את גודל הנסיון.

נסיונו של אברהם הוא אחרי ששכל בן אחד בגרשו אותו מעל פניו, הרי ה' מבקש ממנו להקריב את הנשאר לו, יש כאן נסיון כפול ומכופל. ברקע של ישמעאל, הנסיון הוא קשה יותר.

אחרי שהבינונו את גודל הנסיון, עלינו לעיין במהותו של הנסיון. ברור שהנסיון שה' מנסה אינו מצד עצמו, אין ה' צריך לבדיקה. אם-כן מה מהותו של הנסיון?

יש לנו שתי קצוות למהות הנסיון המתבטאות יפה במדרש. האחת הנסיון הוא לסתום פיות המקטרגים על אדם מסוים. (בראשית רבה פרשה ג"ה) "ויהי אחר הדברים האלה והאלקים נסה את אברהם. כתוב (תהילים ס') "ונתת ליראיך נס להתנוסס מפני קושט סלה". נסיון אחר נסיון, וגידולין אחר גידולין... שאם יאמר לך אדם למי שהוא רוצה

להעשיר מעשיר וכו'... אברהם כשרצה עשאו מלך... יכול את להשיבו לומר לו: יכול את לעשות כמו אברהם אבינו?

ובדרך המשל: "אמר ר"י היוצר הזה כשהוא בודק את הכבשן שלו אינו בודק את הכלים המרועעים שלו למה שאינו מספיק להקיש עליו אחת עד שהוא שוברו ומה הוא בודק בקנקנים ברורים שאפילו מקיש עליו כמה פעמים אינו שוברו". אותו מוכר כדים כשהוא רוצה להראות את חוזק כדיו מקיש על הטובים שבהם למען יראו כלם שכדיו טובים. כך ה' נסה את אברהם שיראו כלם את גדלו.

והשניה — הנסיון הוא עבור המנוסה עצמו רעיון זה בא מאחר ויש קושי בגישה הראשונה למהותו של הנסיון כדבר הראב"ע "והלא ידע הגאון כי בשעה שעקד בנו לא היו שם אפילו נעריו" אם כן לא יתכן שהנסיון הוא כדי לשבח את אברהם בעיני אחרים, אחרת היה הדבר צריך להיות בפומבי ולא כפי שעשה זאת אברהם, כאשר הוא ובנו — היחידים שהיו במאורע.

לכן הם מגיעים למסקנה כי הנסיון הוא מצד המנוסה. בדרך המשל מסביר זאת המדרש (ב"ר פרשה נ"ה) "א"ר יונתן הפשתני הזה כשפשתנו לוקה אינו מקיש עליה ביותר מפני שהיא פוקעת, וכשפשתנו יפה מקיש עליה ביותר מפני שהיא משתבחת והולכת" כלומר כשם שההכאה משיבחת את הפשתן, כך הנסיון משבח את האדם.

לכל אדם נקודה בחירה מסוימת. הנסיון מעמיד אותו בנסוי בנקודה הבחירה שלו ובמקרה והצליח לעמוד בנסיון שוב עלתה נקודת הבחירה שלו, כי נקודה זו בה עמד שוב אינה נקודת הבחירה שלו. ואם לא עמד בנסיון ירדה נקודת הבחירה.

א"כ הנסיון הוא לצורך האדם ע"מ לשבח אותו להעלות את נקודת הבחירה שלו.

למהותו של הספור

דרכה של התורה לקצר בלשונה. והנה מיד עם הכנסנו לפרשה אנו מוצאים בפסוק ב' "ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק" יש כאן אריכות ואין זו דרכה של תורה להאריך שלא לצורך זהארכה זו מה היא עושה?

כמו כן מדוע אברהם הולך "אל ארץ המוריה על אחד ההרים אשר

אומר אליך" מדוע אין ה' אומר לו מיד את המקום, ומדוע ה' שולח אותו למקום אחר ואינו אומר לו להקריב את בנו במקומו?

כמו כן קשה מדוע הראה לו את ההר אחרי שלשה ימים שנאמר: "ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק"?

את התשובה נמצא ברש"י לפסוק ב' ... ולמה לא גילה לו מתחילה שלא לערבבו פתאום... כל האורכות שנתנו לאברהם הן כדי שנראה אנחנו שאין כאן מעשה חפז, יש כאן מעשה אחרי הרבה מחשבה וזמן רב, שבו יש אפשרות לחזור מהמעשה.

אמנם אין התורה מספרת לנו רגשות במקרה והרגשות אינן מקדמות את הספור, כך גם בפרקנו אין כל סימן לתגובתו של אברהם. אבל בין השורות נוכל למצוא את רגשותיו של אברהם. "וישכס אברהם בבקר ויחבש את חמורו ויקח את שני נעריו עמו ואת יצחק ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו אלקים".

בפסוק זה ששה פעלים, דבר שהוא נדיר בתורה אך מתוך רבוי הפעולות אנו מרגישים במלחמה קשה בתוך אברהם, אשר רבוי הפעולות מעיד על נסיון להשתיקה ולהשקיטה.

לכן נראים מאד דברי המדרש, המראה את המאבק בתוך אברהם עצמו, אבל כדרכה, האגדה שחה את המאבק כדוֹשִׁיחַ בין אברהם ובין זקן שנראה לו לאברהם, ומי הוא אותו זקן? הרי הוא אברהם עצמו המתוכח עם עצמו. וכך כותבת האגדה:

"בא לו לאברהם זקן אחד ואמר לו: בן שנולד לך למאה שנה אתה הולך לשוחטו אמר לו ע"מ כן. א"ל (השטן) ואם מנסה אותך יותר מיכן אתה יכול לעמוד...? אומר לו ויתר על דין (=זה). א"ל (השטן) למחר אומר לך שופך דם את חייב ששפכת דמי בנך. א"ל (אברהם) ע"מ כן". (ב"ר פרשה נו')

מדרש זה בא להראות לנו את המאבק הקשה של אברהם, מאבק שנמשך שלשה ימים אך אברהם עומד בנסיון.

הרש"רה אומר, כי מתוך שתיקת התורה אנו רואים שהיה מאבק. תוך שלשת הימים אין מוזכר דבור של אברהם, אברהם מכונס בתוך עצמו ומהרהר כל הזמן.

מה מקומו של יצחק בעקדה

לכאורה נראה יצחק כדמות פסיבית בעקדה, אך אם נתבונן היטב נראה שאין הדבר כן וצדקו חז"ל באמרם "וילכו שניהם יחדיו" זה לשחוט וזה להשחט.

כבר אמרנו שאין דרכה של התורה לאמור מלים מיותרות. והנה פלא "...וילכו שניהם יחדיו: ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי, ויאמר הנני בני ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעולה: ויאמר אברהם אלקים יראה לו השה לעולה בני. וילכו שניהם יחדיו".

מבלי להכנס לגודל הטרגדיה של אברהם הצריך להתחמק מתשובה לבנו, ומבלי לשים לב לעובדה שהמלה בני בפסוקים אלה מופיעה פעמים רבות, המעידה על הקשר האבהי בין אברהם ליצחק בנו ובכל זאת הוא הולך להקריב את בנו, נראה מה יצחק חושב? שלשה ימים הוא הולך עם אברהם, אח"כ הוא רואה את אביו לוקח את כל האביזרים להקרבת קרבן, רק הקרבן איננו. מתגנב בלבו הספק, אולי אני הקרבן? תשובת אברהם המתחמקת מבססת יותר ויותר את השערתו ובכל זאת "וילכו שניהם יחדיו" הם ממשיכים ללכת יחדיו גם כאשר יצחק מתחיל להבין את מטרת ההליכה. "וילכו"... כמו שהלכו לפני שיצחק ידע מהי מטרת ההליכה.

אין התורה מספרת לנו על תגובות יצחק בשעת העקדה. אל לנו לשכוח שיצחק כבר היה מבוגר, הרי הם ישבו בארץ פלישתים ימים רבים. לכן העדר תגובה מראה על שתוף פעולה של יצחק בעקדה. כל זאת למדונו אבותינו. ואף עתה נשמרת השרשרת, ואנו רואים יום יום אבות ובנים מקריבים את עצמם על קדוש ה' העם והארץ. האבות מקריבים את בניהם והבנים מקריבים את עצמם.

„הרוגי מלכות — אין אדם יכול לעמוד במחיצתו“

(פסחים נ' ע"א)

"... צורעה קהל¹ת יעקב"

עם ישראל

הקבוע בהלכה

פרקים רבים ממאמר זה לובנו, בדיוק חברים מקשיבים
במסגרת, שעורים תורניים בקבוצת "עלומים", בהם השתתף
באופן קבוע יעקב פיירברגר, הי"ד.

"תורת ה' תמימה משיבת נפש" — תמימותה של התורה מתבטאת
בעיקר בהקיפה את כל צורות החיים השונות, ובהחילה את מצוותיה
על כל התמורות המתחוללות בעולם. כל צורה חדשה, כל מצב מיוחד,
כל שינוי שנוצר, מפרים את המחשבה ההלכתית בבואה להתמודד
עם התנאים המשתנים ומגלה את עומק הגיונה ואוצר גנוזה העשיר.
צורת החיים השותפנית, שהגיעה לשיא שיכלולה בחיי הקבוץ, זכתה
אף היא להעשיר את שדה החקירה התורנית בגידולים רבים חדשים,
אשר שורשיהם יונקים ממקורותיה הנצחיים של ההלכה.

א. הפתירה בין העקרון הקבוצי והעקרון התורני
המכנה המשותף לבעיות המתעוררות בחיי הקיבוץ הוא עקרון
השיתוף המונח ביסוד חיים אלו, בעוד שהלכות רבות תלויות בבעלותו
של האדם על רכושו הפרטי. בולטת היא, למשל, מצות ארבעת המינים
בראשון של סוכות, שקיומה מותנה בבעלותו הפרטית של האדם על
מינים אלו. כיצד תתקיים, אפוא, מצוה זו בקבוץ? ניתן להציע פתרון
לבעיה ע"י השמוש בעקרון של "מתנה על מנת להחזיר", דהיינו,
כל חבר קבוץ מקבל את הלולב במתנה גמורה לזמן נטילתו, על מנת
להחזירו אח"כ לרשות הקבוצה בחזרה⁽¹⁾. דרך זו מאפשרת הכרה
ברכוש הפרטי להלכה, לצורך יציאת ידי חובת המצוה בלבד, אולם
לא למעשה⁽²⁾. העקרון ההלכתי יצא נשכר בעוד, שלעומתו — זה
הקבוצי לא יצא נפסד.

(1) סוכה מ"א.

(2) מתנה ע"מ להחזיר לא נחשבת למתנה גמורה, במקום שיש צורך

דרך אחרת היא, שתקנון הקבוץ יכלול סעיף, שלצורך קיום המצות מוכרת הבעלות הפרטית. בדרך זאת מוותר הקבוץ על אחד מעקרונותיו, לשם קיום מצוות התורה. אולם שתי הדרכים כאחת יוצאות מנקודת הנחה שהתורה אינה יכולה לוותר על עקרון רכוש הפרט במצוות מסוימות. האם יש להסיק מכאן שהתורה מתנגדת לעצם הרעיון הקבוצי?

ב. יסוד החסד שבחיי הקבוץ

מן הראוי שנקדים בירור לשאלת יחסה של התורה לשותפנות. מפורסמת היא המשנה „שלי שלך ושלי שלי — עם הארץ“⁽³⁾ שממנה אפשר להסיק, לכאורה, על יחסה השלילי של התורה לשותפנות. אולם עיון נוסף במשנה יעמידנו על הטעות שבמסקנה זו. יש להבחין בין אדם המוותר על רכושו הפרטי למען הזולת (והוא הנקרא חסיד באותה משנה „שלי שלך ושלי שלך — חסיד“) לבין אדם המחליף את רכושו ברכוש חברו⁽⁴⁾, כשתועלתו האישית ניצבת לנגד עיניו.

מן הראוי גם להעיר שמפרשי המשנה אינם רואים בכינוי „עם הארץ“ המוזכר כאן כינוי גנאי, כבמקומות אחרים בש"ס, אלא כינוי לאדם המישב את הארץ, אם כי לא בדרך הרצויה⁽⁵⁾.

לפי הבחנה זו יש להסיק שהרעיון הקבוצי חיובי הוא לכשעצמו, ואין הדבר תלוי אלא בנושאי הרעיון. חבר המצטרף לקבוצה מסיבות של נוחיות ותועלת אישית הוא בבחינת „שלי שלך ושלי שלי“. אולם המצטרף למסגרת זו מסיבות אידיאליסטיות טהורות, הוא בבחינת „שלי שלך ושלי שלך“.

לדעת התורה, השותפנות אינה מטרה לכשעצמה, אלא אמצעי לפיתוח מדת החסד. משום כך נראה שלא ביטול הרכוש הפרטי חשוב בעיני התורה, אלא ויתור הרכוש הפרטי, לכן אין מקום כלל לסתירה בין עקרון הרכוש הפרטי, במצוות מסוימות, לבין מידת החסד

בהנאה ממשית. עיין רמב"ם הל' אישות פ"ב, הל' כ"ד, ולפי"ו בטבעת קדושין לא יועיל פתרון זה. ע"ש.

(3) אבות פרק ה' משנה י'.

(4) רע"ב, רבנו יונה, תוס' יו"ט ועוד.

(5) המפרשים הנ"ל.

שביתורו. יתכן שאדרבה, מי שיש לו רכוש פרטי והוא מותר עליו למען זולתו, נחשב חסיד יותר ממי שאין לו רכוש פרטי כלל. עכ"פ אם רעיון הקבוצה הדתית רואה את עצמו יונק מרוח התורה ושאיתו להביא את האדם אל השלמות הדתית, אין מקום כלל לסתירה בין השתים, שכן אותה שאיפה לשלמות דורשת לעיתים את קיומו של הרכוש הפרטי, כשם שהיא דורשת את ויתורו.

ג. יסוד הצדקה שבחיי הקבוץ

יש המוצאים אסמכתא הלכתית אחרת בהלכה לצורת החיים השותפנית, שמקורה ברמב"ם, וזו לשונו:

„שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה — וזה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה, או עושה עמו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו, עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר „והחזקת בו גר ותושב וחי עמך“⁽⁶⁾. כלומר, החזק בו עד שלא יפול ויצטרך“⁽⁷⁾.

מסגרת הקבוץ, לדעה זו, היא המעלה הגדולה ביותר של מצות הצדקה, ומשום כך ייפטר הקבוץ מן הצורך לקיים מצות צדקה.

אלא שמן הראוי להעיר שדברי הרמב"ם מתייחסים רק למי שתומך באדם עני ע"י שיתופו ברכושו או בעסקיו. אך מי שפרנסתו יכולה להימצא גם ללא הזדקקות לשותפות זו, מסתבר שאין מקיימים בשיתוף עמו מצות צדקה כלל. יתר על כן, צורת החיים הקיבוצית מושתתת על התאמה חברתית מלאה בין כל חברי הקיבוץ, ומעצם טבעה אין היא יכולה לקלוט בתוכה דוקא את אותם רבדים חברתיים הזקוקים באמת לשותפות זו לצורך פרנסתם. ניתן לומר שהקואופרציה היא המסגרת ההולמת יותר את רעיונו של הרמב"ם, מאשר הקבוצה.

מדברי הרמב"ם אנו למדים, שגם העסקת שכירים, שיש בה משום הגשת סיוע כלכלי לנצרכים (אם אָמנם אין המטרה לנצלם), נחשבת

(6) ויקרא כ"ה, ל"ה. ועיי"ש בספרא.

(7) רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"י הל' ו'.

למעלה גדולה בצדקה, לא פחותה מהשותפות⁸). בעוד שדבר זה עומד בניגוד לעקרונות הקבוץ הקיימים. מסתבר איפוא שאין לפטור את הקיבוץ מחובת הצדקה.

ד. הגדרת השותפות בקיבוץ

דוגמא לבעיות מסוג אחר המתעוררות בחיי הקבוץ, מהוה החמץ בפסח. כידוע, אין האדם עובר על איסור השהית חמץ בפסח אלא א"כ החמץ הוא שלו, שנאמר „לא יראה לך חמץ“⁹). שותפים בחמץ עוברים אף הם על האיסור, שהרי לכל אחד מהם יש חלק בחמץ. לכאורה, מהוה הקבוץ אף הוא שותפות כזאת, וכל אחד מחברי הקבוצה אחראי באופן אישי לחלקו בחמץ השייך לקבוצה. (אלא אם כן נפטור אותו כאנוס, במקרה שיש ממונה האחראי לבער את החמץ, שכל חברי הקבוץ סמכו עליו).

אולם בחיי הכלכלה המודרניים אנו מכירים מושג חדש של שותפות שהיא החברה בע"מ. המשפט המודרני מבחין בין מושג זה לשותפות רגילה בכך, שאין הוא רואה את השותפים אחראים אישית לחלקם בשותפות, אלא רואה את החברה בע"מ כאישיות משפטית העומדת בפני עצמה, שאחריותם האישית של המתאגדים בה הינה מוגבלת מיסודה. לפי המקובל, מסווג גם הקבוץ לקטגוריה זו.

לשם המחשת הבעיה ישמש לנו מקרה קיצוני של קיבוץ שהתפרק, חבריו נטשוהו והותירו אחריהם נושים התובעים ממנו חובות רבים. חברי הקבוץ לשעבר אינם אחראים אישית לפרעון חובות אלו, למרות שנהנו מהם, והתביעה יכולה להתיחס אל המושג המופשט של החברה בע"מ בלבד, אשר במקרה זה שבק חיים.

אם נקבל את ההגדרה המשפטית החדשה ביחס לקבוץ, נמצא שאין החמץ נמצא ברשותם ובאחריותם של חברי הקבוץ, אלא ברשותה של האישיות המשפטית המופשטת של החברה. מסתבר שאישיות משפטית

(8) עיין משפטי — עזריאל, חלק חו"מ סי' מ"ד שהסיק מכך את החובה להעדיף העסקת פועל עברי על העסקת נוכרי, גם אם שכרו של הפועל העברי גבוה יותר.

(9) שמות י"ג, ז'.

זו אינה עוברת על „בל יראה ובל ימצא“, שכן התורה לא הטילה את מצוותיה אלא על בני אדם חיים ולא על יצורים פיקטיביים.

דוגמא מאלפת זו משמשת לנו בניתן אב לבעיות רבות אחרות מסוגה. כגון בכור בהמה. אם נניח שהבהמה המבכרת אינה רכושו של יהודי מסוים אלא של איזו חברה המוכרת כאישיות משפטית בפני עצמה, שאינה בת מצוות, אין הבכור הנולד מתקדש כלל, כבכור הנולד לבהמה המכורה לגוי⁽¹⁰⁾. ואין צורך אפוא שהקיבוצים ימכרו את מבכירותיהם לנוכרים כדי לפוטרם מבעית קידוש בכורותיהם.

והוא הדין ביחס לשמיטה. הקרקעות של הקבוץ אינן נחשבות כעומדות ברשות יהודי בר מצוות, והן מופקעות בכך ממצות שמיטת קרקעות⁽¹¹⁾. לפי זה לא יזדקק הקבוץ להיתר המקובל של מכירת הקרקעות לנכרי, כדי לעבדן בשביעית.

אותה בעיה תתעורר ביחס למצות מזוזה, מעקה⁽¹²⁾ ראשית הגז⁽¹³⁾ ואיסור ריבית⁽¹⁴⁾ ועוד.

הבעיה העקרונית הניצבת בפנינו היא, האם מכירה ההלכה בעצם קיומו של המוסד המשפטי המיוחד של החברה בע"מ? בעיה זו אמנם אינה מיוחדת לקבוץ דוקא, משותפת היא לכל החברות והאגודות מסוג זה הפועלות בחיי הכלכלה⁽¹⁵⁾. אולם שונה הקבוץ מיתר החברות.

(10) אמנם יש להבחין בין מבכרת המכורה לגוי, לבין רכוש החברה בע"מ. שאם כי אינה בת מצווה, אך גם כגוי אינה, להפקיע בהמה מקדושתה, והדבר דומה למהמת הפקר. דעת האחרונים שהיא פטורה מבכורה (עיין מהרי"ט אלגאזי ריש הלכות בכורות, ובאר יצחק, לר' יצחק אלחנן, חלק יו"ד סי' כ"ג — הפוטרים. לעומתם הטוריאבן בר"ה י"ג מחייב).

(11) אף כאן קיימת הבעיה, כדלעיל בהערה הקודמת, מה דינה של קרקע הפקר בשמיטה. שכן קרקע קיבוצית אינה כשל יהודי ואינה כשל גוי. (ועיין שו"ת משיב דבר לנצי"ב מולוצ'ין סי' ג', שקרקע של הפקר פטורה משביעית, ועיין „התורה והמדינה“ כרך ג' במאמרים הרבים שדנו בבעיה זו).

(12) עיין להלן פרק ח', א'.

(13) עיין להלן פרק י"ג.

(14) עיין להלן פרק י"א ושם בהערה 65.

הן בכמות הבעיות המתעוררות בו והן באיכותן, שכן מסגרתו הערכית של הקבוץ מקנה לבעיה מימד מיוחד, כפי שיוסבר להלן.

ה. ראיותיו של הגאון הרוגאצ'ובי

אחד מראשי המדברים בנושא זה בהלכה הוא הגאון ר' יוסף רוזין, הידוע יותר בכינויו: הרוגאצ'ובי. בבקיאותו העצומה העלה מקורות ממקומות שונים בים התלמוד, שיש בהם בכדי להאיר את בעיתנו. נביא בזה מספר מובאות מספריו¹⁵:

(א) במס' ברכות¹⁷) נחלקו ר' עקיבא ור' יוסי הגלילי בברכת הוימון. לדעת ר' יוסי הגלילי, במאה מברך „נברך ה' אלוקינו“, באלף — „ה' אלוקינו אלוקי ישראל“, בריבוא — „ה' אלוקי ישראל אלוקי צבאות יושב הכרובים“. ואילו ר' עקיבא סובר, שאחד עשרה ואחד עשרה ריבוא, מברך „אלקינו“ ותו לא. ר' עקיבא סובר שמנין אנשים מהוה ציבור, וההבדל שבינם לבין יחידים הוא לא רק הבדל כמותי, אלא הבדל איכותי, לכן אין בכחה של תוספת כמותית כל שהיא לשנות את התואר האיכותי של הציבור, ומשום כך אין הבדל בין עשרה לעשרה ריבוא. אך ר' יוסי הגלילי סובר שההבדל בין ציבור ליחיד הוא הבדל כמותי בלבד ומשום כך, ככל שגדלה הכמות כן משתנית הברכה. ההלכה נפסקה כר"ע¹⁸).

ציבור הוא איפוא מושג איכותי שאינו מותנה בכל כמות שהיא, ולעניננו — החברה בע"מ אינה כשותפות, אלא כציבור, המוגדר כאישיות משפטית עצמאית.

15) בכתובת הדברים הבאים הסתיעתי במאמרו של ידידי הרב שמחה מירון „מעמד החברה בע"מ במשפט העברי“, שנדפס „בסיני“ כרך נ"ט אבאלול תשכ"ו.

16) המובאות מספריו של הרוגאצ'ובי נלקחו מספרו של הגאון הרב מ. מ. כשר שליט"א „מפענח-צפונות“ פרק ד'. כידוע לשונו של הרוגאצ'ובי המציתית היא ביותר ואחריות פיענוח דבריו נופלת אפוא על כותב דברים אלו בלבד.

17) מ"ט, ונ'.

18) שו"ע אורח חיים, סי' קצ"ב, א'.

(אמנם יש להעיר שאין מכאן ראייה אלא להבחנה הרעיונית שבין ציבור לשותפין, אך לא להבחנה הקנינית — המשפטית).

(ב) הרמב"ם¹⁹) פוסק שאחד מן השותפין שהמיר, או מי שהמיר בקרבן מקרבנות הציבור הואיל ויש לו בהן שותפות, הרי זה לוקה. משמע מדבריו, שקרבן ציבור כמוהו כקרבן השותפין, שלכל יחיד יש חלק בו, ואין הציבור מהוה מושג בפני עצמו המנותק ממרכיביו הפרטיים. לעומתו סוברים התוספות²⁰) שבקרבן תמיד (שהוא קרבן ציבור) אין אפשרות ליחיד מישראל להמירו. דעתם היא, שקרבן הציבור מופקע מבעלותם של היחידים, והוא שייך לאישיות משפטית עצמאית.

(ג) כלל הוא בחטאת, שאם מתו בעליה מתה אף היא, משום שהמתכפר לא קיים עוד. אך בחטאת ציבור שמתו בעליה אומרת הגמרא²¹) שאין החטאת מתה, אלא קריבה על המזבח משום ש, אין (21) הוריות ו'.

מיתה בציבור". כלומר ציבור אינו רק כמות של פרטים מסוימים. שעם מותם הוא חדל מלהתקיים, אלא ציבור הוא מושג מופשט העומד בפני עצמו, ללא זיקה לפרטים מסוימים. לפיכך אין הציבור מת, אף שהפרטים מתו.

(ד) נחלקו תנאים אם כהנים שוקלים שקלים לצורך קרבנות ציבור או לא²²). ר' יהודה מסר עדות בשם בן בוכרי ביבנה, שכהנים פטורים משקלים ואילו רבן יוחנן בן זכאי סובר, שכהנים חייבים בשקלים. רבן יוחנן בן זכאי סובר שכדי שהקרבן יקרא קרבן ציבור, יש צורך שלכל אחד ואחד מן הציבור יהיה חלק בו, כולל הכהנים. ר' יהודה, הפוטר את הכהנים, סובר שאין הציבור צירוף של פרטים, אלא הוא מושג בפני עצמו ללא זיקה לפרטים, ולכן אין צורך שלכל פרט יהיה חלק בקרבן הציבור. ההלכה נפסקה שהכהנים חייבים בשקלים²³). כלומר, שהציבור הוא צירוף של פרטים ולא מושג העומד בפני עצמו.

(19) רמב"ם הל' תמורה פ"א הל' א'.

(20) מנחות פ"ח : תוס' ד"ה או לאחד.

(22) שקלים פ"א הל' ג'.

(23) רמב"ם הל' שקלים פ"א ה"ג.

ה) אחד הדברים הפוסלים בקרבן הוא שינוי בעלים, דהיינו כונת המקריב לשם בעלים אחרים, שאינם בעלי הקרבן. קרבן ציבור, אומרת הגמרא²⁴ א), אין אפשרות לפסול ע"י שינוי בעלים, "שהרי הכל בעליו". כלומר, הציבור אינו מהוה אישיות אחרת מהפרטים שמהם הוא מורכב²⁵ ב).

ו. דחית ראיותיו של הרוגאצ'ובי

ראייתו האחרונה של הרוגאצ'ובי משינוי בעלים תשמש לנו יסוד להבנה מחודשת של הנושא. ניתן לדחות ראייה זו בחילוק מסתבר. קרבן נפסל בשינוי בעלים רק מבעלים מוחשיים לאנשים אחרים, אף הם מוחשיים כמותו שאינם בעלי הקרבן. אך קרבן ציבור שאינו שיך לאיש, או אישים מסוימים ומוחשיים, אלא לגוף משפטי מופשט, שהוא הציבור, אין שינוי בעלים, מבעלות זו לבעלים אחרים העומדים במישור שונה, פוסל את הקרבן.

וכעין זה אמרו בגמרא²⁵ "דמינה מחריב בה, דלאו מינה לא מחריב בה", ולכן חטאת ששחטה על שמחויב חטאת, ואינו בעלי החטאת הראשונה, פסולה, משום ששניהם ניצבים על אותו המישור, אך השוחט חטאת על מי שמחויב עולה — כשרה, משום ששני מישורים נפרדים הם.

הרוגאצ'ובי עצמו קובע כלל אחר, שלא אמרו פסול שינוי בעלים אלא בבעלות מוחשית ומוגדרת. אך בקרבן ציבור שבעלותו מופשטת לא נאמר בו כלל פסול שינוי בעלים, אפילו כשהשינוי הוא באותו מישור, דהיינו מבעלות ציבורית מופשטת אחת, לבעלות ציבורית מופשטת אחרת. הא כיצד? לדעה הסוברת²⁶ שקרבן העלם דבר של ציבור הוא חובה על כל שבט ושבט, אם ישחטו קרבן של שבט ראובן לשם קרבן של שבט שמעון, הרי יש כאן שינוי בעלים, ומדוע אמרת

24 א) זבחים ד'.

24 ב) ישוב לסתירה בין האמור כאן לעיל באות ב', עיין להלן פרק י'.

25 שם ג'.

26 ר' יהודה במס' הוריות ד' : וה'.

הגמרא²⁷ א) אין שינוי בעלים בקרבן ציבור? אלא על כרחך, בבעלות מופשטת אין כלל דין שינוי בעלים.

העולה מדברינו הוא שחידוש הוא שחידשה תורה בקרבנות ציבור, שבהם נתנה התורה לציבור מעמד מיוחד, אך אין להקיש מכך לשאלות קניניות — משפטיות אחרות. הציבור אינו בעלי הקרבן מבחינה קנינית, אלא רק מבחינה תוארית, שהקרבן נקרא על שמו של הציבור, ומשום כך גם מי שלא שקל שקלים הוא חלק מן הציבור, שהקרבן מתיחס אליו (כגון מי שלא שקל מסיבה כל שהיא²⁸ ב), או מי שפטור משקלים כגון נשים²⁹). לכן שונה דין קרבן ציבור מקרבן יחיד.

עוד יש לומר, שיש להבחין בין ציבור כלל ישראל, לבין ציבור מקרי או מקומי. כלל ישראל הוא מהות רוחנית בפני עצמה, שאינה תלויה כלל בפרטים. כלל ישראל הוא אידיאה נצחית וקבועה שהיתה קיימת עוד לפני היות בני ישראל בעולם, ואין היא מותנית בהתנהגותם המקרית של בני ישראל בתקופות השונות³⁰). מה שאין כן התאגדות ציבורית מקרית והסכמית, אין לה קיום ריאלי עצמי משלה, ואין היא אלא פיקציה יורידית שנוצרה, ע"י בני אדם לשם נוחיות כלכלית³¹). בשני הסברים אלו, בהם הסברנו את המיוחד בקרבנות ציבור, נראה שנחלקו רש"י והרמב"ן בפירושם על התורה³²). לדעת רש"י,

27 א) זבחים ד'.

28 ב) תורמין על הגבוי ועל האבוד, עיין רש"י ותוס' כתובות ק"ח.

29 ב) זאת מיושבת הערת ר' עקיבא איגר בתשובותיו, סי' ט' ביחס לחיוב נשים בתפילת מוסף, מכיון שאינן שוקלות, אינן בקרבנות צבור. ולהנ"ל, אף שאינן שוקלות, חלק מהצבור הן לענין זה.

30 עיין „משפטי כהן" למרן הרב קוק זצ"ל סי' קכ"ד בהסבר יחסי עהכלל והפרט בישראל.

31 בפילוסופיה הכללית ידועות שתי אסכולות, האחת הנומינליסטית, טוענת שהגדרות הכלליות אינן אלא כינויים לשוניים ואין להם שום אחיות ממשית במציאות, האחרת, הריאליסטית, סבורה שהגדרות הכלליות יש להן קיום ממשי וריאלי משלהן. לדברינו יש להבחין בין הגדרות כלליות מקריות — אנושיות, להגדרות כלליות עצמיות — אלקיות, ככנסת ישראל וכדו'.

32 ויקרא, א', ב' ד"ה תקריבו.

אם כלל ישראל כולו יתנדב להביא קרבן, דינו כקרבן השותפין (השוה בדינו לקרבן יחיד, ונפקא מינה לחיוב סמיכה). רק קרבן המוקרב מתרומת הלשכה (כלומר, משקלי הציבור) דינו כקרבן ציבור. רצונו לומר, לא כל קרבן הנרכש ע"י הרבים הוא קרבן ציבור, אלא רק קרבן שהתורה קבעה אותו בתור שכזה, וכהסברנו הראשון. הרמב"ן חולק עליו וסובר שגם רוב ישראל שהתנדב להביא קרבן, דין קרבן ציבור יש לו ולא קרבן השותפין. אך המשתמע מדבריו הוא, שלא כל כמות מרובה של יחידים זוכה להגדרה של "ציבור". אלא אך ורק רובו של עם ישראל. שמכיון ש"רובו ככולו", לכלל ישראל יש הגדרה משפטית מיוחדת, וכהסברנו השני.

ז. ראיותיו של הרוגאצ'ובי מהלכות נדרים

חלק ניכר מראיותיו של הרוגאצ'ובי לקוח מהלכות נדרים, ריכזנו אותן במסגרת נפרדת, משום שלדעתנו הלכות אלו עקורות הן ביחס לנושאים אחרים בתורה, כפי שיבואר להלן. ואלו ראיותיו:

א. דעת הר"ן³² היא שאדם שהדיר הנאה מאנשי עיר מסוימת ולאחר הנדר הצטרף לאנשי העיר תושב חדש, אף הוא בכלל הנדר. כלומר, הנדר לא חל על אנשי העיר הפרטיים, אלא על העיר כמושג בפני עצמו ולכן כל המצטרף אל העיר בכלל הנדר הוא. הריטב"א, לעומתו סבור³³ שרק מי שדר בעיר לפני הנדר, הנדר חל עליו. אך מי שהצטרף לעיר אחרי הנדר אין הנדר חל עליו. לכשתמצי לומר, הר"ן מכיר באישיות המשפטית הנפרדת של הציבור, והריטב"א כופר בה.

ב. שני אנשים תושבי עיר אחת שנדרו הנאה זה מזה, אסורים בדברים השייכים לכל אנשי העיר, שכן יש לכל אחד מהם חלק באותם דברים והוא יכול לאסור את חלקו על חבריו. ואיזהו דבר של אותה העיר? כגון הרחבה והמרחץ וביהכ"ס והתיבה והספרים³⁴.

32 ר"ן נדרים פ"ד. בפירוש הגמ' בב"ב ח', וכן משמע בלשון הרמב"ם הלכות נדרים פ"ו, הי"ו.

33 ריטב"א הלכות נדרים סוף פ"ג בפ"י הגמ' הנ"ל.

34 נדרים מ"ז מ"ח.

ונחלקו ראשונים בפירוש של „ספרים“, רש"י והר"ן פירשו ספרי תורה לקרות בהם. הרא"ש והתוספות פירשו ספרים ללמוד בהם. הרוגאצ'ובי רואה הבדל גדול בין ספרי תורה לקריאה לבין ספרי לימוד: ספרי לימוד נועדו לשמוש פרטי, ספרי תורה נועדו לשמוש צבורי לדעת רש"י והר"ן יש לכל אחד מבני העיר חלק בספרי התורה הציבוריים ולכן יכול כל אחד מהם לאסור את חלקו על חבירו, אך הרא"ש והתוס' סוברים שספרי תורה הציבוריים אינם כרכוש השותפין, ואין לאף אחד מבני העיר חלק אישי בהם, ולכן אין אחד יכול לאסור על חבירו ספרי תורה, אלא רק ספרי לימוד המיועדים לשמוש פרטי. דעה זו סוברת אפוא, שלציבור יש מעמד מיוחד המהווה אישיות משפטית בפני עצמה ללא זיקה לאישים הפרטיים. (אמנם יש להעיר שאחד מגדולי דורנו, מו"ר הגר"י אריאלי שליט"א³⁵) מפרש את מחלוקתם של המפרשים בשאלה אחרת. לדעתו, הרא"ש שמפרש ללמוד בהם, הולך לשיטתו³⁶) שספרי תורה נועדו בעיקר ללימוד, שנאמר³⁷), „ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל“. ומשום כך לדעתו מתקיימת היום המצוה גם בספרי לימוד מודפסים³⁸). רש"י והר"ן חולקים עליו וסוברים שספרי תורה לא נועדו בעיקרם ללימוד דוקא).

האמת ניתנה להאמר שמהלכות נדרים אין להביא כלל ראייה לעניננו, שכן כלל גדול אמרו „בנדרים הלך אחר לשון בן אדם“³⁹). בלשון בני אדם רגילים להשתמש במושגים מופשטים ולכן מכנים בשם „עיר“ לא את הפרטים המוחשיים, אלא את הכלל לכשעצמו, הנודר מן העיר מתכון אפוא לכלול בדבריו גם את העתידים לדור בעיר אחר כך, וכן בספר תורה, מכיון שהשימוש בהם הוא ציבורי אין המדיר את חבירו הנאה מנכסיו מתכון לכלול באיסור זה גם את ספרי התורה, מה שאין כן בהלכות אחרות בתורה.

(35) בספרו „עינים למשפט“ הארוך לנדרים שם.

(36) טור יו"ד סי' ר"ע בשמו.

(37) דברים ל"א, י"ט.

(38) עיין שאגת אריה סי' ל"ו ובנושאי הכלים בשו"ע יו"ד סי' ר"ע.

(39) נדרים מ"ט, ר"ה י"ב: ועוד במקומות רבים.

ח. ראיות אחרות של הרוגאצ'ובי

לעומת הראיות הקודמות, הראיות שיובאו להלן קרובות יותר לנושא דיוננו, הנושא הקניני — המשפטי של הציבור.

א. במסכת חולין⁴⁰) רצו לפטור בית השותפין ממעקה, משום שנאמר „ועשית מעקה לגגך“⁴¹) בלשון יחיד. אולם דחו זאת משום שנאמר שם „כי יפול הנופל ממנו“, משמע כל בית שראוי ליפול ממנו, כולל בית השותפין. ושאלו בגמ', א"כ למה בכל זאת נאמר „גגך“ בלשון יחיד? ותירצו: למעט בתי כנסיות ובתי מדרשות (ופירש רש"י בפירושו הראשון: שאין חלק לאחד מהן בו, שאף לבני עבר הים הוא). משמע שבתי כנסיות ובתי מדרשות אינן כרכוש שותפין אלא רכוש הציבור הם, הנחשב כאישיות משפטית בפני עצמה שהתורה פטרתה מחיוב מעקה.

אלא שלפי זה תמצא לנו סתירה מהגמ' בנדרים⁴²) שהגדיר הנאה מחבירו אסור בבית הכנסת משום שכרכוש השותפין הוא?⁴³). ועוד, את דברי רש"י ניתן לפרש על פי פירושו במסכת יומא⁴⁴), שם מחלקת הגמרא לענין טומאת נגעים וחיוב מזוזה, בין בית כנסת של כפרים לביכנ"ס של כרכים, ופירש רש"י שביכנ"ס של כרכים „הוא מקום שמתקבצים שם הרבה, והיא עשויה לכל הבא להתפלל ואין לה בעלים מיוחדים“, מה שאין כן ביכנ"ס של כפרים „כל בעליו ניכרים והרי הוא כבית השותפין“. משמע מדבריו שיש להבחין בין שותפין מסוימים ומוגדרים לבין שותפים סתמיים, כוללים ובלתי מוגדרים. במקרה האחרון אין על מי להטיל את האחריות למעקה ולמזוזה⁴⁵).

(40) קל"ו.

(41) דברים כ"ב, ח'.

(42) נדרים מ"ז: מ"ח, עיין לעיל הערה 34.

(43) והרוגאצ'ובי השתמש במקור זה כדי להוכיח את ההבדל שבין שותפין לציבור, לעיל פרק ז'. (ליישוב סתירה זו עיין להלן פרק י').

(44) י"ב, ד"ה כרכים, והשוה גם פירושו למגילה כ"ו, ד"ה אבל.

(45) ואף מדין כל ישראל ערבים זה בזה אין לחייב את מתפללי ביהמכ"ס לעשות מעקה במקום בעליו של ביהמכ"ס, מכיון שהבעלים אינם מוגדרים ומוכרים, שאפשר להטיל עליהם את החיוב בפועל, ולכן גם ערבות כלפיהן — אין.

הזיקה שבין פירוש רש"י בחולין לפירושו ביומא מוכחת מפירושו השני בחולין „ועוד שאינו בית דירה“, המוסבר לנו עפ"י הגמ' ביומא, המחייבת במזוזה רק כשיש בביהכנ"ס בית דירה לחזן ופוטרת כשאין בו בית דירה.

ב. במסכת בבא מציעא⁽⁴⁶⁾, מקרי דרדקי (מלמד תינוקות) שתלא (נוטע כרמים) טבחא (שוחט) אומנא (מקוץ דם) ספר מתא (העושה תספורת לאנשי העיר) כולהון בעידן עבדתייהו כשאילה בבעלים דמו. כלומר, השואל מהם בהמה ומתה פטור כדין בעליו עמו במלאכתו, משום שאנשים אלו שכירי כל העיר הם, וכאילו הושכרו לשואל עם בהמתם. ונחלקו ראשונים בפירוש הלכה זו. לדעת הראב"ד כל אחד מבני העיר ששאל מהם בהמה פטור. אך לדעת רש"י רק אותו אדם שאצלו הם עובדים בשעה זו נפטר מהסיבה, שכאילו הבעלים שכורים לו יחד עם בהמתם, אך אדם אחר מבני העיר ששאל מהם בהמה חייב. הראב"ד סובר שכל בני העיר שותפים הם בשכירת אנשים אלו למלאכתם ולכן כל אחד מבני העיר ששאל מהם שאלה פטור. אך לדעת רש"י בני העיר אינם שותפים, שלכל אחד מהם יש חלק בשכירות זו, אלא העיר היא מושג משפטי העומד בפני עצמו ולכן רק אותו אדם שאצלו עובדים בשעה זו פטור, אם שאל מהם שאלה.

לסיכום, נראה שאין בכוחן של ראיות אלו להכריע את השאלה הנידונה. מצינו במקורות שהובאו סתירות רבות ודעות הלוקות בין תנאים, אמוראים, ומפרשים והמסקנה המתבקשת היא, שאין הוכחה מכרעת לשאלה: האם מכירה ההלכה במושג המשפטי החדש של החברה בערבון מוגבל⁽⁴⁷⁾.

ט. ראיותיו של ר' יוסף ענגיל

לעומת הרוגאצ'ובי, הנוטה להכיר במעמד המשפטי הנפרד של הציבור, סובר הגאון ר' יוסף ענגיל שההלכה שוללת דעה זו⁽⁴⁸⁾ ואלו חלק מראיותיו:

(46) צ"ו.

(47) למסקנה דומה הגיע גם מר משה שפירא במאמרו „המושג ציבור במשפט העברי“, פורסם בקובץ דיני ישראל, שנתון למשפט עברי ולדיני משפחה בישראל, אוניברסיטת ת"א, תש"ל.

א. ר' שמעון הקשה לר' יהודה⁴⁹) כיצד סומך הכהן הגדול על שער המשתלח ביוהכ"פ והלא אין סמיכה אלא בבעלים והכהן הגדול אינו בעליו של שער זה שהוא קרבן הציבור כולו? השיב לו ר' יהודה שאף זה, אהרון ובניו מתכפרים בו (עם הציבור, וסמיכה בבעלים הוא -- רש"י). מתשובתו של ר' יהודה אנו למדים שהציבור אינו אישיות משפטית בפני עצמה, אלא שלכל פרט יש חלק בקרבן הציבור ולכן נחשב הכה"ג כבעליו של השער לסמיכה.

(ראיה זו ניתן לדחות בסברה שהכה"ג ביוהכ"פ אינו נחשב כפרט, אלא הוא נציגו של הציבור כולו, ובו תלויה כפרת העם, א"כ הוא הוא הציבור⁵⁰).

ב. הכהנים רצו לפטור את עצמם מלשקול שקלים בטענה שמכיון ש"כל מנחת כהן כליל תהיה, לא תאכל"⁵¹), א"כ כיצד אפשר לאכול ממנחת העומר, שתי הלחם, ולחם הפנים הרי גם לכהנים יש חלק בהם, וא"כ הם טעונים שריפה? אלא ע"כ פטורים הכהנים משקלים ואין להם חלק בקורבנות הציבור⁵²). משמע שגם בקורבנות ציבור יש לכל פרט חלק, ואין הציבור מהווה אישיות משפטית עצמאית.

(אמנם יתכן שהיתה זו רק טענת הכהנים, אך לא כן דעת ההלכה⁵³).

ג. התוספות⁵⁴) מביאים בשם הירושלמי שאלמלא האמור בתורה „ואספת דגנך“⁵⁵) היה מקום לאסור מלאכה על כל ישראל, בכל יום ויום.

48) המובאות לקוחות מספרו „גבורות שמונים“, אות ל"ו.

49) מנחות צ"ב.

50) בסברה זו יש לישב את קושית המנ"ח (מצ' שס"ד) כיצד מועיל וידויו של הכה"ג עבור כל העם והרי „מילי לא מימסרן לשליח“? לדברינו י"ל, שהכה"ג אינו רק שליח העם, ביוהכ"פ הוא נחשב ככלל ישראל עצמו. ועיי' יומא נ"א: שהפר שהכה"ג מקריב מועיל לאחיו הכהנים משום „דאפקריה רחמנא גבי אחיו הכהנים“. ועיי' ש"ב בפ"ה הר"ח בענין רימוני הכה"ג.

51) ויקרא ו', ט"ז.

52) מנחות כ"א.

53) עין לעיל הערה 23.

54) פסחים נ"ד.

55) דברים י"א, י"ד.

בגלל קרבן התמיד המוקרב בקר וערב, כי הדין הוא שביום שבו מוקרב קרבנו של אדם, נאסר זה במלאכה. משמע שהקרבן מתיחס אישית לכל פרט ופרט מישראל ואינו מתיחס אל הציבור כאל מושג בעל מעמד עצמאי משלו.

י. הגדרה חדשה של הציבור

במסכת סוכה⁽⁵⁶⁾ מחדש לנו רש"י חידוש גדול. מן הפסוק „כל האזרח בישראל ישבו בסוכות“⁽⁵⁷⁾ למדו בגמרא: מלמד שכל ישראל ראויין לישב בסוכה אחת. ופירש רש"י, שא"א שיהא לכולן, שהרי אין לכל אחד חלק בסוכה זו השווה פרוטה, אלא רק ע"י שאלה מחבירו, ומכאן שאדם יוצא ידי חובתו בסוכה שאולה.

וכבר תמהו האחרונים על דעה זו וכי אין לאדם בעלות על רכוש השווה פחות מפרוטה? האם רכוש כזה יחשב, למשל, להפקר, ויהיה מותר לכל אחד לגוזלו? וחילקו בין בעלות פרטית לשותפות. רק בשותפות יש צורך שלכל אחד מהשותפין יהיה חלק השווה פרוטה. וצ"ע מה דינה של שותפות זו, בה אין לכל אחד מהשותפין חלק השווה פרוטה, כאותה סוכה של כלל ישראל? מסתבר שאינה הפקר, מי א"כ בעליה? היה מקום אולי להוכיח מכאן את אפשרות קיומה של האישיות המשפטית של החברה. אולם לאחר ששללנו אפשרות זו נראה להסביר באופן אחר.

יש סוג של שותפות, בה חלקו של כל שותף הוא כה קטן, עד שכל פרט לכשעצמו אינו יכול להחשב כבעלים באופן אישי, רק הכלל כולו. ביחד מהווה בעלות. במקרה כזה האחריות על הרכוש אינה מוטלת על הפרט, אלא היא קולקטיבית של הכלל כולו⁽⁵⁸⁾.

והוא הדין לכל אותם דברים שבעצם חיובם או הגדרתם אינם יכולים להיות פרטיים, אלא ציבוריים, כגון קרבנות ציבור, שרק התאגדות

(56) כ"ז: רש"י ד"ה כל האזרח.

(57) ויקרא כ"ג.

(58) (זכר לדבר, שחצי שיעור אסור משום „דחוי לאיצטרופי“, והוא הדין

לחצי פרוטה). נראה שלהגדרה זו שהעלינו התכוין גם הרב ישראל בארי, התורה והמדינה, י"א—י"ג עמ' תס"א.

ציבורית כללית יכולה ליצור אותם. במקרים כאלו, ברור שבעלותו של הפרט מוגבלת היא. משום שאין כאן שותפות בין פרטים שכל אחד מהם ראוי להיות בעלים לעצמו (שותפות כזאת אינה אלא מסגרת רחבה יותר של הבעלות הפרטית) אלא יש כאן שותפות שאינה מורכבת מפרטים, אלא היא יצור אורגאני ושלם, שע"י חלוקתה לפרטים, תאבד כל משמעותה.

בכך נוכל אולי לישוב סתירה שהעירונו עליה לעיל⁵⁹) שמצד אחד אין בקרבן ציבור אפשרות לפוסלו ע"י שינוי בעלים, שהרי הכל בעליה, ומאידך יש הסוברים שאין יחיד יכול להמיר קרבן ציבור, משמע שאין לו חלק בו. להנ"ל י"ל שלגבי בעלים אין כאן שינוי, כי כל פרט אף הוא בעלי הקרבן, אך ביחס לתמורה, מכיון שאין לכל פרט בעלות אישית, לכן אין הפרט יכול להמיר קרבן הציבור, השייך לכלל כולו.

י"א. ההכרעה למעשה

שאלת החברה בע"מ הועלתה לראשונה ע"י הפוסקים, בהקשר לחמץ בפסח. מה דינה של חברת מניות שעיסוקה בחמץ והיא ממשיכה להשתמש בחמץ, ולהרויח ממנו גם בימי הפסח, האם מותר ליהודי להחזיק בידו מניה כזאת והאם רשאי הוא ליהנות מרווחי החברה? הפוסקים רי"א (לוי⁶⁰), הרד"צ (הופמן⁶¹) ור' עזריאל הילדסהיימר⁶²) הורו להיתר. הם לא הכריעו בשאלה העקרונית של מעמדה המשפטי של החברה בע"מ, אלא קבעו שמאחר ואין לבעל המניה שליטה ממשית על החמץ של החברה ואין לו זכות להתערב בשיקוליהם העסקיים של מנהליה, הריהו כחמץ שאין לו אחריות עליו.

בעקבותיהם הולך גם הרב כ"פ טכורש (יבדל לחיים ארוכים), אלא שהוא גם קובע עמדה עקרונית ביחס למעמדה של החברה בע"מ, ופוסק

(59) פרק ה' אות ב' ואות ה' (וכן יש לישוב בדרך זו את הסתירה המוזכרת בפרק ח' אות א').

(60) שו"ת מהרי"א הלוי ח"ב סי' קכ"ד.

(61) שו"ת מלמד להועיל או"ח סי' צ"א.

(62) דעתו הובאה ע"י תלמידיו, שו"ת מלמד להועיל שם ובספר יד-שאו לזכרו של הרב ש. וינגורט.

שהרי היא כאישיות משפטית העומדת בפני עצמה. לכן מותר היה מבחינה זאת לרכוש מניה בחברה המחללת שבת, אלמלא האיסור מצד מסייע לדבר עבירה⁶³).

רוב הפוסקים בני דורנו סבורים שאין ההלכה מכירה אלא באדם כנושא המשפט, אולם לא בשום גוף אחר, יצור טבעי או פיקטיבי. את החברה בע"מ יש לראות אפוא כשותפות רגילה בה יש לכל אחד מהשותפים חלק ברכישה ובפעולותיה⁶⁴).

אמנם ביחס לאיסור ריבית, יש המתירים לחברה בע"מ ללוות בריבית, משום שלפי תקנותיה המוסכמות ע"י הציבור בכלל, והנושים בפרט, אם לא יהיה לחברה ממה לפרוע את חובותיה, לא יהיו בעלי המניות אחראים אישית לפרעונם של אלו, נמצא שאין כאן ריבית קצוצה מן התורה (דהיינו ריבית שבודאי תיגבה, שהרי יתכן שהחוב, ועמו הריבית, לא יבואו לידי גביה לעולם)⁶⁵).

מן המקורות שהבאנו אין להביא ראיה ברורה לעצם השאלה, ונראה שמכלל ספק לא יצאנו, ועלינו להחמיר בכל שאלה הלכתית ולראות את החברה בע"מ, לפחות מספק, כשותפות רגילה על כל האחריות הנובעת מכך על כל חברה.

ביחוד אמורים הדברים בקבוצה הדתית. בזאת שונה המסגרת הקיבוצית הדתית מכל חברה בע"מ, כי בעוד שמטרתה של כל חברה בע"מ, היא כלכלית בלבד, יעודה של הקבוצה הדתית היא יצירת מסגרת ערכית, שבה ייושמו מצוות התורה לא רק בחיי הפרט, כי אם גם בחיי החברה כולה. יעוד זה לא יוכל להתקיים אם תוגדר הקבוצה כאישיות משפטית עצמאית, כי בתור שכזאת אין אישיות זו ישראלית, שכן לא נולדה לאב ואם ישראלים, וכל כולה אינה אלא יצירה

63) התורה והמדינה — כרך י"א עמ' תמ"ח—תנ"ג.

64) הרב ישראל בארי (התורה והמדינה י"א—י"ג עמ' קס"ד), הרב יצחק זיסרמן (נועם ג' ע"מ קצ"ו) הרב משה שטרנברוך (מועדים וזמנים, הוצאת סטנסיל ח"א עמ' י"ג) ועוד.

65) הרב רפאל קצנלבויגן (נועם עמ' שכ"ב) ועיין שו"ת הריצבי להגרצ"פ פרנק יו"ד שמתיר רק לבנק ממשלתי ללוות בריבית משום שאין לו בעלים מוגדרים, אך לבנק אחר — אסור.

פיקטיבית — יורידית, שגם נוכרית אולי איננה, אך בודאי שישראליות איננה, וחוקי התורה אינם חלים עליה⁶⁶).

בעוד נקודה נבדל הקיבוץ מן החברה בע"מ. בחברת מניות זכויותיו וחובותיו של בעל המניה הינן מוגבלות ביותר, מלבד רכישת המניה על סיכונה וסיכוייה אין לו יד בנעשה בחברה, והוא אינו רשאי כמעט להתערב בפעולותיה. לא כן הקיבוץ, המהווה מסגרת חברתית ערכית, זכותו של כל חבר וחובתו להביע את דעתו, להתערב ולכוין בכל דבר את דרכו של הקיבוץ, עד כמה שדעתו נשמעת ומתקבלת על דעת חבריו. מבחינה דתית נופלת האחריות בכל בעיה הלכתית המתעוררת בקיבוץ על כל חבר וחבר בו, ולכן נראה שגם הפוטרים חברת מניות מאיסור חמץ, לא יפטרו את חברי הקיבוץ מאיסור זה.

י"ב. חברת ההלכה בנוהגים מקובלים

נותרה לנו עוד נקודה אחת לבירור בשאלת מעמדה של האגודה השיתופית בהלכה. גם לאחר שהסקנו שהמקורות ההלכתיים אינם מכירים במעמדה המיוחד של האגודה השיתופית כאישיות משפטית נפרדת, מכל מקום מצינו פעולות בחיי הכלכלה, שאין להם מקור בתורה, ובכל זאת ההלכה מכירה בהם, בתוקף היותם נוהגים מוסכמים המקובלים בחברה. הדוגמא המפורסמת ביותר היא קנין הסיטומחא, המשמש בנין אב לכל הקנינים הנהוגים בחיי המסחר. הסיטומחא היא מנהג הסוחרים הקונים חביות יין ע"י הטבעת חותמת על החבית. אע"פ שאין מקור לצורת קנין זו בתורה, בכל זאת, מאחר וצורה זו נהוגה בעולם המסחר, היא מועילה לדעת רבים מן הפוסקים, מן התורה. משום שהתורה קבעה שכל צורת קנין שתהיה נהוגה בציבור תועיל⁶⁷). לפי זה יש מקום לומר גם ביחס לאגודה השיתופית, שמכיון שצורת התאגדות זו מקובלת כיום בעולם, יתכן שגם ההלכה מכירה בה.

אולם האמת היא שיש הבדל גדול בין קנין סיטומחא לנידון דידן.

66) מעמדה דומה במדה מרובה ל"גולם מפראג" שאינו בר מצוות(עשו"ת חכם צבי פ"ג).

67) עיין כפר החינוך מצ' של"ו, ואין ספק שאלו הקניות כולן מתקנות חכמים הן... חכמתם היקרה... היתה רמוזה וגנוזה בתוך הכתובים..."

עמד על ההבדל זה רבה האחרון של קובנה, הגאון ר' אברהם שפירא^{68א}) ביחס לבעיה העקרונית, האם קנינים שהונהגו ע"י חז"ל יש להם תוקף מן התורה? (נפקא מינה, למכירת חמץ, בכור וכד') בגמרא מצינו סתירות ביחס לבעיה זו, שהוא פותרן בדרך זו. יש לדעתו להבדיל בין צורות קנין שהונהגו ע"י חז"ל שהם תקפים מן התורה, לבין דיני הקנאה שתוקנו על ידם, שאינם תקפים מן התורה. קנין משיכה, לדוגמא, הוא מדרבנן, אך בכל זאת הוא מועיל מן התורה מכיון שהתורה עצמה קבעה שצורות הקנין תהיינה תלויות במנהג הסוחרים. אך לעומת זאת קטן קונה מתקנת חז"ל, אך אין קנינו מועיל מן התורה. חז"ל אינם יכולים להפוך את מי שאינו בר-קנין מן התורה לבר-קנין, כי התורה אינה מכירה כלל בקונה שאינו בר-דעת. וכן מעמד שלשתן בפקדון (זוהי צורה של מכירת הפקדון מן המפקיד לאדם אחר, הנעשה במעמד שלושתן: המפקיד, הקונה והשומר) צורה זו נתחדשה ע"י חכמים והיא מועילה מן התורה, אך לעומת זאת קנין שטרות, שאף הוא מדרבנן, לא יועיל מן התורה, משום שהתקנה כאן אינה בצורת הקנין אלא בדבר הנקנה, ושטרות אינן בני הקנאה מן התורה. והוא הדין לקנין דבר שלא בא לעולם, תקנת חכמים כאן לא תועיל להפוך קנין זה למועיל מן התורה, משום שאין כאן תקנה בצורת הקנין אלא בדבר הנקנה. לאור זאת יש לומר גם ביחס למעמדה של האגודה השיתופית. מנהג הסוחרים וחוק המדינות אינו יכול לתת לה תוקף מדין תורה, משום שאין המדובר כאן בצורת קנין חדישה, אלא ביצירת מעמד משפטי חדש, שאינו קיים כלל במציאות, ושהתורה אינה מכירה בו. מעמד זה גרוע יותר מקטין או מדבר שלא בא לעולם^{68ב}).

י"ג. ראשית הגז בקיבוץ

לאחר שהגענו למסקנה מסוימת, ביחס לבעיה העקרונית על מעמדו המשפטי של הקיבוץ בהלכה, נפתחה בפנינו הדרך לדיון בשאלות מעשיות שונות המתעוררות עקב חיי השיתוף הקיבוציים. הראשונה שבהן תהיה שאלת ראשית הגז.

^{68א}) שו"ת דבר-אברהם ח"א, סי' א' אות ט"ז.

^{68ב}) עיין מאמרו של הרב ישראל בארי, לעיל הערה 64.

מאחר שהסקנו שאיננו מכירים בקיבוץ כאישיות משפטית עצמאית. אין מקום לפטור אותו ממצות הגז מסיבה זו (בטענה שאין הצאן שייך ליהודי בר מצוות, אלא לגוף משפטי מלאכותי הפטור ממצוות). אולם עלינו לדון מה דינה של שותפות במצוה זו?

שנינו בברייתא⁶⁹): בהמת השותפין חייבת בראשית הגז, ור' אלעי פוטר. והגמרא מסבירה את מחלוקתם כך: ר' אלעי מדייק מן המלה „צאנך“, שרק יחיד חייב, ולא שותפים, וחכמים סוברים שמלה זו באה למעט עכו"ם ולא שותפים.

הרמב"ם⁷⁰) פוסק ששותפין חייבים בראשית הגז, אולם בתנאי שיהיה לכל אחד כשיעור חמשה צאן. (לדוגמא קיבוץ המונה 100 חברים, חייב העדר למנות 500 ראש כדי להתחייב בראשית הגז). לכאורה פוסק הרמב"ם כחכמים, ששותפים חייבים בראשית הגז, אולם קשה, מנין לקח הרמב"ם את התנאי, שלכל שותף יהיה שיעור של חמשה צאן?

הכסף-משנה מתרץ שהרמב"ם למד זאת מחלה, שם הדין ששותפות גוי בעיסה פוטר את כל העיסה מחלה, אך אם יש לכל אחד מהשותפין חלק בעיסה כשיעור חלה, העיסה חייבת בחלה⁷¹).

תירוצ זה מוקשה, אין דמיון כלל בין ההלכה בחלה להלכה בראשית הגז. בחלה, כשהשותפים כולם ישראליים העיסה חייבת בחלה, אפילו כשאין לכל אחד מהשותפין חלק כשיעור חלה, ואילו בראשית הגז, גם כשכל השותפים ישראליים, מצריך הרמב"ם שיהיה לכל אחד מהם כשיעור של חמשה צאן? ועוד, מדוע לא הביא הרמב"ם כלל את הדין של שותפות עכו"ם והרי לפי פירוש הגמרא, פטור שותפות עכו"ם לחכמים הוא תוצאה הכרחית של דעתם בחיוב שותפות ישראליים?

שנים מן האחרונים כווננו לתירוצ אחד, המנחת הינוך⁷²) והאור שמח⁷³), שהרמב"ם פוסק בעצם כר' אלעי ששותפות פטורה ממצות ראשית הגז, אלא שהרמב"ם למד מחלה, שבמקום ששותפות פוטר.

(69) חולין קל"ב.

(70) הל' בכורים פרק י'.

(71) שם פ"ד הל' ט'.

(72) מצוה תק"ח.

(73) הל' ביכורים פ"י הל' א'.

התנאי הוא שאין לכל אחד מהשותפין חלק כשיעור חיוב, אך כשיש לכל אחד מהשותפין חלק כשיעור חיוב אין השותפות פוטרת. ולכן יפה דימה הרמב"ם שותפים ישראלים בראשית הגז לשותפים נוכריים בחלה.

בכך גם מתורצת השאלה מדוע לא הזכיר הרמב"ם את הדין בשותפות עכו"ם בראשית הגז. שהרי ממה נפשך, כשאין לכל אחד מהשותפין חלק כשיעור חיוב — גם שותפין ישראלים פטורים, וכשיש לכל אחד מהשותפין חלק שיעור חיוב — גם שותפות גוי תהיה חייבת, כחלה.

ויש נפקא מינה גדולה להלכה בין תירוצו של הכסף-משנה לתירוצים של המנחת-חינוך והאור-שמת. לראשון, שותפות ישראלים חייבת רק כשיש לכל אחד מהם חלק כשיעור חיוב, ואילו שותפות גוי פטורה אפילו במקרה זה, והוא הדין לשותפות כהן, שהרי גם כהן פטור מראשית הגז כגוי. (להבדיל!) ⁽⁷⁴⁾ וכל שותפות שיש בה כהן תהיה פטורה ממצוה זו בכל כמות שהיא. מה שאין כן לאחרונים, שותפות גוי וכהן פוטרת רק כשאין לכל אחד מהשותפין חלק כשיעור חיוב, אולם כשיש לכל אחד מהם חלק כזה, גם אם בין השותפין נמצא גוי או כהן, יהיו השותפים חייבים במצוה זו.

מכיון שקיבוץ בדרך כלל מכיל כהן בין חבריו, תהיה מצות ראשית הגז תלויה במחלוקת, להכסף-משנה גם בעדר גדול הקיבוץ יפטר, ולמנחת-חינוך והאור-שמת יתחייב.

(אגב, מסתבר שבחישוב ראשי הצאן לכל חבר בקיבוץ אין להביא בחשבון את החברות הנשואות, שכן מה שקנתה אשה קנה בעלה, וכל זוג נשוי מהוה אפוא יחידה אחת) ⁽⁷⁵⁾.

רבים מהאחרונים מפרשים כהכסף-משנה, הלוא הם הרדב"ז, הגר"א,

(74) עיין מנחת-חינוך שם.

(75) אלא א"כ נקבע שהתקנון הקיבוצי פוטר את האיש והאשה מהתחייבויותיהם ההדדיות זה לזו, שכן הקיבוץ הוא הדואג לכל צרכיהם הכלכליים. אולם הנוהג הוא, שהכתובה הנכתבת לכל זוג בקיבוץ אינה שונה בתנאיה מכתובה של זוג לא-קיבוצי, והבעל והאשה מתחייבים זה לזו ככל זוג אחר.

(76) יורה-דעה כ"י של"ג.

ערוך השולחן⁷⁶) והחזון-איש⁷⁷). ואף שהוכחנו שדעתם של המנחת-
חינוך והאור-שמח מסתברת מהשמטת הרמב"ם את דין שותפות העכו"ם,
מכל מקום קשה להכריע להלכה כדעתם. בניגוד לדעת רוב האחרונים,
הפוטרים שותפות כהן מכל וכל. והרוצים להדר יקיימו מצוה זו בלי ברכה.

י"ד. אבלות בקיבוץ

בשולחן ערוך⁷⁸) נפסק להלכה ששני שותפים שארע אבל לאחד
מהם נועלים את חנותם, שלא יעשה השותף מלאכה בפרהסיא. לפי הלכה
זו במקרה שחבר או חברה בקיבוץ אבלים, ייאסר כל הקיבוץ במלאכה
(חוץ מדבר האבד)⁷⁹). וכיצד נמצא את ידינו ורגלינו בקיומו של
המשק בקיבוץ?

אמנם אם היינו מגדירים את הקיבוץ לא כשותפות רגילה אלא
כאישיות משפטית עצמאית, לא היתה חובה כזאת קיימת על כל הקיבוץ.
שכן אין האבל שותף ליתר חברי הקיבוץ באותו רכוש, אלא הרכוש
הוא רכוש הקיבוץ כולו, כמוסד בפני עצמו. אך לאחר שהסקנו לעיל,
שעלינו לדון את הקיבוץ כשותפות רגילה, ננעל בפנינו פתח היתר זה.
נימוקה של הלכה זו הוא מראית העין, שאם חנותם של השותפין
תשאר פתוחה כשאחד מהם אבל, ייראה הדבר כאילו עסקו של האבל
ממשיך לפעול גם בתקופת אבילותו, ולהכניס לו רווחים. ראיה זו יש
להביא מהגמרא⁸⁰) שאם אחד מהשותפין שהוא אבל הינו אדם חשוב,
יש להחמיר ושותפו אסור לו לעסוק במלאכה אפילו בצנעה⁸¹). וכן
משמע מדברי הפוסקים, שפסקו במקרה של חלוקת שותפות או פירוקה,
שרק אם הדבר מפורסם בציבור מותר לשותפין לשעבר לעסוק

(77) יורה-דעה סי' ר"ד, ב'.

(78) יורה דעה סי' ש"פ סכ"א.

(79) עי"ש סע' ה' (מיהו דעתו של ערוך השולחן (סכ"ז) שגם בדבר
האבד יש לאסור בנידון דידן).

(80) מועד קטן י"א.

(81) כך תירץ הראב"ד את הסתירה בין הבבלי והירושלמי, וכך נקטו
להלכה רוב הפוסקים.

במלאכתם⁸²). ואם אין הדבר ידוע בציבור אסור — משום מראית העין⁸³). ולפיכך נראה ששונה קיבוץ משותפות של שנים בחנות. בחנות העסק נקרא על שם שני השותפין, ומכיון ששמו של כל אחד מהם נקרא על העסק, אסור לעסק זה לפעול בתקופת אבילותו משום מראית העין, כאמור. אך בקיבוץ שאין הרכוש נקרא על שמו של חבר או חברים מסוימים, אע"ג שמבחינה הלכתית הרכוש שייך לכל החברים, אין הוא נקרא על שמם של החברים באופן פרטי, אלא על שם החברה כולה, ומכיון שלפי המוסכם בציבור ובחיי הכלכלה, אין מיחסים את רכוש הקבוצה לחבריה הפרטיים, אין כאן כלל מראית העין, ולכן מותר ליתר חברי הקיבוץ לעסוק במלאכתם.

ט"ו. הדלקת נר חנוכה בקיבוץ

„מצות חנוכה נר איש וביתו“⁸⁴) המצוה היא להדליק את הנר על פתח הבית. אצל חבר קיבוץ מתעוררת הבעיה היכן הוא ביתו, שהרי שונה מסגרת החיים הקיבוצית מזו הפרטית, בכך שביתו של האדם אינו מתרכז אך ורק בחדרו, אלא במקומות שונים, כגון חדר האוכל וכד'. היכן חייב חבר הקיבוץ להדליק את נר החנוכה, בחדרו, או שמא במקום אחר?

מצב דומה מצאנו באכסנאי, הלן במקום אחד ואוכל במקום אחר. וכתבו הפוסקים שבזמן הזה, שמדליקים בחוץ הבית, מקום האכילה הוא העיקר⁸⁵). ולפי"ז מצות ההדלקה צריכה להתקיים בחדר האוכל. והנה במסכת עירובין⁸⁶) מצינו בעיה דומה, ביחס לעירוב תחומין, שמי שמקום שבתו בזמן כניסת השבת היה במקום מסוים, רשאי ללכת מאותו מקום אלפיים אמה לכל רוח, ונחלקו בדבר רב ושמואל; רב אמר מקום פיתא גרים (דהיינו מקום אכילתו) ושמואל אמר מקום לינה. והקשתה הגמרא על רב, „הרועים והקייצים (שומרי התאנים)

(82) תשובת שבי"עקב יו"ד סי' ס"ג (הובא בגליון מהרש"א).

(83) תשובות ראנ"ח ח"ב סי' צ"ג (הובא בפתח תשובה ס"ק ר').

(84) שבת.

(85) שו"ע או"ח סי' תרע"ז ס"א.

(86) ע"ג.

והבורגנין (שומרי פרדסים) ושומרי פירות, בזמן שדרכם ללין בעיר — הרי הם כאנשי העיר (אף שבזמן כניסת השבת היו בשדה), בזמן שדרכן ללין בשדה — יש להם אלפיים אמה לכל רוח" (ממקומם בשדה, אע"פ שאוכלים בעיר), משמע שמקום לינה הוא הקובע ולא מקום פיתא? ומתרצת הגמרא. שאנו מניחים שאע"פ שאותם שומרים אוכלים בעיר, מכיון שעיקר עיסוקם הוא בשדה, הם היו מעדיפים לאכול בשדה, אם הדבר היה מתאפשר להם.

בהמשך הסוגיא מובאת דוגמא אחרת. תלמידי הישיבה היו רגילים לאכול במקום אחד וללון בבית המדרש. תחום אלפיים אמה נמדד להם מבית המדרש ולא ממקום אכילתם. ושאלו בגמרא, מדוע שונה דינם מכל אדם הלן בביתו ומניח עירוב מחוץ לעיר, שמודד לו אלפיים אמה ממקום עירובו (דהיינו המקום בו הניח את טעודתו)? ותירצו שאדם המניח עירוב, היה מעדיף ללון במקום עירובו, אילו היה יכול. אך בני הישיבה היו מעדיפים לאכול בבית המדרש אילו יכלו, לכן מקום לינתם הוא העיקר.

נמצנו למדים שלא מקום האכילה או השינה בלבד קובעים אלא כיצד מתיחס אליהם האדם, איזה מהם מקומו העיקרי ואיזהו טפל. מסתבר שאכסנאי רואה את מקומו העיקרי כמקום אכילתו, כי שם מיסב הוא עם מארחיו, משוחח עמהם ומבלה עמהם. לא כן מקום לינתו שבו הוא ישן, ואין לו אז שיח ושיג עם מארחיו. (לפי זה מי שמתארח במקום מסוים ואוכל במסעדה, בודאי לא תחשב המסעדה כמקומו העיקרי, אלא מקום לינתו).

שומה עלינו לברר מה מקומו של חדר האוכל בתודעתו של חבר הקיבוץ.

נראה שיש להבחין בתקופות שונות בתולדות התנועה הקיבוצית. בתחילה שימש חדר האוכל כמרכז החיים של הקבוצה, בו התפללו, למדו, התכנסו, שרו, רקדו, התבדרו וניהלו את כל חיי הקבוצה. כיום הוסט חדר האוכל ממרכזיותו, ומרכז הכובד של חיי הפרט הועבר אל החדר, בעוד שחיי החברה מתנהלים גם במרכזים אחרים. ידועים גם מקרים של אינדבידואליסטים מבין חברי הקיבוץ המעדיפים לאכול את ארוחותיהם המשפחתיות בחדרם.

משום כך נראה להסיק שאין להקיש מאכסנאי על חבר הקיבוץ. אצל אכסנאי מקום אכילתו הוא העיקר, כאמור. בעוד שחבר קיבוץ,

חדרו הוא מקומו הקבוע ושם הוא חייב להדליק את נר החנוכה. (אם כי
מן הראוי להדליק גם בחדר האוכל בלא ברכה, משום פרסומי ניסא).
וכן הורה הגרש"ז אורבך שליט"א.

במאמר זה הובאו רק דוגמאות לבעיות ההלכתיות שנוצרו ע"י צורת
החיים בקיבוץ והדרך לפתרונן. צורת חיים זו ראויה וחייבת לתפוס מקום
מכובד יותר, במחקר ההלכתי. אולם זה יוכל להעשות רק כשיתרבו
לומדי התורה, בני ישיבה ופוסקי הלכה מתוך חברי הקיבוץ עצמם,
להגדיל תורה ולהאדירה.

אל עמך הפלא ישע
באהבת הרוגיה תכסה פשע
מנת חלקך תגיל ותשעשע
פעמיו ירחץ בדם הרשע

(סליחה)

החברה הקיבוצית לאור ההלכה

א.

בהלכה נודע ערך עיקרי ליחיד; דווקא התורה ומצוותיה, מכוונות כולן ליחיד (מחוץ למצוה אחת יוצאת מן הכלל: פר העלם דבר של צבור). גם המצוות המיועדות "לתקון הקבוץ המדיני" — מצוות השופטים והשוטרים, המלחמה, בית-המקדש, כבוש הארץ, מחיית עמלק — שכל עיקר קיומן ע"י הצבור ככלל — גם מצוות אלה נצטווה בהן כל יחיד ויחיד בפני עצמו, ולא הציבור כציבור. מכאן, אבל, אנו מגיעים למסקנה מענינת ומלמדת: ישנה מציאות שבה לא יכול הפרט להגשים מטרות או ערכים בכח עצמו — אם-כי חובת הגשמה זו חלה עליו באופן אישי. עם זאת, אין אי-יכולת זו פוטרת אותו מלקיים את המצוה, כמובן מאליה, והוא על-כן חייב למצוא דרכים — דהיינו להתאגד ולהתקבץ בחברה, בציבור — כדי ליצור את הרקע והאפשרויות לקיום המצווה.

ברם, אין הדברים מוחלטים. יש מצוות ("הקהל את העם") שקשה להחליט לאיזה סוג לשייכן. יש מצוות ("ולעבדו בכל לבכם" — זו תפילה) שלא פורש בהם, אפילו ברמז — ערך מיוחד כשהן מתבצעות בצבור, אבל חז"ל דרשון להיות דוקא "ברב עם", כדי "הדרת מלך". ומכל מקום, אפשר להצביע בבירור על עקרון אחד: אינו דומה יחיד המקיים את התורה — לרבים המקיימים אותה ועוסקים בה. וידועה המשנה בפרקי אבות על עשרה שעוסקים בתורה, שעליהם נאמר "אלוקים נצב בעדת אל" — ואפילו על אחד שעוסק בתורה נאמר "ישב בדד וידום" וכו', וכמובן שעדיפים על האחד, העשרה — שזה יושב כנוזף, והללו שכינה שרויה בתוכם.

אך חז"ל לא הסתפקו בכך, ובמקומות רבים בש"ס ובמדרשים מצביעים בפירוש על ההערכה המיוחדת שבה התייחסו חכמים לצבור. אזכיר מספר מימרות כדוגמא, כטיפה מן הים, ע"מ שהכונה תהיה ברורה.

1. אין בעל מום בצבור (מנחות ט.).
2. לעולם תהא אימת ציבור עליך (סוטה מ.).
3. צבור נפישא זכותיה (ע"ז ד:).

— כל אלו מבחינה כללית. הצבור, הכולל בתוכו סוגים רבים ושו-
צים ומגוונים של בני אדם ("כשם שפרצופיהם שונים — כך דעותיהם
שונות")... הכולל בתוכו צדיקים, בינונים ורשעים (ר"ת צבור) —
משקף אתך של האומה, מסמל אותה, ושואב כוחו מכוחה. הצדיק מסייע
בידי הרשע, והבינוני שיש בו תכונה מצוינת אחת — מאציל מכוחו על
הבינוני השני, שבו תכונה מצוינת אחרת — וחוזר חלילה. על-כן "נפישא
זכותיה", ע"כ התפלה בצבור מועילה יותר, בעלת ערכיות-סגולית יותר.
מכאן גם צעד אחד נוסף: לא רק התפילה בציבור, לא רק העיסוק
בתלמוד-תורה בציבור יש בו יותר ערך, אלא קיום כל מצוה שהיא —
בצבור, היא חשובה יותר. יש בה יותר "הדרת מלך" — כיון שאין הבדל
אם הנושא הוא תפילה או קיום מצוה — גם זה וגם זה הם בבחינת
"הדרת מלך". ויותר מזה: לכל אדם מישראל העוסק במצוה, המקיים
אותה, גישה שונה — מיוחדת לו, אישית-ספציפית, במעשה-הקיום. סכום
הגישות גם יחד — עולה על סכום גישתם של כל יחיד ויחיד בקיום
המצוה, כשם שבתפילה סכום הכוונות והרגשות — עולה על של כל יחיד
ויחיד בפני עצמו.

עוד צעד אחד — ואנחנו מגיעים אל הקבוץ; לא רק תפילה, לא רק
תלמוד תורה, לא רק קיום מצוות: החיים בצוותא לאור תורה, שכולם
כקיום ממושך של מצוה אחת מורכבת ממצוות הרבה, גם להם נודע
ערך מיוחד — העולה על חיים שכאלה ביחידות.

ב.

כפי שכבר הזכרנו, יש מצוות שאפשר לקיימן (הגם שהן מוטלות
על היחיד) רק בצורה ציבורית. יסודות הממשל (השפוט והבצוע) מהווים
דוגמא לכך.

בסוג אחר של מצוות, נותנים חיי הציבור אפשרויות נוחות הרבה
יותר לקיום המצוות. מצוות השבת — לדוגמא. השבת יכולה להתקיים
ע"י כל יחיד ויחיד בפני עצמו (באפי נפשיה), ואילו שבת המקויימת ע"י
הצבור כולו שונה באופייה לחלוטין. ושבת בעיר — לעומת שבת בישוב
דתי כפרי תוכיח. הרעש וההמולה, המכוניות האצות רצות — וכל הדומה

לכך משפיעים באופן הרסני על אותם ה"שלום ושלוחה והשקט ובטח" שהם סמל לשבת שלנו. דוגמא אחרת — מצוות צדקה וגמילות חסדים. יכול אדם לתת מהונו לעניים ולסייע בידיהם, ויכולים רבים, כיחידים, לנהוג כך. אבל צבור הדואג לאלה מתוכו שלא חננם ה', יכול לעשות זאת, בכח הארגון הצבורי, בצורה הרבה יותר מושלמת ומקיפה, וכך כהנה וכהנה.

חיי הקהילה היהודית מבוססים על דרך זו. בית-הכנסת הנבנה ע"י הצבור — למען הכלל, מקוה-הטהרה, בית הכנסת-אורחים, קופת גמ"ח, חברת "הכנסת-כלה", וכל שאר מוסדות הקהילה הידועים לנו עוד מימים קדמונים, באים לסייע בידי הצבור לקיים מצוות בדרך מיוחדת שאין יחיד, ואפילו יחידים מרובים, יכולים ללכת בה.

הקבוצה הדתית, מהווה בבחינה זו קהילה מיוחדת ויוצאת מן הכלל. הצבוריות שלה היא עמוקה ומקיפה יותר מכל קהילה יהודית אחרת. היחסים בין הפרטים השונים בצבור זה הם הדוקים יותר, וכל המוסדות הקהילתיים פועלים בשגרה מבורכת, ללא כל מגבלה שעלולה להופיע בקהילה רגילה.

ג.

"כל ישראל ערבים זה לזה". מה משמעותה של מימרה זו מבחינה הלכתית? האם יש לה בכלל תוקף הלכתי?

התוכחה, המוטלת על כל אדם מישראל — "הוכיח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" — עם מגבלותיה המיוחדות לה (איסור הלבנת פנים, מידת נכונותו של המוכח לקבל תוכחה ושל המוכיח להיות ראוי ["קשוט עצמך"], להוכיח, וכו') מבוססים, מבחינה רעיונית פנימית, בודאי על הרעיון של האחריות הדדית בין כל אדם מישראל וזולתו. האחריות משותפת היא, וכל הפוגע בה או מתחמק ממנה ראוי לתוכחה או לעונש.

ואם האחריות משותפת, בודאי גם העונש משותף. התוכחות שבתורה, העונשים על אי-קיום מצוות התורה (ואין הבדל, לענינינו — אם המדובר בשמיטה, ג"ע ש"ד וע"ז — או, למשל, שנאת-חנם!) שנוכרו לגבי העם כולו (אויב, רעב, גלות, דבר וכד'), ואינם מפלים בין צדיק לרשע, מוכי-

חיים בבירור את מידת האחריות של כל פרט בצבור לגבי שאר הפרטים. אך השאלה העומדת בפנינו שונה במקצת. לגבי העם כולו — כולנו אחראין וערבאין, אך האם אחראי כל־אחד מאתנו גם, למשל, כלפי משפחתו, השכון בו הוא דר, או העיר?

האם אחראי חבר קבוצה דתית כלפי חבריו המחלל את השבת בתור־נות? (וכמובן — השאלה היא לא לגמרי תיאורטית, יש גם עבירה בשוגג — שלעולם היא עבירה, ויש עבירות „קלות“ שאדם דש אותן בעקיבו!).

מבחינה הלכתית צרופה, התשובה היא שלילית. ההלכה קובעת ש„אין שליח לדבר עבירה“, ואדם שביצע פעולה אסורה בשליחותו של חברו (או בשליחותם של חברים רבים) — אפילו נהנה ממנה חברו, לעולם ביצע אותה על דעת עצמו ועל אחריותו שלו. ואילו היינו חיים בדורו של משיח, או כשביהמ"ק קיים וכהנים על דוכנם ולויים בשירם חזרם, היה חבר השוגג, מביא את כפרתו־קרבתו בשם עצמו בלבד, ולא היה לצבור, או לנהנים מן העבירה בעקיפין, כל חלק בקרבן.

עם זאת, יש גם כאן מקום לאחריות — ואם לא הלכתית, לפחות מוסרית־דעיונית. חבר ששגה או שגג, עשה זאת מחוסר ידיעה, או הדרכה, מתאימה. הציבור, מאידך, נהנה (ברב המקרים ולא בכולם, כמובן...) בעקיפין או במישרים. חובת ההדרכה — חלה על הציבור. ושוב — לא מבחינה הלכתית, אלא בעיקר מן הצד המוסרי. חובה זו שלא נתמלאה, וגרמה לשגיאה — אחריותה על הציבור המשלח.

ואם נעיין לרגע, נראה את עומק חומרתה של הבעייה. חבר בן־תורה, תלמיד־חכם וירא־שמים, מהסס לטול על עצמו אחריות מעין זו, חושש הוא, שבבואו לקבוצה תוטל עליו אחריות כבדה מנשוא. שכן, בסופו של דבר, חובת ההוראה וההדרכה חלה על מי שבידו להורות ולהדריך. הוא שליח הצבור לענין זה. והאחריות הצבורית כאילו נופלת על שכמו, וכיצד יעשה זאת? ומי יסייע בידו?

ואם גם יפנה לרב ויבקש ממנו פסק־הלכה ודין־תורה, ייענה בודאי כפי שהזכרנו — דהיינו, שאין שום אחריות הלכתית נופלת עליו. אך האחריות המוסרית בעינה עומדת — והיא מחייבת את הצבור כולו להירתם בעול זה של לימוד וידיעה והבחנה, לבל תעמס המעמסה על כתפי היחידים שלא יוכלו לעמוד בה. והעושים והמעשים תבוא עליהם ברכה.

בראש ובראשונה מבוסס המשטר המיוחד של הקבוצה על בטול הקנין הפרטי ושתוף הציבור כולו בנכסים. על ערכם של השיתוף והשוויון דובר רבות, אך יש צד מיוחד בזה הנוגע לנושא שלפנינו כאן. כוונתי לתרומתו של שיתוף זה לגיבוש הציבור, להאחדתה של החברה — להעלאת הציבור לרמה גבוהה ובמיוחד מבחינת "ציבורית". הקבוצה הדתית עולה בזה על קבוצה חילונית. השיתוף הציבורי מתבטא בה יותר מאשר בחדר-האוכל ובבית התרבות — ואולי ביום הבחירות.

הקהילתיות בקבוצה הדתית, כל מכלול חייה הדתיים — הם של צבור. הם כוללים ומקיפים ומשום כך גם מעמיקים יותר את התחושה של החברה הבריאה, המאוחדת ומגובשת.

מטרתנו המוצהרת, לשמש תאים מוקדמים ליצירת "מדינת התורה" (או בלשון אחרת "מדינת התורה שבדרך"), חשוב לה שתהא מונחית על-ידי האספקט הקהילתי-ציבורי.

טוב שנוכל להוות דוגמה לאורח חיים צבורי-יהודי, שכן יש גם בחינה של צבור-יהודי בהיקף ארצי. מוסדות ממשל קבוציים — צריכים לסמל ולהנחות דרך למוסדות ממשל בקנה מידה של מדינה. מוסדות ציבור אחרים — צריכים גם הם להיות מתוכננים ומבוצעים מתוך נקודת ראות זו. עדיין לא הגענו לכך לגמרי (אם-כי נעשו נסיונות בכיוון זה פה ושם) וטוב שנדע גם אנחנו, כי עדיין לא הושלם תפקידו של הקיבוץ, ויש עוד משהו "חלוצי" לעשות בו...

ערכו של הקיבוץ — בקיבוץ, בצרופם של יחידים למסגרת מקבוצת אחת שכוחה, כידוע, גדול מכוחם של יחידים מפוזרים ומפורדים. אחדות ישראל ואהבת ישראל — גורמים זה לזה. על הקבוץ הדתי להגשים זאת.

"כל מה שהקב"ה נותן לאדם בעוה"ז — או שלווה
או יסורים — הכל חסד"

(כד הקמח)

...אהובי, אם כל „הציוניסטים“ יהיו אוהבים את א"י ורוצים ביישוב אה"ק בזאת הכוונה הטהורה הקדושה שאני מתכוון אליה — בשביל שהיא ארץ ד' שבחר בה השי"ת, וחיבבה מכל העולם כולו, ויש בה סגולות קדושה לנבואה, ולהשראת רוח"ק, ולזכות ע"י ההליכה בה לעוה"ב. ואפילו על רשעים מגינה זכותה, שהרי אפילו שפחה כנענית שבא"י מובטחת היא שהיא בת עוה"ב, ובודאי אין הגמרא מדברת בשפחה צדקנית, שהיא בלאו-הכי מובטחת היא שהיא בת עוה"ב, ואפילו חסידי אוה"ע יש להם חלק לעוה"ב, וק"ו שפחה דמיחייבא במצוות, אלא ודאי בסתם שפחה שהיא שפלה ומעשיה רעים ומידות רעות מצויות בה, כד' הש"ך לענין עבדים, ומ"מ מהני לה זכות ישיבת א"י. וק"ו לזרע קודש, זרע בחונים, בני אברהם יצחק ויעקב, דאע"ג דלית בהו הימנותא איקרו בני מעלי, וכדעת ר' מאיר דהלכתא כותיה בהא (וכמו שסתם הסלח „בין כך ובין כך קרויים לך בנים“, וכן בתשובת הרשב"א ח"ב סי' קצ"ד וסי' רמ"ב). ואם ספק נפשות להקל אמרו בחיי הגוף, ק"ו בחיי-נצח, שמידת החסד בהם גדולה היא הרבה מאוד, וכל המתאמץ להטות כלפי חסד ולהמליץ על ישראל, אפילו כשאין עושין רצונו של מקום, הרי זה משובח. וק"ו שיש למצוא בכל אחד ואחד, גם בקלים שבישראל, כמה מרגליות יקרות של מעשים טובים ושל מידות טובות, מה שאין לשער, שבודאי א"י מועילה להם להעלותם ולקדשם. ואם אין הדבר נראה בגלוי בהם, יראה בזרעם ובזרע זרעם, ככתוב „יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם“...

(אגרות הראי"ה ב' קפ"ו—קצ"ד)

"והבאתי אתכם אל הארץ... ונתתי אתה לכם פורעה אני ה'"

ארץ ישראל

נוסח תרי הירדן

קוים לדמותו של הירדן במדרשי חז"ל

מוקדש לגבורי ישראל, אנשי החיל, הי"ד
אשר עלו בסערה השמימה בבקעת הירדן.

הירדן — לכאורה ככל נהרות תבל, נהר מנהרות א"י אשר מימיו
זורמים מששת ימי בראשית, מן העולם ועד העולם. וכבר פסק את פסוקו
נעמן שר צבא מלך ארם (מ"ב ה' 12) "הלא טוב אבנה ופרפר נהרות
דמשק מכל מימי ישראל", לאמר: אין כל רישום חיצוני מיוחד ניכר
בנהר זה.

אעפ"כ — דברים בגו; משמעות מיוחדת נודעת לירדן בפסוקי
התנ"ך ובאגדות חז"ל, ומשמעות זו עמוקה ורחבה, נגלית ונסתרת.
ננסה, איפוא, לפלס את דרכנו באפיקו של הירדן ולתור אחר "זרי-
מתו" במקרא ובמדרש.

הירדן הובק את א"י

נקודת יסוד ב"תכנו" של הירדן היא עובדת היותו גבולה המזרחי
של ארץ ישראל. בירדן "מתחילה" ארץ הקודש. בו נקודת המעבר
מטומאת ארץ העמים לטהרת ארץ ישראל. משמש הוא הירדן כמבוא
לא"י, כפתח וכסף.

מצינו פסוק מפורש המציין את הירדן כחוצץ בין א"י — נחלת
ה' — לבין ארץ העמים — המנוכרת ורחוקה מעם ה'. בסוף ספר יהושע
נתגלעה מחלוקת בין השבטים נוחלי הארץ לבין אחיהם מתנחלי עבר
הירדן על אודות המזבח שהקימו האחרונים "על הירדן" (יהושע כב' 10).
בתוך הדברים מושמעת הטענה כי (שם 24—25) "מחר יאמרו בניכם
לבנינו לאמר מה לכם ולה' אלקי ישראל, וגבול נתן ה' בינינו וביניכם
בני ראובן ובני גד — את הירדן, אין לכם חלק בה'." בולטת היא

ההדגשה כי הירדן הוא המבדיל בין קרובים לרחוקים, בהיותו מפריד בין א"י לחו"ל.

באגדה מוזכר הירדן כאחד מארבעת הנהרות הסובבים ותוחמים את כל א"י. כך דרשו בבבא בתרא ע"ד ע"ב:

„כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה” —

אלו שבעה ימים וארבעה נהרות שמקיפין את א"י. ואלו הן, שבעה ימים: ימה של טבריה, וימה של סדום, וימה של חילת, וימה של חילתא, וימה של סיבכי, וים אספמיא וים הגדול. ואלו הן ארבעה נהרות: ירדן וירמוך וקירומיון ופיגה.”

(וראה ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג גירסא אחרת במקצת)

לא זו בלבד שהירדן נמנה על ארבעת הנהרות המקיפים סובבים את א"י, אלא הוא הברית התיכון החוצא ומהלך בכל שבעת הימים הללו. נמצא כי הירדן לעצמו מקיף את א"י מכמה וכמה רוחות. וכה אמרו שם:

„ירדן יוצא ממערת פמיס ומהלך בימה של סיבכי ובימה של טבריה ומתגלגל ויורד, לים הגדול ומתגלגל ויורד עד שמגיע לפיו של לויתן, שנאמר: (איוב מ' 23), יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו”.

אין כוונת חז"ל להורות לנו שרק בגאוגרפיה, ואין עיקרה של אגדה זו לצייר מפות. לפיכך אין עסקנו בזיהוי השמות הכלולים בקטע זה. על כרחנו נודה כי אגדה זו למשמעותה הפנימית יצאה, למתן „תדמית” ולשרטוט „קוי אופי” לירדן. ולמפקפקים יאמר: שפיל לסיפיה: „עד שמגיע לפיו של לויתן”. לויתן אגדי זה הוא המזומן לסעודתם של צדיקים לעתיד לבא. (עי"ש בגמ' ובמקורות הרבה בחז"ל) ענינו עלום וטמך בנבכי הסוד. מתוך שאין לנו לפרש ענינו של לויתן אין לנו לפרש כפשוטם גם את כל מהלכיו-גלגוליו של הירדן המנויים באגדה זו. כוונת חז"ל לרמוז על ערכו המיוחד — המיסטי — של נהר זה. ולפי דרכנו, שתים זו שמענו: הירדן הוא הסובב וחובק את א"י, בגלוי ובסתר, מעל פני הקרקע ומתחתיה. ועוד: זאת עלתה בידנו כי מוצאו ואחריתו של הירדן שפונים-טמונים במערת פמיס ובפיו של לויתן האגדיים.

הירדן הנפתר

בפרקי דרבי אליעזר פרק י"א מפורשים מהלכיו של הירדן ברמזים
עלומים :

...שמימי הירדן טובבין את כל ארץ ישראל, — חצין למעלה
מן הארץ וחצין למטה מן הארץ".
לכשתמצי לירדן משמעות כפולה ; גלויה ונסתרת. מחד — נהר כפשוטו,
מים הזורמים מארץ חרמונים ונשפכים אל ים המלח. ומאידך — נהר
"תת קרקעי" ו"על גאוגרפי" ; נהר טמיר ונעלם שמימיו מפכים "מתחת
לפני השטח" ובכך תוחמים ומקיפים את כל ארץ ישראל נחלת הקודש.
סופו בחביון ה"עתיד לבא", בפי הלוייתן. הוי, "חציו למעלה מן הארץ
וחציו למטה מן הארץ", רמז לדואנפיות זו.
המהר"ל מפרג בחידושיו לאגדות, בבא בתרא ע"ד, האיר עינינו
במעמקי מערת פמייס ובחכו של לויתן :

"המאמר הזה בא לבאר ענין הירדן שאינו כמו שאר נהרות,
כי הנהר הזה ראש לנהרות המקיפים את א"י. ובא לבאר שהוא
מיוחד שיציאתו ממקום נסתר, שהרי יוצא ממערת פמייס. ודבר
זה מורה שיש לירדן מדרגה עליונה ג"כ, שכל דבר שיש לו
מדרגה עליונה יוצא ממקום נסתר.

וגם הוא נופל לתוך פיו של לויתן, רצה לומר כי סופו מקושר
ג"כ במדרגה עליונה אלקית נסתרת. ומפני זה אמר הנביא
שיטבול נעמן בירדן דוקא, ושם יהיה נרפא, כי המדרגה
הגלויה ראויה לטומאה ובמדרגה הנסתרת אין ראויה טומאה.
וכמ"ש : אין מקום בית הסתרים מקבל טומאה..."

(וראה בביאור הרד"ל לפרקי דרבי אליעזר שם פרק י"א אות כ' שכתב
על הירדן : "הוא נהר דינור הסובב ארץ הקדושה דלעילא". לפי שעה
לא מצאתי מקורו, אך יש לי לשייך לכאן את שאמרו בבראשית רבה
ע"ה א : "ומה עסק דנהר דינור ? א"ל : כהדין ירדנא דלא פסיק לא ביממא
ולא בליליא". הירדן משמש כדוגמא לנהר דינור, ולא בכדי !)

עדות נוספת ל"נסתרותו" של הירדן ולהוד הקדומים החופף עליו
מוצאים אנו ברמיזת חז"ל שקשרו את הירדן — בפי הלוייתן — לאותו
נהר קדומים המוזכר בפרשת הבריאה (בראשית ב' 10) "ונהר יוצא מעדן
להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבע ראשים". וכך נאמר בויקרא
רבה סוף פכ"ב :

„כל מה שהירדן מכניס אחת לששה חדשים הוא עושה גמיעה אחת. שנאמר (איוב מ' 23) יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו... ומהיכן הוא שותה? תני רשב"י: נהר יוצא מעדן ושמו יובל ומשם הוא שותה. מאי טעמא? שנאמר (ירמיה י"ז): „ועל יובל ישלח שרשיו“ (1)

נמצאנו למדים כי הוא ירדן הוא יובל הוא היוצא מעדן והוא „ראש לנהרות המקיפים את א"י“ (כלשון המהר"ל הנ"ל). לפי דרכנו נמצא טעם נוסף בדברי חז"ל שאמרו בירושלמי סוטה פ"ז ה"ה:

„אמר רבי שמעון בן לקיש: בירדן קבלו עליהן את הנסתרות. אמר להם יהושע: אם אין אתם מקבלין עליכם את הנסתרות המים באין ושוטפין אתכם.“ (2)

פשוטו של ענין אמור בענישת אדם על מעשי אחרים הנסתרים מעמי. בחינת „כל ישראל ערבים זה בזה“. אך נוכל לראות במימרא זו „כונה שניה“ ולהטעים להתאים את קבלת הנסתרות דוקא לירדן „שיציאתו ממקום נסתר... וסופו מקושר ג"כ במדרגה עליונה אלקית נסתרת.“ (לשון המהר"ל הנ"ל).

וצד נוסף למסתרי הירדן. בבכורות נ"ה ע"א פירשו חז"ל: „למה נקרא שמו ירדן? שיורד מדן... אנן מתנינן לה מהכא: ויקראו לו ללשם דן בשם דן אביהם. וא"ר יצחק: לשם דן פמייס. ותניא, יוצא ירדן ממערת פמייס. א"ר כהנא: זכרותיה דירדנא (רשב"י: עיקרו של ירדן) ממערת פמייס.“ כידוע שבט דן התנחל בלשם „ויקראו שם העיר דן בשם דן אביהם“ (שופטים י"ח 29). הם הציבו שם את פסל מיכה (שם 30). פסל זה עלה

-
- (1) בבבלי בכורות נ"ה ע"ב מובא כי הפרת הוא יובל. אך בויקרא רבה המצוטט כאן משמע כי הירדן הוא יובל שהרי הירדן הוא מגיח לפי הלוייתן.
- (2) בבבלי סנהדרין מ"ג ע"ב הנוסח: „לא ענש על הנסתרות עד שעברו את הירדן“. בירושלמי המצוטט משמע כי קבלת הנסתרות היתה בהיותם בתוך הירדן. וראה להלן בפרק „ארבע קריעות“. ראה גם ברשב"י עה"ת בפר' נצבים שכתב כי קבלת הנסתרות היתה במעמד גריונים ועיבל.

עמהם ממצרים כפי שהגידו לנו חז"ל בסנהדרין ק"ג ע"ב: "ועבר בים צרה (זכריה י') א"ר יוחנן: זה פסלו של מיכה". ובתנחומא תצא י': "ויונב בכ כל הנחשלים אחריך — (זה) שבט דן שפלטו הענן שהיו כולם עובדי ע"ז".

דן — מקום מיועד לפורענות נוספת, לע"ז של ירבעם שהעיד עליו הכתוב (מ"א י"ב 29) "וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בדן". יתר על כן: השם פמיס או פנייס או בנייס (ר' מפרשי המשנה פרה פ"ח יא וברע"ב שם: "ובלשון ישמעאל קורין לדן בנייס") מקורה לדעת הוקרים רבים, בשם האל היוני "פן". אף מצביעים הם על שרידי מקדש יוני במקום ומסמיכים לכך מקורות הסטוריים.

הוי אומר: המקום דן קשור לע"ז בכמה וכמה נימין. ובכן, הירדן יורד מדן ומגיש ממקום טומאת ע"ז, אלא שעולה היא הטומאה ומטהרת בירדן. מסתריו של הירדן וכוחו הנסתר יש בידם לטהר טמא, וכהבטחת אלישע לנעמן: "וישב... וטהר". והלא המהר"ל — הנזכר לעיל — גילה לנו כי "במדרגה הנסתרת אין ראוייה טומאה, שאין מקום בית הסתרים מקבל טומאה".

ובטיוי לשוני לדבר: הירדן יורד, מדן, ממקום ירוד, וירידה היא לו, והרי חז"ל אמרו עליו, על שבט דן, בשמות רבה נ' ד': "איך לך ירוד משבט דן".

אלא שירידה זו צורך עליה היא וסופה טהרה. הכתוב מספר (מ"א ה' 14) "וירד ויטבל בירדן... וישב בשרו" כבשר נער קטן ויטהר". עליה — התעלות זו מגעת עד לפיו של לויתן שעליו אמרו בחולין ט"ז ע"ב: "לויתן דג טהור הוא". רוז-מסתרו של הירדן הוא כחו לטהר את הטמאים, כחוקת פרה אדומה. וראה להלן בפרק הבא על הירדן שמקורו ב"מי תערובת" ההופכים למים בלתי מתערבים.

הירדן — עולם בפני-ע

מאמרי חז"ל שהוזכרו על כה מקנים לו לירדן חשיבות עצמית-מהותית. אין ערכו מצטמצם להיותו מקיף את א"י בלבד, אלא נודע לו ערך פנימי-עצמותי. הירדן הוא אחד מאתרי הקודש בא"י שיחודו עמו. בו מסתתר מקום טהרה, בו "קצה חוט" לעולמות נסתרים, והוא הוא נהר קדומים משרש נהר דינור.

דבר מפתיע שנינו אודות מעמדו של הירדן ומקומו הערכי במפת

ההלכה. בבכורות נ"ה ע"א הובאה מחלוקת תנאים — לענין מצוות התלויות בארץ — האם הירדן עצמו שייך לא"י או לחו"ל.

„כי אתם עוברים את הירדן ארצה כנען" (במדבר ל"ב)
ארצה — ארץ כנען ולא הירדן ארץ כנען; דברי רבי יהודה
בן בתירא. רשב"י אומר: הרי הוא אומר (שם ל"ד), מעבר
לירדן ירחו קדמה מזרחה, מה ירחו ארץ כנען אף ירדן ארץ
כנען.

אולם בירושלמי חלה פ"ד ה"ד הובאה דעה שלישית:

„אית תניי תני: הירדן מארץ ישראל.

אית תניי תני: הירדן מחוצה לארץ.

אית תניי תני: הירדן גבול בפני עצמו.

הפסק המשמש מקור לקביעה יחודית זו, הוא ביהושע י"ח 20 „והירדן
יגבול אותו". גם בבבלי מצינו דעה כעין זו. שם בבכורות מנמקים את
דברי רבי מאיר במשנה:

„הירדן מפסיק למעשר בהמה. —

ארחב"א אמר רבי יוחנן: היינו טעמיה דר"מ: דאמר קרא
והירדן יגבול אותו לפאת קדמה. — הכתוב עשאו גבול בפני
עצמו.

לשיטה זו משמש הוא הירדן ממלכה לעצמו, שלא מא"י ושלא
מחו"ל; „עולם שלישי", עצמאי, הקובע ברכה לעצמו ומפלס את דרכו
כגבול בפנ"ע. הרי הוא כאותו כוי ש"לא הכריעו בה חכמים אם מין
בהמה אם מין חיה", לפיכך הריהי „בריה בפני עצמה" (חולין פ' ע"א)
ואינה מסתפחת לא לכאן ולא לכאן.

גדולה מזו שנינו כי כ"ג גורם מתוך וכו' יצירת מעבר בין א"י לחו"ל
יש בכוחו של הירדן לפרוץ לו דרך לתוך א"י או חו"ל ועי"כ לשנות את
מעמדם, ההלכתי ול"התערב" בערכי הקדושה והטומאה. בסוגית „יאוש
שלא מדעת" בבבא מציעא כ"ב ע"א הובאה תוספתא:

„וכן ירדן שנטל מזה ונתן לזה — מה שנטל נטל ומה שנתן נתן".
רש"י פירש שם דלאו דווקא ירדן „וכן בשאר נהרות". אך בירושלמי
הנ"ל (חלה ד' ד') מבואר כי הדברים אמורים לענין קדושת א"י בקשר
למצוות התלויות בארץ. הירדן יכול להוסיף, ע"י הטית אפיקו ושינוי
מסלולו, כברת ארץ לקדושת א"י או להפך, לגרוע הימנה. לפנינו דוגמא
אפינית להשתקפותם של רעיונות ודברי אגדה בהלכה.

שמענו, איפוא, כי לירדן שני צדדים שהם אחד. מחד, סובב הוא את א"י ומהוה מקום מעבר, חציצה וגבול. מאידך, ובשל כך, מקבל הירדן חשיבות עצמית וערך הגנוז בו, בהוויתו, ואשר יהא שמור עמו לכל אשר יטה. "נוטל מזה ונותן לזה", "גבול בפנ"ע". בהתבוננות חודרת נבחין בשתי בחינות אלו כאשר נציב זה בצד זה את שני המקורות דלהלן. במסכת פאה פרק ח' משנה י' שנינו:

"מי ירדן ומי ירמוך פסולים מפני שהם מי תערובת".

ומאידך, ב'בראשית' רבה פ"ד ד' האגדה הידועה:

"הדין ירדנא עבר בימא דטבריא, ולא מתערב ביה. — מעשה

נסים יש בדבר".

אנשי הגליל, כמסופר באגדות העם, מבחינים במסלולו של הירדן

המהלך בתוך מימי כנרת, ולא מתערב בה.

ובכן, הירדן אינו ראוי למי חטאת ולמים חיים שכן הוא "מי תערו-

בות". אינו עצמי-טהור אלא כלול מכאן ומכאן. מאידך, לאחר היוצרות

הנהר וגיחתו ממערת פמייס (היא דן היא ע"ז, ראה לעיל) — שוב

זרימתו טהורה ועצמית, שוב "אינו מקבל תערובת". כה חזקה עצמיותו

של הירדן עד שהיא הופכת את מי התערובות למי טהרה וקדושה אשר

אינם מקבלים טומאה. אדרבה, "הלך ורחצת שבע פעמים בירדן וישב

בשרך לך וטהר (מ"א ה' 10) כיו"ב אתה אומר: הירדן נוטל מזה

ונותן לזה, חוצץ בין א"י לחו"ל, כלול משתיהן. — אך הוא בהוויתו

ובערכו הפנימי, גבול בפנ"ע.

מעברות הירדן

הירדן, כגבולה המובהק ביותר של א"י, משמש סמל ה"מעבר". יעודו

של דור המדבר היה "שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן לבוא

לרשת גוים גדולים ועצומים ממך" (דברים ט' ו). בטוי זה, ודומים לו,

חוזר ונשנה עשרות פעמים בתורה, ובכלם האידיאל "לעבור את הירדן".

משה רבנו נענש "עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה

ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבור את הירדן הזה" (דברים ג' 27).

לפני מותו מכריז אביר הרועים "בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא

אוכל עוד לצאת ולבוא, וה' אמר אלי לא תעבור את הירדן הזה" (דברים

ל"א 2). יהושע נצטוה במשפט הראשון "משה עבדי מת ואתה קום עבור

את הירדן הזה" (יהושע א' 2).

דומה כי התורה ציינה בפסוקים אלו ש"העברת הירדן" היא שלב מהותי משלבי ירושת הארץ. לכאורה ניתן להכנס לא"י — מארצות סיחון ועוג — מבלי לעבור את הירדן. דרומית לים המלח. לשם מה. איפוא, נזקקו ישראל לנס קריעת הירדן? וכי עבד קודשא בריך הוא ניסא בכדי? ואפי' אם ישיבונו כי התנאים האיסטרטגיים או הגאוגרפיים "הכתיבו" צורך זה, עדין נשוב ונתמה: מכל מקום מדוע הפכה "העברת הירדן" — אשר איננה חיונית באופן פיסי — לסמלה של ירושת הארץ? על כרחך אמור: דברים בגו, אי אפשר — מהותית — לרשת את הארץ מבלי לעבור תחילה את הירדן הזה. מבלי לעבור את מלא משמעותו, מבלי לדרוך על מפתן ערכי זה.

שמא יש לכון הדגשה זו במדרש חכמים בספרי ראה י"א ל"א:
 "כי אתם עוברים היום את הירדן לבוא לרשת את הארץ —
 מהעברתכם את הירדן אתם יודעים שאתם יורשים את הארץ".

ארבע קריעות

ארבעה פעמים מסופר בתנ"ך על קריעת הירדן לפני עובריו.
 ראשון לבוקעי הירדן הוא יעקב אבינו בבראשית ל"ב 11: "כי במקלי עברתי את הירדן הזה". בכך סלל את הדרך לפני ישראל, ו"חנך" את "מעברות הירדן". זו הערה מצינו בקונטרס אחרון מ"למדנו" י"ט (נדפס בסוף מהדורות הילק"ש):

"כי במקלי עברתי את הירדן הזה —

כיון שהגיע לירדן לא היה יודע מה לעשות. תלה עיניו להקב"ה. אמר: רבוני, אתה יודע שאין עמי כלום אלא המקל הזה. א"ל: הכה את הירדן ועבור. וכן עשה. א"ל זה סימן לבניך כשם שנקרע הירדן מלפניך כן עתיד ליקרע לפני בניך".
 (ובב"ר ע"ו ד' נוסף תיאור על נסיבות המאורע: "בבהלה נכנס יעקב אבינו לשם ונעל בפניו עשו. וחתר לו הקב"ה חתירה במקום אחר ויצא. ה"ה"ד (ישעיהו מ"ג), כי תעבור במים אתך אני ונהרות לא ישטפוך")
 בעמדנו בסוגית קריעות הירדן מן הראוי להביא את ששנינו בילק"ש תהלים תתע"ג:

"הים ראה וינוס, הירדן יסוב לאחור" —

מה טיבו ומה איכפת לו, וכי בירדן היו? (= בזמן יציאת מצרים) אלא מכאן אתה למד אם ברחא ראש האומנות ברחא

כל האומנות. כיון שראה הירדן לים בורח אף הוא ברח".
הרי לנו קריעה נוספת של ירדן, קריעתו של משה שנמשכה מכח קריעת
ים סוף. זו תהא הקריעה החמישית במספר, אלא שלא נכנסה למנין
ארבע הקריעות המוזכרות במקרא.

העברת הירדן העיקרית הלא היא בכניסתם לארץ. שני פרקים
ביהושע (ג'—ד') מתארים מעשה קריעת הירדן "עד אשר תמו כל הגוי
לעבור את הירדן". במסכת סוטה ל"א ע"א הורחב התיאור:

"כיון שנטבלו רגליהם של כהנים במים חזרו המים לאחוריהם
שנאמר... וכמה גבהן של מים? שנים עשר מיל על שנים
עשר מיל כנגד מחנה ישראל, דברי רבי יהודה... רבי
אליעזר ברבי שמעון: אלא מלמד שהיו מים נגדשין ועולין
כיפין ע"ג כיפין, יותר משלש מאות מיל עד שראו אותן כל
מלכי מזרח ומערב".

קריעת ים סוף מושרשת בתודעת העם והאנושות כנס הגדול של יציאת
מצרים. אולם נס בקיעת הירדן לא נופל ממנו. שתי קריעות אלו — זו
שלים-סוף וזו של ירדן — עומדות בשורה אחת ועולות בקנה אחד. כה
דרשו בספרי ואתחנן ג' כ"ד:

"אשר מי א—ל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבוריך

תיך. כמעשיך — על הים, וכגבורתיך — על הירדן".

הגמרא בסוטה שם, בהמשך הדברים, מציבה את נס קריעת הירדן
בצד נס קריעת ים סוף, וזאת מתוך השוואת המקראות. לענין הירדן
נאמר ביהושע ה' 1:

"ויהי כשמע כל מלכי האמורי... את אשר הוביש ה' את מי
הירדן מפני בני ישראל עד עברם, וימס לבבם ולא היה בהם
עוד רוח מפני בני ישראל".

זאילו רחב אומרת ממש כדברים הללו לענין קריעת ים סוף, שם ב' 10:
"כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם".

בברכות נ"ד ע"א שנינו:

"הרואה מעברות הים, ומעברות הירדן, מעברות נחלי ארנון,
אבני אלגביש במורד בית חורון, ואבן שבקש לזרוק עוג מלך
הבשן על ישראל, ואבן שישב עליה משה, ואשתו של לוט,
וחומת יריחו שנבלעה — על כלן צריך שיתן הודאה ושבח
לפני המקום".

„מעברות הירדן“ בצדם של „מעברות הים“.

יתר על כן: בתהלים קי"ד 3 נצטרפו שתי קריעות אלו: „הים ראה וינוס, הירדן יסוב לאחור“. דומני כי ראיתי באיזהו מקומן — ונעלב ממני מקור הדברים לפי שעה — כי גדולה קריעת הירדן מקריעת ים סוף. מי הים עמדו להם כ„חומה מימינם ומשמאלם“, „נצבו כמו נד נזלים“. אך מי הירדן שבו לאחוריהם ושינו מהלכם, — „הירדן יסוב לאחור“. גדולה „הסבה לאחור“ האמורה בירדן מ„ניסה“ האמורה בים. סמוכין לדבר ניתן למצוא בדברי הגמ' המצוטטת לעיל, סוטה ל"ד ע"א: „כיון שנטבלו רגליהם של כהנים במים חזרו המים לאחוריהם...“

לעיל הוזכרו שתי דעות בגמ' „כמה גבהן של מים?“. בירושלמי סוטה פ"ז ה"ו מובאות שתי דעות נוספות:

„רבי לוי אמר: עד לבו של רקיע. תמן אמרין: עד בבל“.

ובקרבן העדה שם:

„עד בבל — גבהן של מים היו כמירדן לבבל. א"נ, עד בבל

ממש ברחו“.

גדולה קריעת הירדן בימי יהושע עד שחז"ל תלאוה בזכותם של

כמה וכמה מאבות האומה. בילק"ש יהושע ט"ו:

„אתה מוצא כל נסים שנעשו להם לישראל בזכותו של אברהם

היו... קריעת הירדן בזכותו...“

ובבראשית רבה ע"ו ד':

„בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שלא עברו ישראל את

הירדן אלא בזכותו של יעקב. בתורה — כי במקלי עברתי את

הירדן הזה. בנביאים — (יהושע ד') והודעתם את בניכם לאמר

ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה. ישראל סבא. בכתובים

— הירדן יסוב לאחור מלפני אלו—ה יעקב“.

ובבראשית רבה פ"ד ד':

„הים לא נקרע אלא בזכותו של יוסף. הה"ד (תהלים עז) ראוך

מים יחילו גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף. א"ר יודן ב"ר

שמעון: אף הירדן לא נקרע אלא בזכותו של יוסף“.

קריעת הירדן לפני ישראל עם כניסתו לארץ לא באה לשם „חציתו“

ו„העברה“ בו בלבד. כבר נזכר לעיל שמבחינה גאוגרפית ואיסטרטגית

ספק אם הדבר היה חיוני. חז"ל למדונו כי „מעמד קריעת הירדן“ ערכו

בו בעצמו, בעצם המצאותם של ישראל בתוככי הירדן, בלב לבו של אתר־קדש זה. בסוטה ל"ד ע"א מובא:

„עודם בירדן אמר להם יהושע: דעו על מה אתם עוברים את הירדן, על מנת שתורישו את יושבי הארץ מפניכם. אם אתם עושין כן — מוטב. ואם לא — באין מים ושוטפין אתכם. עודם בירדן אמר להם יהושע: הרימו לכם איש אבן על שכמו למספר שבטי ישראל.

עודם בירדן אמר להם יהושע: שאו לכם מזה... שתיים עשרה אבנים והעברתם אותם עמכם...”

נוסיף כאן את שכבר הובא לעיל מירושלמי סוטה ז' ה': „ארשב"ל: בירדן קבלו עליהם את הנסתרות. אמר להם יהושע: אם אין אתם מקבלין עליכם את הנסתרות המים באין ושוטפין אתכם.”

הבטוי המודגש „עודם בירדן” מלמד כי „המקום גורם”. אתר הירדן, ממש בתוכו, הוא הבמה לכריתת שורת בריתות אלו.

בטויי חז"ל „ואם לאו באין מים ושוטפין אתכם” (בבבלי ובירושלמי סוטה הנ"ל) מזכירים לנו, אסוציאטיבית, את כפית ההר כגיגית במעמד קבלת התורה בסיני, „ואם לאו שם תהא קבורתכם”. לא נופתע למשמע דברי חז"ל, דלהלן, אשר מקשרים בדרשתם את מעמד הר סיני עם „מעמד הירדן”. על הפסוק בתהלים מ"ב 7 „אזכרך מארץ ירדן וחרמונים מהר מצער” דרשו בילק"ש תהלים תשמ"ג:

„על כן אזכרך מארץ ירדן — נזכר אני נסים שעשית לנו כשעברנו את הירדן... מהו מהר מצער? — הר סיני.”
ובשוחזר טוב מ"ב הגירסא: „חרמון — זה סיני.”
אכן, גדול „מעמד הירדן” המקביל לקריעת ים סוף ולמעמד הר סיני גם יחד.

אליהו ואלישע בירדן

שתי קריעות נוספות מסופרות במקרא, ואף הללו מעידות על רום ערכו. דומה כי בהן, ובנסיבותיהן, מגיע הירדן ל„שיא”, לפסגת גדולתו זרומותו.

במלכים ב' פרק ב' מתוארת עלית אליהו בסערה השמימה. באותו

מעמד נמשח אלישע לנביא תחתיו. כל זה מתרחש ב... ירדן, תוך כדי העברתו־קריעתו. נפנה לפסוקים מ"ב ב' 14—8 :

„ויקח אליהו את אדרתו ויגלם ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעברו שניהם בחרבה. ויהי כעברם ואליהו אמר אל אלישע שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך. ויאמר אלישע ויהי נא פי שנים ברוחך אלי... ויעל אליהו בסערה השמימה ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו... וירם את אדרת אליהו אשר נפלה מעליו וישב ויעמד על שפת הירדן. ויקח את אדוית אליהו אשר נפלה מעליו ויכה את המים ויאמר איה ה' אלקי אליהו אף הוא ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעברו אלישע.”

„מופתו” האחרון של אליהו הוא בקיעת הירדן. כיוצא בו „מופתו” הראשון של אלישע. בשניהם זהה הבטוי „ויכה את המים ויחצו הנה והנה”. והדגשה יתרה בדבר: שאלתו של אלישע מעם אליהו „ויהי נא פי שנים ברוחך אלי” נבחנת — ומתמלאת — ביכלתו לחקות את רבו בקריעת הירדן. „אף הוא ויכה את המים”. ועין ברד”ק שכתב שם: „ובדרש, מלמד שנעשו נסים לאלישע בקריעת הירדן יותר מאליהו”. לא בכדי כי אם בכוונת מכוון נבחר הירדן למקום ה„נסוי הנבואי”, כביכול. הוא הוא הסדן עליו מכים נביאים אלו בקורנס נבואתם, ובו תבחן־תודע יכלתם ה„מופתיית”.

והדגשה בתוך הדגשה; מן הכתובים ניכר כי אליהו יחד הירדנה לעלות השמימה מתוך דקדקנות מרובה בבחירת המקום. אליהו עולה במעלותיו צעד אחר צעד, והירדן משמש „שיא” מסלולו, למטה ממדרגת „העלותו השמימה”. נעקב אחר מסלול המעלות במלכים ב' ב' 1—7 : „... וילך אליהו ואלישע מן הגלגל. ויאמר אליהו שב נא פה כי ה' שלחני עד בית אל. ויאמר אלישע חי ה' וחי נפשך אם אעזבך, וירדו בית אל... ויאמר לו אליהו: אלישע, שב נא פה כי ה' שלחני יריחו. ויאמר חי ה' וחי נפשך אם אעזבך. ויבואו יריחו... ויאמר לו אליהו שב נא פה כי ה' שלחני הירדנה. ויאמר חי ה' וחי נפשך אם אעזבך. וילכו שניהם... ושניהם עמדו על שפת הירדן.”

(וראה באברבנאל שציין כי מסלול זה הינו במקומות „המסוגלים” ואשר יש להם ערך פנימי וקדושה עליונה)

אליהו עולה ועולה ואלישע מצטרף עמו והנה הם עומדים על שפת הירדן. כאן הגבול, כאן המעבר לעולמות עליונים, כאן שמים וארץ נשקף אהדדי, כאן שער השמים, כאן ירדו סוסי אש וכאן תהדהד הצעקה הנבואית "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו". כל זה מתרחש מתממש לא על שפת הירדן בלבד, כי אם בו, בתוכו, בתוכיותו, הכתוב מדגיש "ויהי כעברם ואליהו אמר אל אלישע וגו'". קריעת ירדן זו היא מעברו של אליהו מהכא להתם, לשמי מרום, והיא העברתה של הנבואה מאלידי לאלישע. "ויהי כעברם"; העברה בתוך העברה. ומיד לאחריה — "וישר ויעמד על שפת הירדן" (שם 13). שפה מכאן ושפה מכאן; אליהו מריד ואלישע מכאן. — "ויהי כעברם" באמצע.

לא פלא הוא כי בני הנביאים "מתנחלים" על שפת הירדן, בחייר המקרא, מ"ב ו' 1—3:

"ויאמרו בני הנביאים אל אלישע הנה המקום אשר אנחנו יושבים שם לפניך צר ממנו. נלכה נא עד הירדן ונקחה משם איש קורה אחת ונעשה לנו שם מקום לשבת שם, ויאמר לכו. ויאמר האחד הוואל נא ולך את עבדיך ויאמר אני אלך". המשכה של הפרשה שם טעונה עיון וחדירה למשמעות הדברים, המוזרים לכאורה:

"...ויגזרו העצים. ויהי האחד מפיל הקורה ואת הברזל נפל אל המים ויצעק ויאמר אהה אדני והוא שאול. ויאמר איש האלקים אנה נפל ויראהו את המקום. ויקצב עץ וישלך שמה ויצף הברזל..."

"מופת ירדני" נוסף וענינו ציפת הברזל, וזאת באמצעות עץ. חוקי הטבע בטלים בירדן, בגזרת הנביא, ואף מתהפכים: עץ שוקע וברזל יצוף. שידור חוקי הטבע הללו נראין — בעיני חז"ל — כה פשוטים וכה מובנים מאליהם בירדן עד שמכאן — מאלישע — למדו למעשהו של משה, אדון הנביאים. בסוטה י"ג ע"א:

"ארון של מתכת עשו לו מצרים (=ליוסף) וקבעוהו בנילוס הנהר כדי שיתברכו מימיו. הלך משה ועמד על שפת נילוס. אמר לו: יוסף יוסף הגיע העת... מיד צף ארונו של יוסף. ואל תתמה היאך ברזל צף, שהרי כתיב: ויהי האחד מפיל הקורה ואת הברזל נפל אל המים... ויקצב עץ וישלך שמה ויצף הברזל. והלא דברים ק"ו, ומה אלישע תלמידו של אליהו

ואליהו תלמידו של משה צף ברזל מפניו. מפני משה רבנו על
אחת כמה וכמה".

זאל תתמה על אלישע היאך ברזל צף, שהרי בירדן קעסקינג.
נסיים בהזכרת "מאורע תלמודי" הקשור בירדן, כמקום מעבר
וכמקום התעלות גם יחד, והא בהא תליא. בבבא מציעא פ"ד ע"א:
"יומא חד הוי קא סחי ר' יוחנן בירדנא. חזייה ריש לקיש
ושוור (= קפץ) לירדנא אבתריה. א"ל: חילך לאורייתא
קביל עליה".

ריש לקיש מקבל עליו עול תורה ועול מלכות שמים בעברו בירדן.
בתוכו של הנהר. אכן כבר פסקו חז"ל את פסוקם בשבת ט' ע"ב:
"ירדן שאני משאר נהרות".

מעל הירדן, במסע ניווטים

על קדושת הארץ

לנשמת בן דודי, יעקב ז"ל, לזכר טיולינו המשותפים
בפרד"ס התורה ובשבילי ארצנו — בירור קדושת
הארץ — בתורה.

שתי קדושות הן, בארץ ישראל, חלוקות זו מזו — קדושת השכינה
השורה בה, וקדושת המצוות החלות עליה. כך כתב התשב"ץ (חלק
ג' ענין ר'): "שני ענינים הם, קדושת שכינה וקדושת המצוות". קדושת
השכינה — הקדושה שנתקדשה בה ארצנו מימי האבות, על ידי שכינת
ה' השורה בה "ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלקיך
בה" (דברים י"א, י"ב), רק בה שורה השכינה על הנביאים. כמו
שיסד הכוזרי (מאמר ב' פרק י"ד) ש"כל מי שנתנבא — לא נתנבא
כי אם בה או בעבורה".

"קדושת הארץ מעלתה היא — כותב הכפתור ופרח — משעת
נתינתה לאבות הקדושים, לא משעת כבוש לחוד. וקדושת הארץ כולה,
לגבולותיה המוגבלים בתורה, וטהרתה ומעלתה לחיים ולמתים, והיותה
נחלת ה' — מקדושה ראשונה ולהלן, כדקאי — קאי, לא בצר, לא
בזמן הגלות שהיו בבבל, וגם לא בגלותנו היום" (פרק יו"ד). מדבריו
למדנו שמאז נתקדשה בימי האבות, נשארה קדושת השכינה השורה
בה, לאורך כל הגלויות עד ימינו. והחת"ס סופר אף הוא כותב כי
"וקדושת עולמים היא, מימות עולם עד סוף כל ימות העולם. לא נשתנה
ולא ישתנה".

ענין שני בקדושת הארץ, הוא — קדושת המצוות, הקדושה
המחייבות אותנו במצוות התלויות בארץ, כתרומות מעשרות ודומיהן.
קדושה זו יש זמנים שבטלה היא, ובבטולה אין אנו מחויבים — מן
התורה — לקיים המצוות התלויות בה. כן משמע מדברי הרמב"ן,
באומרו: "המחלוקת הידועה, אם קדושה ראשונה — קדשה, או לא
קדשה לעתיד לבוא, נוגעת לענין תרומות ומעשרות גרידא, אך הארץ
בחבתה היא עומדת ובקדושתה, לענין ישיבתה ודירתה".

המושגים הידועים "קדושה ראשונה" ו"קדושה שניה", ענינם, איפוא, לא לגבי עצם מעלת קדושת הארץ — שהיא נתקדשה רק פעם אחת, בימי האבות, ומאז אינה בטלה ואין צורך לקדשה שנית, כי אם לגבי קדושת המצוות שיכולה להתבטל, בלבד.

מהן, איפוא, שתי קדושות אלה בענין מצוות הארץ? בראשונה — נתקדשה למצוותיה בימי יהושוע, ובשנית — בימי עזרא. מדברי הרמב"ם נראה שמאחר שיהושוע קדש הארץ ע"י כבוש — מלחמה, הרי כשבחורבן בית ראשון נכבשה הארץ מידי בני ישראל, כובשיה הקודמים היושבים בה, בטל כבוש הגויים את כבוש יהושוע, וממילא אף את הקדושה שקודשה הארץ ע"י הכבוש, ו"קדושה ראשונה" — קדשה לשעתה (כל זמן חלות הכבוש) ולא קדשה לעתיד לבא. אבל עזרא שלא כבשה במלחמה, כי אם החזיק בה — בבנין ונטיעה — חזקה זו, עדיפה מכבוש, שרירה וקימת "וקדושה שניה" — קדשה לשעתה ולעתיד לבא, ולא בטלה אף בחורבן בית שני.

במה חזקת עזרא עדיפה על כבוש יהושוע, מה עוד שגם יהושוע, אחר כבושיו, החזיק בארץ בישיבה, בנין ונטיעה? תמה ה"כסף משנה" על הרמב"ם. מישב בעל ה"תוספות יום טוב" באומרו, כי בימי יהושוע נבאו נביאינו שיבואו מחריבים, יטלו ארצנו מידנו, וכורש יחזירה לנו. הרי שבימי יהושוע נתנה לנו הארץ, מראש, לזמן מוגבל. מה שאין כן בימי עזרא, שם לא נבאו הנביאים על עתידה, הרי שנתנה לנו בשניה — עולמית.

ונראה שכך סברתו של התוספות יו"ט: קדושת השכינה שבארץ נובעת מהעובדה שהקב"ה קבעה לארץ הבחירה והשרה שכינתו בה, וע"כ אינה תלויה לא בישיבתנו בה, לא בבעלותנו עליה, ואינה בטלה בחורבנה ושממונה. אך קדושת המצוות שבה — חלותן מכח בעלותנו על הקרקע. בעלות אינה ע"י יצירת עובדת שליטה בקרקע, כי אם תלויה בשאלה החוקית — מי בעל הקרקע. רק זכותו החוקית של האדם על הקרקע, קובעת את בעלותו עליה. ומכיון שחיוב התורה הוא שבעל הקרקע יביא תרומות ומעשרות מגדולי קרקעו, ע"כ פטור ישראל מלהפריש מפירות קרקעו של גוי בארץ ישראל. לכאורה — עפ"י סברה זו — ישראל הקונה פירות מקרקע ישראל חבירו, או קונה אותם בשוק — כיון שהקונה אינו בעל הקרקע — יהיה פטור מלהפריש. ולא היא — כיון שהפירות גדלו בקרקע ישראל

וחל עליהן חיוב הפרשה, שוב אין החיוב יורד מעליהן, אף כשעברו
 ליד ישראל אחר. נמצא, לו קדושה שניה לא קדשה לעתיד לבוא, לא
 היינו היום בעלי ארצנו, והיינו פטורים מהפרשה, כיון שקדושה שניה
 חלה לעתיד לבא, הרי ממה שבבעלותו אנו מפרישים, וממה שבבעלות
 גוי — ולא חלה עליו חובת הפרשה — איננו מפרישים גם היום.
 מכאן ניתן להבין דין ההפרשות בימינו, במצות הפרשת חלה,
 התנתה תורה שרק כשיבואו כל בני ישראל לארץ — נהיה חייבים
 להפריש חלה — "ביאת כולכם". כהסברנו הקודם — נבין גם כאן
 שהתנתה התורה את מצות הפרשת חלה בבעלות מוחלטת, חוקית על
 הארץ. על כן, בימי עזרא, כשרצו ישראל לקדש את הארץ לענין חיובה
 במצוות, לו אז היתה בעלות מוחלטת חוקית על הקרקע, בקיום התנאי
 של ביאת כולכם, היה חל חיוב הפרשת חלה בארץ מאז — לעולם,
 וגם גלותנו מהארץ ועובדת אי שליטתנו בה, לא היתה מבטלת זכותנו
 החוקית כבעלי הקרקע והיינו חייבים היום, כשזכינו לחזור לארצנו,
 להפריש חלה, מדין תורה.
 מאחר ואין חולק על חיוב התנאי של "ביאת כולכם" כדי להתחייב

"תניא רבי שמעון בר יוחאי אומר: שלש
 מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן —
 לא נתנו אלא ע"י יסוריו. אלו הן: תורה
 וארץ ישראל והעולם הבא.
 תורה מניין, שנאמר: "אשרי הגבר אשר
 תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו". ארץ ישראל,
 דכתיב: "כי כאשר ייסר איש את בנו ה'
 אלקים מיסור... כי ה' אלקים מביאך אל
 ארץ טובה" ... העוה"ב, דכתיב: "כי נר מצוה
 ותורה אור — ודרך חיים תוכחת מוסר".

(ברכות ה')

מדאוריתא בהפרשת חלה, ומאחר שברור שבימי עזרא, שאז נקבעה הבעלות החוקית, לא היתה ביאת כולם — הרי אין חולק על כך שכיום אין חיוב מן התורה להפריש חלה, כי אם רק מדרבנן.

בהפרשת תרומה, אם חיובה נלמד מהפרשת חלה, או לא — חולקים הרמב"ם והראב"ד. הרמב"ם, שלומד חיוב הפרשת תרומה מחלה, פוסק שחיוב הפרשת תרומה בימינו — רק מדרבנן, כמו בחלה, כיון שאין לכולנו בעלות חוקית מספקת על הקרקע. חולק עליו הראב"ד שסובר, לעומתו שאין חיוב הפרשת תרומה נלמד מחלה, וע"כ לגבי תרומה גם ביאת מקצתכם מספקת להחשב בעלות על הקרקע ובימינו, אנו חייבים מדאוריתא — לדעתו — להפריש תרומה.

כך נזכה — בעזרת השם — להבין עוד ענין תמוה. הגמרא בבא בתרא (דף פ"א ע"א) לומדת מהפסוק (דברים כו') "אשר תביא מארצך" הנאמר בבכורים, שקרקע חוץ לארץ (שאינה "מארצך") פטורה מבכורים, ורק פירות שגדלו בא"י חייבים בבכורים. ובשמות (כ"ג) נאמר בבכורים "אדמתך" — מכאן מסיקה הגמרא שפירות אדמת עכו"ם — פטורים מבכורים. כלומר לא רק פירות קרקע חו"ל, כי אם גם הקונה פירות מעכו"ם שקנה קרקע מיהודי בא"י, ומכר פירותיו ליהודי — אין מביאים מהן בכורים.

כבר תמהו בעלי התוספות על הצורך של התורה להביא פסוק ב"דברים" לפטור קרקע חו"ל מבכורים, הרי בכורים מצוה התלויה בארץ היא, וממילא קרקע חו"ל פטורה ממנה ולשם מה פסוק מיותר?

מענינת תשובת הרשב"א לשאלה זו. מצינו בתורה שפירות הבכורים, הפירות הראשונים באילן, אין להן קדושת בכורים אוטומטית, מעצם היותם בכורי האילן, וקדושה חלה עליהן רק אחר שהבעלים הביאום לירושלים כבכורים, מכאן, מסיק הרשב"א, אין קדושת בכורים — קדושה עצמית של הפירות, אין המצוה חלה על הפירות, כי אם על הבעלים, שהם מצווים להביא בכורים. הרי ששונה מצות בכורים מכל המצוות התלויות בארץ, כתרומות ומעשרות שאסורן וחיוב הפרשתן חל על קדושת הפירות גם ללא מעשה בעלים, נמצא שבכורים אינה מהמצוות התלויות בארץ, כי אם בבעלים. אשר על כן היה מקום לחשוב שבעלים שהביאו פירות מחו"ל — יתחייבו בבכורים, כי לא הארץ מחייבת, אלא הבעלות — ומנין לחלק בין א"י לחו"ל? על כן

היה צורך בפסוק נוסף, מיוחד, בכורים להורותנו דעת תורה שאין פירות חו"ל חייבים בכורים, "מארצך" — ולא מחו"ל. על סמך זה מוסיף הרשב"א להקשות, והפעם על הפסוק השני בגמרא "אדמתך" שמלמד פטור הבאת בכורים מפירות אדמה שקנה גוי מיהודי בא"י. לדעה, שגוי הקונה קרקע מיהודי בא"י, מפקיע את הקדושה מהקרקע — ברור שלקרקע זו אין קדושה והיא כקרקע חו"ל. אם כן כבר למדנו מהפסוק הראשון שאין מביאים בכורים מקרקע חו"ל ומדוע זקוקים אנו לעוד פסוק הפוטרנו מלהביא בכורים מקרקע גוי בא"י, שהיא כאדמת חו"ל?

לכאורה תמוהה שאלתנו. הרי גם אם יפקיע הגוי בקנייתו את קדושת המצוות שבא"י, עדיין תשרה עליה קדושת השכינה וכיצד תדמה קרקע א"י שביד גוי, לקרקע חו"ל, ועוד אם בכורים מצוה החלה על הבעלים ולא על קדושת הפירות, כפי שקבע לעיל הרשב"א, הרי כשיהודי יקנה פירות מקרקע שקנה גוי בא"י, מדוע לא תחול על הבעלים חובת הבאת בכורים מהם? הרי, לכאורה, מצאנו טעם והכרח לתורה להוסיף פסוק "אדמתך", כדי לפטור יהודי מהבאת בכורים מפירות קרקע שקנה גוי בארץ וכיצד שואל הרשב"א לטעם הפסוק ויתורו?

אם, בכל זאת, כך שואל הרשב"א, הרי שהנחתנו הקודמת אינה נכונה. נראה שקדושת השכינה שבארץ, אכן אינה פוקעת גם כשגוי קונה קרקע א"י מיהודי, אך אין בכוח קדושת השכינה להחיל חיוב מצוות התלויות בארץ, ובודאי שלא תהווה קדושת השכינה גורם בחיוב הבאת בכורים שאפילו אינה מצוה התלויה בארץ. וע"כ, אכן גוי שקנה קרקע בא"י — דינה כדין קרקע חו"ל, וקרקע חו"ל כבר למדנו בפסוק הקודם שפטורה מבכורים, ולמה לנו פסוק נוסף על קרקע גוי בא"י?

נמצינו למדים — לשיטה זו — לימינו אנו לגבי מצות הבאת בכורים: כיון שהבאתן — חובת בעלים, ובעלים הם מי שלהם נתן הקב"ה את הקרקע — הרי אדמת חו"ל, גם אם קנינו אותה מגוי ולכאורה אנו בעליה וחייבים, בא הפסוק בתורה ללמדנו, כי מאחר, ולא נתנה לנו ע"י הקב"ה, ואיננו בעלים עליה — פטורים אנו מהבאת בכורים, ואדמת א"י גם אם רק קנינו אותה מגוי — זו נתנה לנו מה' וקבלנו מהגוי בעלות עליה — חייבים אנו בהבאת בכורי פירותיה.

קדיש יתום

ליד הקבר, בדאבון לב ועצבון רוח, מתוך הגיגים,
רעיונות ומחשבות על מות לבן יקר, יעקב ז"ל,
ב"ר יוסף.

„אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת
לעולם הבא... עיון תפילה“. עיון זה מבהיר לנו, וע"י כך מקרב ללבנו,
את הרגשתנו במה ששפתותינו רוחשות — כמעצמן — בתפלה, דרך מצות
אנשים מלומדה. הקדישים הנאמרים, דרך כלל, ע"י כמה אבלים בעת
ובעונה אחת, ללא אחידות וסדר — הם בדרגה אחרונה של תשומת לב
והבנה, מוסף עליהם לשונם הארמית. מה גדול ההפסד של אי ידיעת
הרעיונות העמוקים, והייעודים הנשגבים של הקדיש!

להצבעה על חלק מהרעיונות, הפירושים, המטרות והכונות, ניוחד
מאמר זה, בצפייה לתחיית המתים ויבולע המות לנצח, וקדיש היתום עמו.
ננסה לעמוד על: מקור הקדיש, גודל מעלתו, שמו: קדיש יתום,
מטרתו, זמן התהוותו, מבנהו, לשונו ופירוש מלותיו ומשפטיו.

מקור „הקדיש“

מן העיון במקורות קשה לעמוד על מקורו של הקדיש, זמן חבורו,
צורת הרכבתו והכנסתו לסדר התפילה. ברור כי עיקר השבח של הקדיש
הוא הקטע: „יהא שמיה רבה“ וכו', וע"כ נזכר בתלמוד ובמדרשים,
עפ"י רב, בשם זה. „בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ובתי מדרשות
ועונין יהא שמו הגדול מבורך, הקב"ה מנענע ראשו ואומר: אשרי
המלך שמקלסין אותו בביתו כך וכו' ⁽¹⁾“, ואמר ריב"ל כל העונה אמן
יהא שמיה רבה מבורך בכל כוחו — קורעים לו גזר דינו וכו' ⁽²⁾“ „ומנין

(1) ברכות ג' ע"א.

(2) שבת קי"ט ע"ב.

לאומר: יהא שמיה רבה מברך שעונין אחריו: לעולם ולעולמי עולמים וכו" (3).

אמנם נראה מזה, שבזמן הגמרא לא היה נוסח הקדיש שבידינו, ואמר רק קטע זה. אבל יש אומרים, שמלשון הגמרא מוכח, שאמירת הקדיש היתה מנהג קבוע וידוע, עד שלא היה לחז"ל צורך להודיענו עצם הדבר שאומרים קדיש, ובאו רק ללמדנו גודל ערך עניית הקטע איש"ר שבקדיש (4).

במקור אחד, בילקוט שמעוני (5) נזכר הקדיש בשם פתיחתו „יתגדל ויתקדש“.

סמך לזה שלא נאמר הקדיש, בתפילה ובנוסח שלנו, בימי הגמרא אפשר למצוא בזה שלא נמנה על עשר התפילות שאין לאומרן, והמצוות שאין לעשותן, בפחות מעשרה בני מצוה, ברשימה המובאה במשנה מגילה כ"ג ע"ב. רק מאוחר יותר מוזכר במסכת סופרים (6) שאין אומרים קדיש בפחות מעשרה. וב„שבלי הלקט“ עמ' ד' כתוב: „ובתשובת הר"ר אברהם ב"ר דוד זצ"ל מצאתי: על מעשה הקדיש לא נמצא דבר מבורר היטיב מן הראשונים“.

ע"כ אנו משערים כי הקדיש הורכב ונוסח במשך הדורות. בתרגום ירושלמי לבראשית מ"ט א' נאמר, שיעקב אסף שנים עשר בניו והביע בפניהם חששו שיהיו ביניהם עובדי אלילים. ענו כל בניו: שמע ישראל, ה' אלוקינו, ה' אחד. ענה יעקב ואמר: יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמין. משמע שאיש"ר הוא תרגום הענייה שאחרי פסוק „שמע ישראל“ — „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד“ — שבח זה — בשכמל"ו — קדום מאד. בימי בית ראשון ענה הקהל בשכמל"ו, בשעת העבודה בבוקר, פעמיים בכל יום, כשהכהנים קראו: שמע ישראל (7) וכשנתברכו בברכת כהנים (8) וביום כפור בשעת העבודה, כל פעם

(3) ספרי האזינו ל"ב ג'.

(4) הגר"א גרייבסקי ז"ל בחוברתו „קדיש לעלם“ דף ד', וכן משמע בסוף תוספות ד"ה „ועונין“ בברכות דף ג' ע"א.

(5) ישעיהו תכ"ט עה"פ „פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים“.

(6) פ"י ה"ו.

(7) משנה תמיד ה' א'.

(8) שם ז', ב'.

ששמעו את השם המפורש יוצא מפי כהן גדול⁹), וגם דניאל¹⁰) בגלות התפלל תפילה זו בבבלית: „להוא שמא די אלהא מברך מן עלמא ועד עלמא“ כאותו קילוס שאמר דוד — 500 שנה לפניו — „ברוך אתה ה' אלוקי ישראל אבינו מעולם ועד העולם“¹¹). בזמן הבית הוסיפו בסוף כל ברכה את קילוסו זה של דוד, ועליו ענה העם — בשכמל"ו. אחר החורבן, כשגזרו הרומאים על למוד התורה ועל התפילה, הקהילו חז"ל את העם בסתר, וכבתפילת מלחמה¹²) תקעו בשופר וברכו מלכויות, זכרונות ושופרות, והעם ענו כבביהמ"ק, וסיימו בשכמל"ו. לזכור ימי התפארת של בית המקדש. כך הורגלו לסיים כל למוד תורה וכל תפילה בעניית בשכמל"ו, ובצורה עממית מובנת יותר: „יהא שמיא רבה מברך“ וכו' ומכאן — קדיש דרבנן בסיום למוד תורה, וקדיש בסוף תפילה.

מקור „קדיש יתום“

המקור הראשון לאמירת „קדיש“ לאבלים, הוא במסכת סופרים¹³): „אבלים — לנחם אותם — לאחר שיגמור החזן תפילה של מוסף, ואח"כ אומר קדיש“, ובגאונים וראשונים מובא כ„קדיש יתום“. הפוסקים הביאו מקורו מהמעשה הידוע שהובא (בשינויים קלים) במקורות רבים¹⁴). „מעשה בר' עקיבא — או בריב"ז — שראה אדם אחד שהיה ערום ושחור כפחם, והיה טוען על ראשו מטען טעונים והיה רץ במרוצת הסוס. גזר עליו ר"ע והעמידו, ואמר לאותו האיש:

(9) משנה יומא ו', ב'.

(10) ב', כ'.

(11) דבה"י א' כ"ט י'.

(12) תענית י"ז ע"א.

(13) פי"ט הי"ב.

(14) מסכת כלה רבתי פ"ב, תנדב"א זוטא סוף פי"ז, מדרש על עשרת הדברות, מדרש רות הנעלם, זוהר רות חדש, „אור זרוע“ בשם זוהר חדש פ' לך-לך, ה„בית יוסף“ ביו"ד שע"ו הביאו בשם זוהר פ' אחריימות, והריב"ש — קט"ו — כתב שהוא בספרי ותנחומא, בחיי סוף פ' משפטים, מגורת המאור גר א' כלל א' ח"ב פ"א, כלבו, דרכי משה ועוד.

למה אתה עושה עבודה קשה כזאת. אם עבד אתה ואדונך עושה לך כך, אני אפדה אותך מידו, ואם עני אתה — אני מעשירך. אמר לו: בבקשה ממך, אל תעכבני, שמא ירגזו עלי אולם הממונים עלי. אמר לו: מה זה ומה מעשיך? אמר לו אותו האיש: מת אני, ובכל יום ויום שולחים אותי לחטוב עצים ושורפין אותי בהם, אמר לו ר"ע: בני מה היתה מלאכתך בעולם שבאת ממנו? אמר לו: גבאי המס הייתי, והייתי מראשי העם ונושא פנים לעשירים והורג עניים. אמר לו: כלום שמעת מן הממונים עליך, אם יש לך תקנה? א"ל: בבקשה ממך, אל תעכבני שמא ירגזו עלי בעלי פורענות, שאותו האיש אין לו תקנה, אלא שמעתי מהם דבר שאינו יכול להיות, שאילמלי היה לזה העני בן שהוא עומד בקהל ואומר: ברכו את ה' המבורך, ועונין אחריו: ברוך ה' המבורך לעולם ועד, או יאמר יתגדל, ועונין אחריו: יהא שמיא רבה מבורך, מיד מתירין אותו האיש מן הפורענות. ואותו האיש לא הניח בן בעולם ועזב אשתו מעוברת, ואינו יודע אם תלד זכר, מי מלמדו, שאין לו אהוב בעולם. באותה שעה קבל עליו ר"ע לילך ולחפש אם הוליד בן, כדי שילמדו תורה ויעמידו לפני הצבור. אמר לו: מה שמך? א"ל: עקיבא, ושם אשתך? א"ל: ששבינא. ושם עירך? א"ל: לודקיא. מיד נצטער עליו ר"ע צער גדול והלך ושאל עליו, כיון שבא לאותו מקום, שאל עליו, אמרו לו: ישתחקו עצמותיו של אותו רשע. שאל על אשתו, אמרו לו: יימחה זכרה מן העולם. שאל על הבן, אמרו: הרי ערל הוא, אפילו מצות מילה לא עסקנו. מיד נטלו ר"ע ומלו והושיבו לפניו, ולא היה מקבל תורה, עד שישב עליו — ר"ע — ארבעים יום בתענית. יצתה בתיקול ואמרה לו: ר"ע לך ולמד לו. הלך ולמדו תורה, וקריאת שמע, וי"ח, וברכות המזון, והעמידו לפני הקהל ואמר: ברכו את ה' המבורך, וענו הקהל: ברוך ה' לעולם ועד, יתגדל ויתקדש שמיא רבא. באותו שעה מיד התירו המת מן הפורענות. מיד בא לר"ע בחלום ואמר: יהי רצון מלפני ה' שתנוח דעתך בגן עדן, שהצלת אותי מדינה של גיהנום. מיד פתח ר"ע ואמר: יהי שמך ה' לעולם, ה' זכרך לדור ודור" (א¹⁴).

14א) ובספר „טעמי המנהגים“ עמ' תנ"ו מביא מ„קצור השל"ה“ מעשה נוסף, ועיין שם.

מכאן אמרו בתנא דבי אליהו רבא, דקטן האומר יתגדל מציל אביו
מן הפורענות וברמ"א ליו"ד¹⁴ ב) „כשהבן מתפלל ומקדש ברבים —
פודה אביו ואמו מן הגיהנום“.

גודל מעלת הקדיש

בגמרא ברכות¹⁵ כתוב: „העונה יהא שמיא רבה מברך —
מובטח לו שהוא בן העולם הבא“ — ובגמ' סוטה¹⁶: „מיום שחרב
ביהמ"ק — אין יום שאין בו קללה, ולא ירד הטל לברכה, וניטל
טעם הפירות וכו'. אמר רבא, וכל יום ויום קללתו מרובה משל חבירו
וכו'“. שואלת הגמ' „ואלא עלמא אמאי מקיים? (= מאחר שהקללה
הולכת תמיד ורבה — רש"י, על מה נשען בכ"ז קיום העולם?) אקדושה
דסידרא („קדוש קדוש קדוש“ שב„ובא לציון“) ואיהא שמיא רבה
דאגדתא (= רש"י, שעונין אחר ההגדה שהדרשן דורש ברבים, בכל
שבת היו נוהגין כך, ושם היו נקבצין כל העם לשמוע, לפי שאינו יום
של מלאכה ויש כאן תורה וקדוש השם.“) ועל קדיש זה שאומרים אחרי
למוד תורה — העולם קיים בגלל „תורה וקדוש השם“ שבו.

גדולה מעלת הקדיש על מעלת הקדושה, אעפ"י שהגמרא בסוטה
אומרת שעל שניהם נשען קיום העולם. שכידוע אין להפסיק לקדושה
באמצע תפילת „שמונה עשרה“¹⁷ ובכל זאת יש בגמרא מחשבה
ושאלה „מהו להפסיק ליהא שמו הגדול מבורך?“ וענו: „לכל אין
מסיקין, חוץ מן יהא שמו הגדול מבורך, שאפילו עוסק במעשה מרכבה“,
אמנם לא נפסקה כך הלכה, אך היתה כזו הוא אמינא, ואפילו מסקנא,
לדעת יחידים.

תוספות¹⁸ בשאלה למה נאמר ה„קדיש“ בארמית (וראה להלן
פרק מיוחד לשאלה זו) כתבו: „שלא יבינו המלאכים ולא יתקנאו בנו“,
נמצא שהקדיש, בארמית, גדול מהקדושה שבעברית שבה אין מקנאים
המלאכים. ונראה הטעם כדלהלן: שלש פעמים בתפילה אנו אומרים

14 ב' ש"ו סעיף ד'.

15 נ"ו ע"א.

16 מ"ט ע"א.

17 ברכות כ"א ע"ב.

18 ברכות ג' ע"א.

קדושה ד' קדוש קדוש קדוש". אחת, ב' יוצר אור", בה אנו רק מספרים כיצד מקדישים המלאכים את ה' (וכולם משבחים... כולם כאחד עונים ואומרים קדוש" וכו') בשניה, בחזרת הש"ץ, אנו כבר מקדישים עם המלאכים ("נקדישך... כשם שמקדישים") ולקדושה זו מחכים המלאכים עד שאנו נתחיל¹⁹) ובשלישי, (ב' ובא לציון") אנו כבר מקדישים בעצמנו, מעצמנו, ואתה קדוש יושב תהילות ישראל" שה' מצפה, כביכול, לתהלותינו. ובקדושה זו אנו כבר מוסיפים לעברית גם תרגום — פירוש לקדושה המשולשת: 1. קדוש בשמים, "קדיש בשמי מרומא". 2. קדוש גם בארץ, "קדיש על ארעא". 3. קדוש לעולם הבא, "קדיש לעלם ולעלמי עלמא"^{19א}). ע"כ על קדושה האחרונה דסדרא, של "ובא לציון" הנאמרת מצד ישראל בעצמם, ומבוארת בתרגום על הקדשת ה' בכל העולמות כאן ובבא — קיים העולם. אולם אפילו קדושה נפלאה זו אנו אומרים, אמנם מעצמנו, אך בלשון שמשתמשים בה מלאכי השרת ("וקרא זה אל זה ואמר" "ותשאני רוח ואשמע אחרי"). אבל בקדיש — א) כולו שבח ישראל מעצמם ב) ובלשונם. שהרי בני האדם אומרים: יתגדל ויתקדש שמיא רבא... בעלמא די ברא (קדוש על הארץ) יהש"ר מברך לעלם ולעלמי עלמא, בד' העולמות — אצילות, בריאה, יצירה, ועשיה, כמפורש בספר "נפש החיים". קדיש מגלם איפוא ההבדל בין המלאכים שנבראו קדושים, "בורא קדושים", לבין מעלתם הגדולה של ישראל, המקדישים את עצמם "קדושים תהיו", והתקדישתם והייתם קדושים, וע"כ גדול בהרבה כוחו לקדש כל העולמות, מה שאין מלאכים יכולים, וע"כ נאמר בארמית שלא יתקנאו בכח ישראל.

ועוד במעלת הקדיש מספרת הגמ' בברכות²⁰): "אמר ר' יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל, בא אליהו זכור לטוב והמתין לי על הפתח... ואמר לי: בני, מה קול שמעת בחורבה זו? ואמרתי לו: שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת: אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות. ואמר לי: היך וחיי ראשך, לא

(19) חולין צ"א ע"ב.

(19א) ועיין שם בחולין צ"א ע"ב ובמהרש"א ההבדל בין ישראל למלאכים.

(20) ג' ע"א.

שעה זו בלבד אומרת כך. אלא בכל יום ויום, ג' פעמים אומרת כך. ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ובתי מדרשות ועונין יהא שמו הגדול מברך, הקב"ה מנענע ראשו ואומר: „אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם“.

ובזוהר⁽²¹⁾: ההיכל השני נמצא לפנים מן ההיכל הראשון וכו' ולפנים מהיכל זה נמצאים כל אלו שמקדשים בכל כוחם שם אדונם ועונים אמן יהא שמיא רבה בכל כוחם, אלה קיימים בתוך היכל זה והאש הכוללת כל הגוונים — מאירה להם. ובתרומה⁽²²⁾ בזוהר: קדושה זו — של הקדיש — אינה כשאר קדושות שהם משלשים, אבל קדושה זו עולה בכל הדרכים למעלה וכו' ושוברת מנעולים ובריחים מברזל וקליפות רעות וכו' יותר משאר השבחים. ובנח⁽²³⁾: כמה חבורות חבלות מתאספות עליהם בגיהנם וכו', בזמן שישראל עונים בקול רם איש"ר, הקב"ה מתמלא רחמים וחס על כולם, ורומז למלך הממונה על שערי הגיהנום וכו' ובכל זמן שאומרים איש"ר רוח להם וכו'.

ואמר ר' יהושוע בן לוי: „כל העונה איש"ר בכל כוחו — קורעים גזר דינו“⁽²⁴⁾ של שבעים שנה, דהיינו כל שנות חייו, אפילו נגזר עליו בנעוריו⁽²⁵⁾ ואמר ר"ל: פותחים לו שערי גן עדן „ואמר ר"י — אפילו יש בו שמץ עבודה זרה — מוחלין לו“.

ועוד על מעלתו וכוחו של הקדיש, במחזור ויטרי סי' פ"ז בשם מדרש משלי פי"ד: „בא וראה שבחו של הקב"ה, אעפ"י שיש לפניו אלף אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת שמשרתים לפניו, אינו רוצה בשבחן של כולן, אלא בשבחן של ישראל, שנאמר: „עם זו יצרתי“, למה? שיגידו בשבחן של הקב"ה, שנאמר: „תהלתי יספרו“...אימתי הקב"ה מתעלה בעולמו? בשעה שישראל גאספים בבתכ"נ ובבתמ"ד... ועונין איש"ר, באותה שעה — שמח ומתעלה בעולמו ואומר למלאה"ש:

(21) בראשית ל"ח.

(22) קכ"ט.

(23) ס"ב.

(24) שבת קי"ט ע"ב.

(25) כך גי' הרי"ף ברכות פ"ג דף י"ג ע"ב והרא"ש שם סי' י"ט.

בואו וראו עם זו שיצרתי לי, כמה הם משבחים אותי. באותה שעה מלבישים הוד והדר לפניו. וממדרש תנחומא מביא שם: א"ר ישמעאל: סח לי זנגיאל שר הפנים: אמר לי (ה'): ידידי שב בחיקי ואגיד לך מה תהא על ישראל. ישבתי בחיקו, והיה מסתכל בי, והיה בוכה ודמעות יורדות מעיניו ונופלות על פני. ואמרתי לו: הדר זיוי, מפני מה אתה בוכה? אמר לי: בוא ואכניסך ואודיעך מה גנוז לישראל, עם קדוש. תפסני בידו והכניסני לחדרי חדרים ולגנוזי גנוזים ולאוצרות של פנקסים ופתח והראני אגרות כתובות צרות, ומשונות זו מזו. אמרתי לו: אלו למי? א"ל: אלו לישראל. א"ל: יכולים ישראל לעמוד באלו? א"ל: למחר בא ואראך צרות משונות מאלו. אשר למות — למות, ואשר לחרב — לחרב, ואשר לשבי — לשבי. א"ל: תהא יודע שבכל יום ויום מתחדשים עליהם גזרות קשות מאלו, וכיון שישראל נכנסים לבתיכ"נ ובתימ"ד ועונים: איש"ר, מיד אנו מניחים אותם לצאת מחדרי חדרים. עד כדי כך גדול הקדיש הנאמר בכוונה.

השם „קדיש יתום“

השם „קדיש“ מיוחד לשבח זה. לא מצאנו זכרו בתלמוד ומדרשים. נראה שנקרא כך לראשונה אחר חתימת התלמוד, בימי רבנן סבוראי או בתחילת ימי הגאונים, ונזכר ראשונה במסכת „סופרים“²⁵ א). קדיש הוא, בעברית, „קדוש“ ופירושו שבח קדוש, נבדל, רם ונשגב ומרומם על כל השבחים. והראיה — שעלה על דעת הגמרא, בהוה אמינא²⁶ לומר שלכל דבר אין מפסיקין באמצע תפילת „שמונה עשרה“, חוץ מל"יהא שמו הגדול מבורך (שהוא עיקר הקדיש) שאפילו עוסק במעשה מרכבה — פוסק²⁷). ומעוד טעם נקרא: „קדיש“ — משום שיש בו צדוק הדין, שמקבל החי גזר דין המיתה (כדלהלן בפרק „מטרת הקדיש“) וע"י צדקו את הדין מתקדש שמו הגדול יתברך.

וקדיש זה נקרא „קדיש יתום“ „או בעבור שמחסרים בו הנוסח:

25 א) פרק ט"ז הלכה י"ב ופי"ט ה"א והי"ב ופכ"א ה"ו.

26 ברכות כ"א ע"ב.

27 עיון תפילה „באוצר התפילות“ עמ' 438.

תתקבל צלותהון (שקיים בקדיש שלם ועל כן נקרא „יתום“) או בעבור
„שהיתומים אומרים אותו“⁽²⁸⁾.

מטרת „הקדיש“

תקנו חז“ל תפילה רמה זו לשבח בה את הקב“ה ולקדשו ברבים⁽²⁹⁾.
היות ומתנאי שלמות האמונה להאמין — א. שה' מנהיג העולם ומקרינו,
ב. שעם היותו מנהיג העולם, הריהו נפרש מכל חי, כמשמעות המילה
„קדוש“ — פרוש ומובדל, הרי בקבלנו את הדין על מות יקירנו, ובהביענו
אמונתנו כי מה' יצא דבר, ואעפ“י שהוא מנהיג הבריאה — מובדל הוא
הימנה, ובאמרנו במקרה המות: „יתגדל“ (= גדול בהנהגת העולם)
ויתקדש (= קדוש ומובדל) שמה רבה, מקדשים אנו את שמו ברבים
(דובר שלום באוצר התפילות רי“ח).

עוד יש ב„קדיש“, לבד מקדוש שמו הגדול, גם פדיית אביו או אמו
מן הפורענות⁽³⁰⁾, ע“י קדוש שם ה' וע“י כפרת עוון חלול השם. שהרי
יש ד' סוגי כפרה: 1) על עשה — תשובה מכפרת. 2) על לא תעשה —
תשובה ויום כפור. 3) על ל"ת שחייב כרת או מיתה — תשובה, יר"כ
ויסורים ממרקים. 4) על חילול השם — תשובה, יר"כ, יסורים, ומיתה
מכפרת. ואם לא זכה המת לעשות תשובה בעוון חלול השם, הרי
בקדוש השם ב„קדיש“ לעילוי נשמתו, ובעניית הצבור, איש"ר —
מתכפר גם עוון חלול השם, ובאמת לא רק בחטא מיוחד לחלול השם,
כי אם גם בכל חטא — בין אדם למקום, ואף לחבירו — מתחלל שם ה'
ע“י החטא, וצריך כל אדם כפרה על כך. והעיקר שב„קדיש“ לא יתכון
להגן על המת, כי אם רק לקדש שם ה' ולקבל עליו הדין.

גם יש ב„קדיש“ ממדת צדוק הדין, שלא יהרהר האבל, ח"ו, מתוך
מרירותו אחר מדות ה' ומשפטו, ויקבל באמירת „יתגדל ויתקדש“ דין
מלכות שמים, שדרכי ה' ומשפטיו — אמת וצדק שהרי כל כך שונות
ומשונות וסותרות דרכי הבורא ואינן נתפסות בהשגתנו, ונשגב מבינתנו
להבינן, ובעיקר במקרה אבילות אנו שואלים — למה? ולמה דוקא

(28) „סדר עבודת ישראל“ — בער עמ' 131.

(29) סדור בער עמ' 129.

(30) הכלבו ודרכי משה ורמ"א ביו"ד שע"ו.

צעיר זה, ומדוע הטובים והצדיקים? ובכלל, מלא העולם יצורים שאיננו מבינים תכלית בריאתם. על בריאת האדם שאלו המלאכים: מה אנוש כי תזכרנו⁽³¹⁾ ובמדרש רבה הוסיפו להקשות: למה נבראה צרה זו. והרי כמה רשעים מכעיסים את ה', ולמה זה עשיר וזה עני וכו'. ומה טעם יצירת הברואים המשחיתים והטורפים, החידקים המזיקים. ובריית דרכי ה' יכול האדם לטעות, כשרואה צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, ואומר: „ואני כמעט נטיו רגלי וכו' כי קנאתי בהוללים וכו'. אך ריק זיכיתי לבבי⁽³²⁾” ושואל „מדוע דרך רשעים צלחה?”⁽³³⁾. ואעפ״כ חייב להאמין כמאמר „ר״י אמר רב: כל מה שברא הקב״ה בעולמו — לא ברא דבר אחד לבטלה”⁽³⁴⁾ ועל הפסוק „ויתרון ארץ בכל היא” אמרו במדרש רבה על קהלת בפסוק זה: אפילו דברים שאתה רואה יתרון בעולם, המה בריאתו של עולם ולתכלית, ככתוב: „וירא אל' את כל אשר עשה והנה טוב מאד” וכו'. ולכן תקנו „קדיש” שיתגדל שמו וכו' לפרסם צדקתו בהנהגתו ושהכל ברצונו וחכמתו „בעלמא די ברא כרעותיה”. וקבלת דין זה, עבודת ה', מפרסמת ומגדלת שמו יתברך, „כשישראל עושים רצונו של מקום — אז מתגדל שמו של הקב״ה”⁽³⁵⁾ ומקיימים אנו בזה הדרכת המשורר בתהילים⁽³⁶⁾ „צרה ויגון אמצא (אז) ובשם ה' אקרא” ואיוב⁽³⁷⁾ אמר: „ה' נתן וה' לקח — (ותגובתי) יהי שם ה' מבורך”. וזו סבת הברכה „ברוך (אני מבורך ה', על אף מה שקרה לי, כי הוא) דיין האמת”. וע״כ אחר הקבורה אנו אומרים „צדוק הדין” ולאחריו „יתגדל ויתקדש”. ועוד בטעם הכפרה ש„בקדיש” — כשהביאו עגלה ערופה, התפללו הכהנים: „כפר לעמך ישראל וכו' ומסביר הספרי⁽³⁸⁾ שתפלתם אינה

(31) סנהדרין ל"ח.

(32) תהילים ע"ג.

(33) ירמיהו י"ב.

(34) שבת ע"ז.

(35) מכלתא ט"ו א'.

(36) קט"ז ד"ה.

(37) א', כ"א.

(38) דברים כ"א, ה'.

רק כפרה לחיים, אלא גם לאלה שמתו „אשר פדית“ — ל' עבר. זה מלמדנו „שהמתים צריכים כפרה“⁽³⁹⁾. ובחשמונאים ב' מסופר, שבגמר מלחמתם הביאו כפרה, קרבן בעד המתים לכפר עליהם. ועיין דברי רבנו בחיי על פרשת עגלה ערופה ומסקנתו שם לגבי „קדיש“.

זמן התהוות ה„קדיש“

נוסף על הנכתב לעיל בפרק מקור הקדיש, יש לשער שאעפ”י שנוצר ראשונה רק במסכת סופרים, מכל מקום כבר נאמר עוד בימי בית המקדש וע”כ אולי לא נזכרים בו, בין שאר הבקשות, בקשה על בנין ביהמ”ק וירושלים, כי נאמר עוד לפני חורבנם, התוספת „ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה“⁽⁴⁰⁾ שייכת כבר להבדל בין נוסח א”י ובבל.

ראוי גם לשים לב שבתפילה נשגבה זו אין מופיע, אף פעם, שם ה' במפורש, אלא רק — „שמיה רבא“, „שמיה דקודשא בריך הוא“, „ואבוהון די בשמיה“, כינויים אלה מופיעים עוד לפני החורבן, לדוגמא במסכת אבות „שמא“ (פעם אחת) הקב”ה (ג' פעמים) „אבינו שבשמים“ או „שמים“ (ח' פעמים).

מבנה ה„קדיש“

- א. שבח והלל: „יתגדל ויתקדש שמו הגדול בעולם אשר ברא כרצונו“ (בארמית).
- ב. בקשה: „וימלוך מלכותו ויצמיח ישועתו ויקרב משיחו, בחייכם ובימיכם ובחיי כל בית ישראל, מהר ובזמן קרוב (ארמית).“
- ג. עניית הקהל: „ואמרו אמן, יהי שמו הגדול מבורך לעולמי עולמים“ (ארמית).
- ד. שבח והלל: כפול שמונה: „א“ (יתברך ב) וישתבח ג) ויתפאר ד) ויתרומם ה) ויתנשא ו) ויתהדר ז) ויתעלה ח) ויתהלל (עברית) שמו של הקב”ה, שהוא מעל כל הברכות ושירות ותשבחות ונחמות הנאמרות בעולם“ (ארמית).

(39) הוריות ר' ע”א.

(40) המופיעה בנוסחי הרמב”ם, תימן וספרד.

- ה. פנייה לקהל: „ואמרו־אמן“.
 (בקדיש שלם: בקשה — „תתקבל תפילתם ובקשתם של כל ישראל לפני אביהם שבשמים (ארמית). ופנייה לקהל — „ואמרו־אמן“).
 ו. בקשה נוספת: „יהי שלום רב מן השמים וחיים עלינו ועל כל ישראל“ (ארמית ועברית).
 ז. פנייה לקהל: „ואמרו־אמן“.
 ח. סיום בבקשה: „עושה שלום במרומיו — הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל“ (עברית).
 ט. ופניית סיום לקהל: „ואמרו־אמן“.
 כמבנה שמונה עשרה דעמידה, שיש לפתוח בשבח והלל לפני הבקשות, אף כאן פותחים בשבח ומבקשים, חוזרים לשבח ומסיימים בבקשות.

שפת ה„קדיש“

העיון הנ"ל במבנה, מפנה תשומת לבנו לשאלות — א. מדוע נתקן ה„קדיש“ בארמית? ב. מדוע עורבו בו מילים ושורות בעברית? כבר הזכרנו את התוספות בברכות⁴¹) המטפלים בשאלה א'. „מה שאומרים העולם, שלכך אומרים „קדיש“ בלשון ארמית, לפי שתפילה נאה ושבח גדול היא, על כן נתקנה בלשון תרגום, שלא יבינו המלאכים והיו מתקנאים בנו. וזה אינו נראה, שהרי כמה תפילות יפות שהן בלשון עברית? אלא נראה, כדאמרינן בסוף סוטה „אין העולם מתקיים... ואיהא שמיה רבא דבתר אגדתא“, שהיו רגילים לומר קדיש אחר הדרשה, ושם היו עמי ארצות ולא מבינים כולם לשון הקודש, לכך תקנוהו בלשון תרגום, שהיו הכל מבינים, „שזה היה לשונם“ עד כאן התוספות.
 סיבה זו שמביאים התוס' מתאימה גם למטרת הקדיש שהבאנו מסדור בער (לעיל) לקדש ברבים שם ה'. שאין קדוש שמו אלא אם נאמר בלשון מובנה, וזו היתה הלשון המדוברת אז. ו„בשמים ראש“ באוצר התפילות כתב שאפילו גויים יבינו אותו.
 בזהר תרומה⁴²) שהבאנו לעיל מוסבר שכדי „לשבור כוח הסטרא

(41) ג' ע"א ד"ה „ועונין“.

(42) קכ"ט.

אחרא" (כוחות אחרים, מנוגדים לכח הקדושה) "בעינן למימר לה בלישנא דסטרא אחרא" וע"כ גם אינו נאמר ביחיד, כי אם בצבור, שגדול כוחו.

לסבה שהוזכרה בתוס' ומובאת בספרים רבים, שלא יתקנאו המלאכים בשבח נאה זה, הוסיף הטור⁽⁴³⁾ שמאחר, והקדיש מזכיר לקב"ה חורבן הבית⁽⁴⁴⁾ ומתנחם "וכביכול שיש דאגה (מהחורבן) לפניו, ואם יבינו המלאכים זה, יקטרגו עלינו, ע"כ אומרים אותו בלשון שלא יבינו: "ולבוש" סי' נ"ו הסביר טעם זה באריכות, עיין שם ותרזה נחת. מצורף לזה הטעם, שהזכרנו לעיל, בגדלות הקדיש על הקדושה, שבקדיש אומרים ישראל, מעצמם ובלשונם — וע"כ הוא בארמית, שהיא לשונם.

ובכל-בו הזכיר קנאת המלאכים בתפילה שאנו מתפללים להחשת הגאולה, כי לעתיד הצדיקים יהיו גדולים מהמלאכים, כי טבע המלאך להיטיב וע"כ אין לו שכר על הטובה ואין בו התעלות והשתפרות ("שרפים עומדים" — ואינם מתקדמים) אבל צדיק, בעל בחירה, מתגבר על יצרו כדי לעשות טוב ומתקדם והולך תמיד ("ונתתי לך מהלכים — שאדם הולך ומתקדם — בין העומדים האלה, המלאכים הנשארים כברייתם, על עומדם) וע"כ בהחישנו הגאולה, יתקנאו המלאכים ויעכבו תפלותינו.

ובתניא כתב שמכיון שגזרו האויבים שלא לומר "קדיש" — אמרוהו בארמית והאויבים לא הבינו, והשאירו תקנה זו, גם אחר בטול הגזירה, זכר לנס ולפלא, ועוד יש טעם נכבד מובא בסדור היעב"ץ, עפ"י-הקבלה ואין כאן מקומו.

הסבר היסטורי מענין, בפירוש "עיון תפילה" באוצר התפילות רי"ט: "ונראה שעיקר תקנתו היתה ללשון הקודש וכך אמרוהו בא"י, ששם השתמשו בלה"ק לכל דברים שבקדושה (כדאיתא בירושלמי שקלים פ"ג סוף הלכה ה')...ובבבל העתיקוהו ללשון ארמית, השפה המדוברת בפי כל העם, ועפ"י רעיון זה מבאר שם יפה שבכל הגמרות שנאמרו בא"י

(43) או"ח סי' נ"ו.

(44) כבגמ' ברכות ג' ע"א.

כתוב „יהי שמו הגדול מבורך“⁴⁵) והגמרות שנאמרו בבבל מזכירות בארמית: „יהא שמיה רבא“⁴⁶).

בסבת ערוב מילים ומשפטים עבריים בארמית, כתב במחזור ויטרי סי' ט': המילים הראשונות „יתגדל ויתקדש“ מיוסדות על לשון יחזקאל⁴⁷) „והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים רבים וידעו כי אני ה'“ שזה תוכן ומטרת הקדיש. ומאחר שנשמך על לשון הפסוק, התחיל, כבפסוק, בעברית. יחזקאל אומר שלע"ל ידעו גויים רבים „כי אני ה'“ ועתה אין יודעים, שעתה נכתב שם ה' באותיות יו"ד, ה"א, וא"ו, ה"א, אך אסור לנו כך לקרותו וקוראים באל"ף, דל"ת, נו"ן, יו"ד וכשקריאתו אינה ככתיבתו — פגום השם, ולעתיד תהיה קריאתו ככתבו „ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד“ (זכריה י"ד) ורק אז „ידעו גויים רבים כי אני ה'“ ויכירו שמו המלא. והקדיש הוא תפילה לגאולה (כנ"ל) ולמילוי שמו הגדול „שמיה רבא“, יהי שם י"ה (שמ/י"ה) רב, גדול, מלא כמאחז"ל „כי יד על כס י"ה, שלא יהא שמו שלם וכסאו שלם, עד שיימחה זרעו של עמלק“. ע"כ כשאנחנו מתכוונים לחסרון שם ה' בגלות (ומתפללים למילוי בגאולה) אנו עוברים מהעברית של „יתגדל ויתקדש“ לארמית שבגלות בהזכרת השם שבגלות „שמיה רבא“ ומבקשים ששם י"ה יהיה רב, גדול, מלא (ולפי"ז אין לומר אח"כ יהא שמיה רבא מבורך“ אלא „יהא שמיה רבא“, „מבורך לעלם“ וכו') וממשיכים „מבורך לעולם וכו' — דהיינו, לעולם הבא. ומשעברנו לארמית בגלל שם ה' „שמיה“, אנו ממשיכים בארמית, עד להזכרה שנית של „שמיה“, „יהא שמיה רבא מבורך לעלם ולעלמי עלמא“.

חזרנו — אחרי תפילה לגאולה ומילוי השם — לשבחים, וע"כ אני חוזרים, כבהתחלה (יתגדל ויתקדש) לעברית של שמונת השבחים (יתברך

45) התנא הא"י ר' יוסי בברכות ג' ע"א, תנא דבי אליהו באליהו רבא פרקים ו', ז', י"ז, כ"ו, כ"ב, ואוקימתת הגמ' — ברכות כ"א ע"ב — את דברי תלמידי ר' יוחנן שהיו בא"י, שר"י היה ראש ישיבה בטבריה — „היינו לבני ישיבת א"י“.

46) ר' יהושע בן לוי, שבת קי"ט ע"ב, שהרי לוי אביו היה בבבל בימי ר"ח ב"ח — כתובות ק"ג ב' ועוד).

47) ל"ח, כ"ג.

ו"ישתבח... ויתהלל) ושוב נפגשים בשם ה'. וחוזרים לארמית ("ויתהלל, שמייה דקודשא בריך הוא"). נמצא עיקר הקדיש היה בעברית אך כיון ששם ה' — ובקשת מילוי בגאולה, מזכירים את הגלות ופגם שמו הגדול ואין לבטאו בעברית, כי אם בארמית, אנו ממשיכים בארמית עד אחרי הזכרה נוספת של השם, חוזרים לעברית, עוברים, בפגישה הבאה עם השם, שוב לארמית.

ובסי' פ"ז הוסיף הסבר אחר לפי הטעם של קנאת המלאכים על צער ה' הנגרם לו ע"י אמירת יהא שמייה רבא, המזכירה לו גלות ישראל⁴⁸). ע"כ מתחילים ישראל לשבח בעברית (יתגדל ויתקדש) "כדי שיבינו המלאכים שבח משובח שישראל משבחים לאביהם שבשמים ולא ירגישו בעצב, מחמת מה הוא בא". ועוברים להזכרת הגדול בשמו הפגום בארמית המעציבה את ה', שלא יבינו המלאכים בעצב וידחו התפילה. וכשרואים המלאכים את הקב"ה עצב "ומנענע בראשו" כששומע איש"ר, מיד אחרי האיש"ר חוזרים לשבח בעברית (יתברך וישתבח) ושוב לא מבינים המלאכים על מה עצב ה', שהרי ישראל משבחים אותו, ואז חוזרים להזכרת הגלות העצבה שאין המלאכים מבינים. ומבקשים שיתנחם ה' מאותו עצב "לעילא... מכל נחמתא"). נמצא, עירוב העברית, להסחת דעתם של המלאכים מעצב ה', כדי לאפשר המשך בקשת הגאולה.

ענין זה שאין המלאכים מכירים לשון ארמית, טעון הסבר. כך מובא בגמרא⁴⁹): "אמר רב: אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי, לפי שאין מלאכי השרת מכירים אותו". יפלא, כיצד מכירים הם כל לשון לע"ז ורק ארמית לא, דוקא ארמית הקרובה לעברית? מסביר רבנו יהודה ב"ר יקר (רבו של הרמב"ן) ב"פירוש התפילות והברכות" עמ' י"ט, שהארמית דוקא קרובה ללשון הקודש, כדברי הגמ'⁵⁰ ש"לא הגלה ה' את ישראל לבבל, אלא מפני שקרוב לשונם ללשון תורה" ("ולא תשתכח תורה מהם מהר" — רש"י) ומשום שארמית היא "לשון צח וקצר וקרוב" לעברית, היה נוח יותר לישראל לבקש צורכיהן בלשון הארמית הקלה, ובוזה יהא גנאי ללשון הקודש שתוזנת. ע"כ החליטו המלאכים שאינם

(48) כדברי הגמ' בברכות ג' א'.

(49) שבת י"ב ע"ב.

מכירים, כלומר — אינם מקבלים ומעבירים לה' תפילות בארמית. אלא בלשה"ק.

עפ"י זה יובן שרק תפילות יחיד, הזקוקות למעבר דרך המלאכים, אינן בארמית. אבל צבור, ששכינה עמהם ותפלתם עולה לה' בלא מלאך, וכן יחיד בעת צרה שבוכה ונאנק, שה' שומעו כי „שערי דדמעה לא ננעלו“⁽⁵¹⁾, אלה יכולים גם בארמית, וכך נפסק בגמרא⁽⁵²⁾ „ותפלה בכל לשון? והא"ר אל ישאל אדם צרכיו בלשון הארמי? לא קשיא הא (דרב, דאל ישאל בארמית) — ביחיד, והא (בכל לשון, אפי' ארמי) — בצבור“.

ואולי — מוסיף רבינו יהודה הנ"ל — באמת אין המלאכים יודעים שום לשון, זולת לשון הקודש, לשון המלאכים. כללו של דבר: אין המלאכים מוכנים להעביר כל תפלה שאינה בלה"ק, מתוך חבתה וקדושתה. ולכן — תפלה שהיא גם ליחיד וגם לצבור — רק בלה"ק, כדי שתשמע גם כשיתפללנה יחיד, וכך הוא כל נוסח תפלותינו וקריאת שמע ושמונה עשרה וכו' וכו', רק „קדיש“ ו„יקום פורקן“ שנאמרים רק בצבור, ולא ביחיד, נאמרים ארמית, לאו דוקא כדי לעקוף המלאכים, אלא מכיון שזו שפה קלה, צחה, מובנת ומדוברת יותר בזמנם, ובעצם רצו שכל התפלות תהיינה מובנות, ובארמית, אך לא העזו חז"ל לפגום בתפלות — שחרית, מנחה וערבית — מכפי שתקנום האבות, ומאותה לשון של התפלות מדאורייתא (מקרא בכורים וחליצה וכד'). ואעפ"י שעיקר התפלה הוא — שתהיה מובנת ואז לא הבינו כלל עברית, ואע"פ ש„תפלה בכל לשון“ — בכל זאת לא תרגמו שום תפלה לארמית — או מפני שרצו להשאיר תקנת האבות, או כדי שתשמע, ע"י המלאכים, גם תפלת היחיד, כדלעיל.

כך תובן גם התיקנה לקרא הפרשה „אחד תרגום“ כי, באותו זמן, לא הבינו העם עברית כלל „ואעפ"י כ, חייבו לומר המקרא פעם אחת יותר מן התרגום („שנים מקרא“) לפי שלשה"ק הוא דבר שבקדושה, עשר קריאתה — עיקר. וע"כ גם לא נגעו בתפלות עצמן, אבל כדי שיהא

(50) פסחים פ"ו ע"ב.

(51) במ' נ"ט ע"א.

(52) סוטה ל"ג, א'.

נכ משה מינו בתפלה, תקנו לפני ואחרי התפלה, לומר קדיש בארמית מובנת. כך ניתן גם להסביר מדוע רק בקדיש — ולא בשום תפלה — מופיעה הקריאה לכל העם „ואמרו אמן“. כי אין לענות אמן על מה שאין מבינים, שהיא „אמן יתומה“, ואת התפלות בעברית לא הבינו, אבל קדיש בארמית שהבינו, אמרו לעם לומר „אמן“.

ואעפ״כ גם ב„קדיש“, שעיקרו כאמור שבח לה' השאירו העיקר, מלות השבח, בלשה״ק, לשון הפסוקים ופתחו בעיקר, בשבח בעברית בל' הפסוק „והתגדלתי והתקדשתי“ — יתגדל ויתקדש. ומיד אומר החזן „שמיה רבא מברך לעלם“ וכר' שזו תוספת שלנו על הפסוק, ולפיכך — בארמית. ושוב השבח — ז' שבחים „יתברך וישתבח... ויתהלל“ שהם עיקר — בל' הפסוקים (ע' להלן מקור בפסוק על כל שבח), בעברית וכדי שיבינו ויענו אמן חוזר להסביר השבחים בלשון שלנו, ארמית, משום שהיא תוספת שלנו „שמיה דקב״ה לעילא... דאמירן בעלמא ואמרו אמן“. מצאנו, איפוא, מספר הסברים מאלפים — כולם באותו עקרון — להוכיח כי אין כאן ערבוב ארמית בעברית כי אם שיטה, סדר והגיון. ולבן־דורנו ייאמר: לבד מה שזכית להבין לשה״ק וכל התפלה, לבד מה שראוי לשמר ולשמור תקנת רבותינו, על סבותיה, יהא ה„קדיש“ הנאמר על מות יקירך, נאמר בארמית, לשון שאינך מבין, לאלפך וללמדך כי את כל ענין המות, והחיים — שלפני — המות, אינך מבין. קבל וצדק את דין החותך חיים לכל חי.

פירוש ה„קדיש“

היות וכל עוצם זכות הקדיש הוא, שע״י זה מתקדש שמו הגדול יתברך, הרי צריכים אנו להבין פירוש המילים וכיצד השבח וההקדשה, ולואי ונזכה לומר ולשמוע את הקדיש בהבנה, לקדש שמו ברבים.

יתגדל ויתקדש — על שם הכתוב⁽⁵³⁾ „והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'“ האמור במלחמת גוג ומגוג העתידה שאזי יתגדל שם ה' כמו שנאמר⁽⁵⁴⁾ „ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט

(53) יחזקאל ל"ח, כ"ג.

(54) עובדיה א', כ"א.

את הר עשירי וכו' שכתוצאה ממנה⁵⁵) "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". וכוונתנו להחשת מלחמת גוג ומגוג והגאולה שאחריה שאז "יתגדל ויתקדש שמו הגדול"⁵⁶) ויש בו גם בקשה להעביר הרשעה מן הארץ, כי כשה' עושה דין ברשעים — שמו מתגדל ומתקדש בעולמו⁵⁷).

חשוב להקפיד להדגיש אות "גימל" שבמלת יתגדל, שאם לא מדגישה נשמעת כ"קוף" — יתקדל וזה תרגום ארמי של מלת עורף — "קדל" ונשמע כאילו מבקש, חלילה, שיפנה ה' עורפו לנו⁵⁸) ועיין שם עוד טעויות אפשריות שיש להזהר מהן.

בער בסדורו "עבודת ישראל"⁵⁹) פוסק שצריך לומר יתגדל ויתקדש, שני ה"דלת" בפתח, אבל במשנה ברורה (שם) פוסק שיש לאומרם בצירי "כי הוא עברי ולא תרגום". למעשה: בנוסחי חב"ד והספרדים אנו מוצאים פעמים פתח, ובסדורי חסידים "נוסח ספרד" — פתח, צירי (!) ויש הנוהגים כ"משנה ברורה".

בכל הקדיש אנו מוצאים את לשונות השבח — שכאמור לעיל הן עיקר הקדיש — בעברית, סה"כ עשר לשונות (יתגדל, יתקדש, יתברך, ישתבח, יתפאר, יתרומם, יתנשא, יתהדר, יתעלה, יתהלל) "כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם" (תניא ושבלי הלקט) וע"כ אנו ממשיכים "בעלמא די ברא" — בעולם שברא (דהיינו ע"י 10 מאמרות). ומדייק בעל "שבלי הלקט" שמצינו במדרש שעשרת הדברות שנתנו במעמד הר סיני, שהיה סיום בריאת העולם ("אם ישראל מקבלים את התורה" וכו') כלולין ב"י 10 המאמרות שנברא העולם. וכשם שבעשרת הדברות היתה הפסקה בין שתי הראשונות ששמעו מפי הגבורה, ו"י 8 האחרונות שמסרן משה, כך מפסיקים אנו בארמית המבדילה בין שני השבחים הראשונים "יתגדל ויתקדש" לבין שמונת האחרים "יתברך... יתהלל". וכנגד עשר לשונות של שבח והלל שאמר דוד בתהילים, כמובא בירושלמי

(55) זכריה י"ד, ד'.

(56) לבוש ואבודרהם.

(57) ע"י רש"י שמות י"ד, ד' ומגילה דף י"ז ע"ב.

(58) משנה ברורה, או"ח סי' נ"ו ס"ק ב'.

(59) עמ' 129.

(פ"א מגילה): אישור, נצוח, נגון, שיר, מזמור, השכל, רנה, תודה, תפלה, ברכה, (פר"ח).

והרמב"ן⁶⁰) מונה ט"ו שבחים (כולל הארמים) כנגד ט"ו שירי המעלות⁶¹) וכן ט"ו תשבחות ב"ישתבח" וט"ו וי"ן ב"אמת ויציב" (לבד מאמת המחובר למעלה) עד "טוב ויפה".

שמיה רבא — על שם הכתוב⁶²) "וקדשתי את שמי הגדול" (יתקדש שמיה רבא) המחולל בגוים "וידעו הגוים כי אני ה'... בהקדשי בכם לעיניהם" שהוא המשך הרעיון של קדוש שמו הגדול, שבמילים הקודמות "יתגדל ויתקדש" ובפסוק שביחזקאל שם. (יעב"ץ).

לעיל (בפרק על שפת הקדיש) הבאנו בשם מחזור ויטרי את הפירוש שיש כאן ג' מילים: "שם י"ה רבא", שם י"ה הגדול שפירושו: שכיום, בגלות, אין אנו מבטאים שם הוי"ה כקריאתו, ומקצרים שמו רק לבי' אותיות ראשונות, שאין השם שלם עד שיימחה זכר עמלק ורק "ביום ההוא יהיה... שמו אחד", מלא. ועל זה אנו מתפללים בקדיש, שתבא הגאולה ויתגדל ויתקדש שם י"ה החסר היום, בגלל הגלות, ויגדל לשם הוי"ה המלא, "יהא שמיה רבא" — יהי שמו גדול ושלם, כך מפרש ה"לבוש". נגד פירוש זה יצא כבר תוספות⁶³) שמלשון הגמ' שם "ועונין יהי שמו הגדול מבורך" לא משמע, כויתרי, יהי שמו — גדול, כי אם יהי שמו הגדול — מבורך לעולם וכו'. עפ"י זה גם כאן נפרש "שמיה רבא" — יתגדל ויתקדש שמו הגדול, ומלת "שמיה", תופיע כך "שמה" — בצירי, בלי יו"ד, בער מוכיח שנקוד זה מתאים לארמית (בלי יו"ד) ומוכיח מדניאל⁶⁴) שמופיע "שמה" בצירי חסר. ובקהלת רבה⁶⁵) "בשעה שהזקן יושב ודורש ועונין אחריו: "אמן יהי שמו הגדול מבורך" וכו' ומברכות⁶⁶). וגם אבודרהם מפרש כפירוש התוספות, ומוסיף להקשות

60) סי' י"ב.

61) תהילים ק"כ, קל"ד.

62) יחזקאל ל"ו, כ"ג.

63) ברכות ג', ע"א.

64) ב', כ" ד', ט"ו.

65) דף ק"ט.

66) כ"א ע"ב.

איך אפשר לומר שם יי' רבא. לקרא לחצי השם — רבא, גדול? וגם מסתבר יותר כי אין מדברים על השם הגדול — רבא.

בעלמא די ברא כרעותיה — חשוב להקפיד לומר די־ברא בשתי מילים נפרדות ולא „דברא“ — באחת, כי כך לשון דקדוק ארמית, כך מופיע תמיד בדניאל (די מלכא, די חזיתון ועוד) ובתרגום מדויק של אונקלוס וירושלמי, שמלת די מלה בפני עצמה בארמית, וכן כתב מפורש ב„נגיד ומצוה“⁽⁶⁷⁾, ויש לנו להקפיד ולהתפלל תפילותנו בלשון צחה ומדויקת.

כרעותיה = כרצונו⁽⁶⁸⁾. בער מעיר שכאן מסתיים המשפט, שפירושו „יתגדל ויתקדש שמו הגדול שברא כרצונו“. והמשך „וימליך מלכותיה“ הוא התחלת משפט חדש. ע"כ צריך להקפיד להפסיק כאן הפסקה קטנה באמירת הקדיש בין „כרעותיה“ לבין „וימליך“ ולא לקוראם יחד.

ההדגשה וההוספה שה' ברא את העולם כרצונו⁽⁶⁹⁾, באה להדגיש שלא התיעץ על בריאתו אפילו עם המלאכים, שלא כבריאת האדם — „נעשה אדם“, לשון רבים, שאמרו רבותינו⁽⁷⁰⁾ „שנמלך עם פמליא של מעלה“. אבל כאן בבריאת העולם, ביום הראשון, לא התיעץ עם המלאכים שנבראו רק אח"כ ביום השני, ע"כ מודגש שבריאת העולם היתה כרצונו בלבד, (אבודרהם). ואולי כונתו להדגיש בריאת העולם, יש מאין, שלא קדם לעולם שום חומר קדום — יש מיש — שהגביל את ה' ברצונו לברוא.

לפירוש זה — „העולם שברא כרצונו“ — מלת „כרעותיה“ מכוונת למלת „די ברא“, שברא כרצונו. אבל הגאון ר"א מוילנא כתב שמלת „כרעותיה“, המשך ל„יתגדל ויתקדש“ ופירושה „שמו הגדול יתגדל ויתקדש כרצונו, בעולם שברא“. יתקדש כרצונו. והביא הגר"א ראיה מנוסח תפלתנו בפתיחת הארון: „על הכל יתגדל ויתקדש שמו של ממ"ה הקב"ה... כרצונו וכרצון יראיו“, שאעפ"י שלפני כרצונו אנו אומרים „בעולמות שברא“ וכו', ברור ש„כרצונו וכרצון יראיו“ אינו

(67) כ"א, ע"ב.

(68) עזרא ה', י"ו.

(69) „כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ“ תהילים קל"ה, ו'.

(70) בראשית רבה פ"ח, ד'.

מכוון לעולמות שאותם לא ברא כרצון יראיו שעדיין לא נבראו, אלא שם הכונה „יתקדש כרצונו וכרצון יראיו“ החפצים בקדוש שמו, וא"כ גם כאן הפירוש כך הוא. לסיום משפט כזה יש הרבה ראיות גם במקרא⁽⁷¹⁾ ובחז"ל: מקרא זה מסורס הוא⁽⁷²⁾.

אעפ"כ אין אפשר גם לפרש שברא העולם כרצונו, וגם בפתיחת הארון לפרש „העולמות שברא כרצונו וכרצון כל יראיו“ עפ"י המדרש⁽⁷³⁾ שכשברא עולמו נמלך בנפשותיהם של צדיקים, כרצון יראיו⁽⁷⁴⁾. או לפי דברי ר' אבהו⁽⁷⁵⁾ „מלמד שהיה בורא עולמות ומחריבן ואמר: דין הניין לי, יתהון לא הניין לי“ — אלו נאים לי, עולמות אחרים לא נאים לי. וזה „בעלמא די ברא כרעותיה“, אותם שאמר „דין הניין לי“ ורצוני בהם⁽⁷⁶⁾.

וימליך מלכותיה — שתהיה יראת מלכותו עלינו, שנרגיש שמולך בנו, שימליך עלינו מלכותו⁽⁷⁷⁾. פירוש נוסף: שיאריך מלכותו לעולם. כלומר „בעגלא ובזמן קריב“ — שיהיה ויקרב הזמן והעת, בחיינו ובחיי כל בית ישראל במהרה, הזמן שימלוך שוב בציון וירושלים כבתחילה ושתארך מלכות זו — בלי גלות נוספת — לעולם, בחיי כל בית ישראל, אף בדורות העתידיים לבא⁽⁷⁸⁾.

ראוי לשים לב לתואר „מלכותיה“, מלכות שלו. כפי שאנו אומרים ב„עלינו“ „כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד“, כלומר היות ומלכות ה' אינה כמלכות בשר ודם. שמלכות בור' תלויה בגורם חיצוני — ברצון הבורא, וע"כ אינה נצחית כי האדם אינו נצחי, אך מלכותך, ששלך היא ואינה נובעת ומוכתרת ע"י גורם חיצוני, „כי המלכות שלך היא“ וע"כ „לעולמי עד תמלוך“, היא גם נצחית ואין מי

(71) שמות ד', ל"א; י"ב, ל"ב ועוד.

(72) סוטה ל"ח, א' ב"ב קי"ט, ב' ועוד.

(73) בראשית רבה ח', ז'.

(74) פי' התפילות לרבינו יהודה ב"ר יקר.

(75) שם פ"ג.

(76) דובר שלום.

(77) אבודרהם.

(78) פי' התפלות לרבינו יהודה ב"ר יקר.

שנתנה לך ויכול ליטלה ממך. „הממליך מלכים“, מלכי בו"ד שמלכותם ממך היא, אבל אתה, המלכות שלך, „ולו המלוכה“, וזה אומרים בקדיש „וימליך מלכותיה“ מאחר וזו מלכותיה, מלכותך ע"כ היא תאריך, לנצח⁸⁰). ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה — יצמיח ישועתו ויקרב משיחו (יש גורסים „קץ“ משיחיה).

בחייכון וביומיכון ובחיי די כל בית ישראל — להקפיד, די — כל ולא דכל (לא דל"ת בצירי ולא בשוא), כפל הלשון „בחייכם וביומיכם“ מוסבר כך באבודרהם: בקשנו קירוב בא המשיח „ויקרב משיחיה“, ולפי שבזמן הגאולה לא ישארו בחיים כי אם אחד מעיר ושניים (משפחה⁸¹) ע"כ אנו מבקשים שיקרב קץ משיחו בחיינו, דהיינו שנהיה מאותם שישארו חיים בזמן המשיח, ובימינו, מהר בזמן ובימי חיותינו פה על האדמה, ואין זה כפל וייתור.

לכאורה משמע מהלשון „בחייכם וביומיכם“ שמוציא עצמו מן הכלל ואינו מתפלל שיחול על עצמו, כי אינו אומר בחיינו וביומנו („בחיינא וביומנא“). אבל מוכיח בעל „עיון תפלה“ שע"כ אנו מוסיפים „בחיי די כל בית ישראל“ שבוה מכלילים אנו את עצמנו, וע"כ יש להקפיד להוסיף מלת כל גם ב: עושה שלום... ועל כל ישראל, שים שלום... לברכנו ולברך את כל עמך ישראל, יהא שלמא רבא... ועל כל ישראל, כרצון כל עמו וכו' וכו'. ומאחר שבמלת כל, הכליל עצמו, זה עדיף על בחיינו וביומינו, להדגשת מגמת הקדיש המדבר אל הצבור שיגדלו ויקדשו שמו הגדול בחייהם וכו' וע"כ מסיים להם: ואמרו, אמן.

ועוד בענין הכפל, בפשטות: לא רק בחייכם — לעתיד לבא בתחיית המתים, אלא גם ביומיכם, העכשויים בחיי כל בית ישראל, החיים היום, וכל אלה שיקומו בתחייה העתידה. והרי לנו הסברה חנוכית נוספת לתפקיד האדם מישראל לדאוג לכלל ישראל ולבקש גם טובתם, כשמבקש על עצמו. בעגלא ובזמן קריב — בקרוב ובמהרה⁸²) כמו שנאמר: „בעתה:

(80) דובר שלום.

(81) מלאכי ג', ב': „ומי מכלכל את יום בוראו ומי העומד בהראותו, כי הוא: כאש מצרף“ וזה מה שאומרת הגמ' סנהדרין צ"ח. ב': „ייתי ולא אחמיניה“, יבא המשיח ולא אראנו, מרב הצרות העתידות לבא בזמן ההוא.

(82) איוב כ', ה' בתרגום.

אחישנה" (83) ובקשתנו שכל הנ"ל — קדוש שמו, גאולה והארכת מלכותו — יהיו כבר עתה. מלה זו "עגלא", כתרגום ארמי ל"מהרה" מצינו רק בגמ' (84), אך בכל שאר המקומות (85) מתרגם אונקלוס "מהר, מהרה — בפריע" או (וימהר אברהם בפ' וירא, וימהר יוסף, במקץ) — "ואוחי", ומדוע נקטו כאן תרגום "בעגלא" שאינו שכיח אפילו בארמית, ואולי לא יביננהו העם, ומה הועיל להם התרגום הארמי? ועוד, אם בעגלא זה במהרה, הרי כלול "בזמן קריב", והכפל למה?

מצאנו במשלי (86) תרגום המלה "בפתע" — בעגלא, ואולי ע"כ השתמשו כאן במלה זו, לבקש שתבא הגאולה (ויקרב משיחיה, וימליך מלכותיה) בפתע, בהיסח הדעת כדברי הגמ' (87) שמשיח יבא בפתע, וע"כ הוסיפו — אמנם בפתע, אבל שזה יתרחש "בזמן קריב".

ואולי לא הזכירו כאן "מהרה", משום מה שמשמע מגמ' (88) שמהרה דמרי עלמא הוא 852 שנים (89) וע"כ אנו מבקשים לא "במהרה", כי אם בעגלא ובזמן קריב. (ברוך שאמר).

ועוד מבטאים אנו בזה צפייתנו ומאווינו שתבא הישועה בדרך על-טבעית, שכל מה שנעשה בנס, שלא כדרך הטבע, נעשה מהר ואינו אורך זמן (90).

טוב להקפיד לומר "בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן" בבת אחת, ואח"כ יענה הקהל איש"ר, לפי שנאמר "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו". ואמרו אמן — על שם הפסוק "ואמר כל העם — אמן". מפני הרגלם, בעניית אמן ובפנייה לקהל לומר אמן, הבינו כולם את משמעות הפניה גם בעברית, וע"כ הושארה בל' הקודש. וכן גם אח"כ הביטוי "וחיים עלינו ועל כל ישראל" שהיה, כנראה, שגור על פיהם בעברית והושאר

(83) ישעיהו ס' כ"ב

(84) ברכות י"ח ע"ב וסנהדרין נ"ב ע"א.

(85) במדבר י"ז, א', דברים י"א, י"ז, שמואל א', כ', ל"ח.

(86) כ"ט, א'.

(87) סנהדרין צ"ז א'.

(88) גיטין פ"ח ע"ב.

(89) עיין שם ברש"י.

(90) דובר שלום.

כך אף בתוך משפט שתחלתו ארמית („יהא שלמא רבא“) ⁽⁹¹⁾. והכוונה שאנו עונים אמן, כן. גם יהי רצון כפי מה שאמר החזן, שימלוך מלכותיה בעגלא וכו'.

יהא שמה רבה... לעלמי עלמיה — עפ"י דניאל ב', כ' „להוא שמה די אלהא מברך מן עלמא ועד עלמא“. וכבר הזכרנו (בפרק „מקור הקדיש“, בתחילת מאמרנו) כי איש"ר הוא תרגום של הענייה, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שהיתה נהוגה במקדש ע"י כל הקהל. כמורכב הובאו לעיל המקורות המוכיחים כי איש"ר הוא עיקרו של הקדיש, ובשם זה מופיע בכל הגמרות ומדרשים, ושזה עיקר הזכרת שבחו של ה' ע"י הקהל, ועיין עוד מה שאמרנו לעיל בפירוש „שמיה — או שמה — רבא“, זכמה גדולה מעלת ענייה זו ושכר האומרה בכונה. וכאן ראוי להזכיר שמה שהבטיחו שם ⁽⁹²⁾ לעונה איש"ר שנמחלים לו עוונות 70 שנותיו ואפילו אם יש בו שמץ ע"ז, ופותחים לו שערי גן עדן — זה מותנה בהעונה איש"ר „בכל כוחו“ והפירוש „בכל כונתו, שלא יחשוב בדבר אחר, אלא שיהיה כל כח שבגוף עמו“ (אבודרהם) דהיינו גיוס כל כוחות הנפש לרכוז בשבח המקום ב"ה, וזה כולל גם כח הגוף, דהיינו — קול רם. כי רש"י שם פי' „בכל כונתו“. ור"י בתוספות שם, בשם הפסיקתא — בקול רם, ובבית יוסף (נ"ו) כתב כך גם בשם הזוהר ובשר"ע גם „ולענות אותו בקול רם“. ואין זו מחלוקת כי „כל כוחו כולל כוחות הנפש — כונה — הגוף — קול רם, וקשורים הם, כדברי רבינו יונה שבבית יוסף: „ומפני שיש בני אדם שאין כונה שלהם מתעוררת אלא ע"י הכוח (= התאמצות) — אומר (בגמ') בכל כוחו“. ונמצא, לפי זה, שבאיש"ר אין ההגבלה שבשאר „אמן“, „שלא יגביה קולו יותר מן המברך“ ⁽⁹³⁾ דכאן מותר וצריך לענות בקול רם.

בסוכה ⁽⁹⁴⁾ מופיעה מחלוקת בין רבא ורב ספרא אם חייב לומר, „יהא שמיה רבא“ ו„מברך“ בבת אחת, בלא הפסק או בהפסק בין רבא למברך. נראה שמחלוקת זו תלויה בגירסה „שמה“ או „שמיה“ ובפירושה,

(91) בער.

(92) שבת קי"ט, ב'.

(93) ברכות מ"ה, א'.

(94) ל"ט, א'.

שהבאנו לעיל בין הויטרי ותוס' ברכות (בפירוש „שמה רבא“). עפ"י מחזור ויטרי ש„שמה“ הוא שם י"ה ו„שמה רבא“ פירושו ששם י"ה המקוצר ימולא ויגדל. הרי גם כאן עונה הקהל באותה משאלה „יהא שם י"ה רבא“ שלם וגדול ואם כן אין לזה קשר עם „מברך“, וצריך להפסיק ביניהם (דעה זו מוזכרת גם בטור ובאחרונים). ולדעת התוס' ש„שמה רבא“ זה שמו הגדול, הרי יש לאחד הכל במשפט — משאלה אחת „יהי שמו הגדול מבורך לעולם“ וכו' (וכן הובא בטור וברמ"א) ולצאת ידי חובת שני הפרושים טוב להקפיד לא להפסיק, לא בין שמה לרבא, ולא בין רבא למברך, ולומר בבת אחת „שמה רבא מברך“⁹⁵).

מאידך, ראוי לעשות הפסק קל בין אמן ליהא שמה רבא, כי האמן קאי אלפני כן „יתגדל ויתקדש... אמן“, ויהא שמו הגדול הוא שבח חדש. בשו"ע⁹⁶ פסק: „העונים עד „לעלמי עלמיה“ בלבד (כלומר ולא אומרים גם תיבת „יתברך“) טועים הם, כי אסור להפריד בין עלמיה ליתברך“ ואילו הגר"א, בביאורו לשר"ע, כתב לומר רק עד עלמיה, כי כאן הוא סיום השבח של „יהא שמה רבא“, ומיתברך והלאה מתחיל ענין חדש ואין לערבם. והמשנה ברורה מיעץ לומר „עלמיה, יתברך“ אבל בהפסק קל „בשתי נשימות“ ואז זה כדעת השו"ע, ומותר גם לפי הגר"א. אבל אם נמצא באיזו תפלה במקום שמותר להפסיק לעניית איש"ר, יקפיד להפסיק ולומר רק עד עלמיה ולא יוסיף „יתברך“, שספק אם שייכת לענין ומותר בגללה להפסיק במקום שעומד.

יש נוהגים לומר מאיש"ר עד „דאמירן בעלמא“ (עדות המזרח) וכן משמע מל' בית יוסף וכך הדין מדברי המגן אברהם וכן כתוב בשל"ה. אבל באבודרהם אומר לומר רק „איש"ר מברך לעלם ולעלמי עלמיה“ ותו לא⁹⁷). כי זהו בלבד עיקר השבח, ובו יש שבעה מילים (אמן קאי לפני כן ואינו מענין זה, והשבח בן ז' מילים מ„יהא“ עד עלמיה) וכ"ח אותיות. גם בפסוק של בריאת העולם „בראשית ברא“ וכו' 7 מילים, 28 אותיות, ובפסוק נתינת התורה⁹⁸ — 7 מילים, 28 אותיות ובמשלי⁹⁹

95) מגן אברהם בשו"ע סי' ג"ו סעיף קטן ב'.

96) סעיף ג'.

97) וכן הוא ברס"ג וברא"ש.

98) שמות כ' א'.

99) ג', י"ט.

„ה' בחכמה יסד ארץ" וכי' — 7 מילים, 28 אותיות ובבריאה — 7 כוכבי לכת, 28 מחנות הלבנה, הרי לנו זהות בין הקדיש, בריאת העולם, ומתן תורה שמצאנוהו כבר לעיל (בפירוש „יתגדל ויתקדש") ב־10 שבחים בקדיש, 10 מאמרות שנברא העולם, ו־10 דברות שבתורה ומכאן „כל העונה איש"ר בכל כוחו — נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית" ⁽¹⁰⁰⁾. מאחר שיש להקפיד על 28 = כ"ח אותיות (שים לב למנהג לומר לפני קדיש את הפסוק „ועתה יגדל נא כח ה'") ומה שאמרו בגמ' העונה איש"ר בכל כ"ח, שרומז לכ"ח אותיות באיש"ר, שהוא עיקר הקדיש). על כן לויטרי שגורס „שמיה" ביר"ד, צריך לומר „לעלם לעלמי עלמיה" ולא „ו"לעלמי עלמיה, בלי ו"ו, כדי שלא יהיו 29 אותיות ויש גורסים „ולעלמי עלמיה" בוא"ו ⁽¹⁰¹⁾ ואעפ"כ נשארות רק 28 אותיות כי סוברים כתוספות — החולק אויטרי — ששמה — חסר יר"ד, כבדניאל. ובפרט שנוסח ארמי זה „לעלם ולעלמי עלמיה" לקוח מאונקלוס על הפסוק „ה' ימלוך לעולם ועד" ⁽¹⁰²⁾. לעולם ועד, תרגם — לעלם ולעלמי עלמיה, הרי שצריך ו"ו.

יתברך וישתבח... ויחהלל — א) יתברך — „יתברך באלקי אמן" ⁽¹⁰³⁾. גם כן ב. „התפעל" וכן הלאה.

ב) ישתבח — „להשתבח בתהלתך" ⁽¹⁰⁴⁾ וכתוב „שבחוהו כל האומים" ⁽¹⁰⁵⁾. ג. יתפאר — „ישראל אשר בך אתפאר" ⁽¹⁰⁶⁾ ו„לך ה' הגדולה... והתפארת" ⁽¹⁰⁷⁾.

ד—ה) יתרומם ויתנשא ⁽¹⁰⁸⁾ — „המתנשא לכל לראש" ⁽¹⁰⁹⁾ „ארוממך

100) אבודרהם.

101) אבודרהם, בית יוסף ועוד.

102) שמות ט"ו, י"ח.

103) ישעיהו ס"ה, ט"ז.

104) תהילים ק"ו, מ"ז ודה"א ט"ז, ל"ה.

105) תה' קי"ז, א'.

106) ישעיהו מ"ט, ג'.

107) דהי"א כ"ט, י"א.

108) עי' דניאל י"א, י"ב.

109) דהי"א כ"ט, י"א.

אלקי המלך" (110) "הנשא שופט הארץ" (111) "עתה ארומם, עתה
אושא" (112).

(ו) יתהדר — "השתחוה לה' בהדרת קודש" (113) "אל תתהדר לפני
מלך" (114) "משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא" (115).

(ז) יתעלה "עלה אל' בתרועה" (116) "מאד נעלית על כל אל'" (117).

(ח) יתהלל — "ויתהלל עם נחלתך" (118) "יהללו את שם ה'" (119).

מצינו שאין כאן סתם אוסף מקרי של מליצות ותשבחות הקיימות
בלשון העברית כי אם — א) הלשונות המופיעות במקרא בלשון
"מתפעל" — חלקם על ה', וחלקם על בור' (ולא כולם צטטנו לעיל);
ב) אלה שהמקרא משבח בהם את ה', או קורא לנו לשבח.

כבר הזכרנו כי ח' שבחים אלה כנגד שבעה רקיעים, והשמיני —
כנגד רקיע שעל ראשי החיות (120) וע"כ הוזהרנו "להאריך ולמשוך
הקילוסין כדי למנות (לספור) השבח". ועוד הזכרנו, כי עם שני השבחים
העבריים בפתיחה (יתגדל ויתקדש) הם 10 ל' שבת, כנגד 10 מאורות
ו-10 דברות — הקשר בין התורה, לעולם ובריאתו, ובשבח ה' שבקדיש.
הר"י עמדין (121) פסק לומר כל ע' הפועל בשבחים אלו ב"פחח"
ולא כרו"ה ב"צירי", אבל י' בער טוען ש"יתעלה" בלבד הוא בצירי (122)

(110) תה' קמ"ה, א'.

(111) צ"ב, ב'.

(112) ישעיהו ל"ג, י'.

(113) תה' כ"ט, ב'.

(114) משלי כ"ה, ו'.

(115) דניאל ד', ל"ד.

(116) תה' מ"ז, ו'.

(117) תה' צ"ז, ט'.

(118) תה' ק"ו, ה'.

(119) תה' קמ"ח, ה'.

(120) כל-בו.

(121) בסדורו "בית יעקב" עמ' 42.

(122) דוגמת: דניאל ב', ט'; ג', כ"ט.

כי הוא טוען שכל השבחים הללו ארמיים, ובמילים אלו שווה העברית לארמית, ועפ"י דקדוק ארמי, היתעלה ב"צירי" כבדניאל הנ"ל. מעיקרו היה הנוסח "יתקלס", כשבח אחרון. וכן הוא בטור או"ח נ"ו וברב עמרם גאון ובמסכת סופרים י"ד הלכה י"ב ובמשנה פסחים ¹²³ (לעלה ולקלס", כנראה שאח"כ הוחלפה מלה זו ב"ויתהלל". משום שקילוס משמעו גם "קלס — קללה" ¹²⁴) ובתשובות הרמב"ם דף נ"א א' כתב ר' אברהם בנן, שהרמב"ם אביו מנע מלומר "יתקלס" מפני "שהיא מלה משותפת בין עילוי (שבח) והפכר". ב"מנהיג", בשם רס"ג, בויטרי ובאבן ירחי כתוב כי יש מקום שלא לומר, לא יתהלל ולא יתקלס, כדי שישארו רק ז' שבחים כנגד ז' רקיעים, והאומרים אחת מהן הוא — או שהשבח השמיני כנגד הרקיע שמעל החיות, או משום שאחרי יתברך (יש"ר מברך... יתברך) אומרים "אמן" (כפסק המג"א), א"כ אינו נכלל בשבחים ויש רק ששה, וצריך להוסיף "יתהלל" כמנהגו, או "יתקלס" כמנהג קדום.

נוסיף רק מה שהובא ב"משנה ברורה" — ומקורו בשל"ה — שיש להקפיד לבטא אות "בי"ת" של יתברך שלא ישתמע, חלילה, כיתפרד, קללה כפי שמתחלף בפינו במהירות, וכן ה"א דיתהלל שלא נאמר, חלילה, יתחלל.

שמה די קודשא בריך הוא — אין לטעות ולומר בבת אחת "קודשא בריך הוא", כאילו הוא תרגום כינוי ה', הקדוש ברוך הוא, כי אם אלו שני משפטים נפרדים, "יתברך... ויתהלל שמה דקודשא", יתהלל שם הקדוש, ואח"כ משפט חדש "ברוך הוא לעילא" וכו', ברוך הוא מעל כל הברכות, שירות וכו'. וכן מביא המגן אברהם או"ח נ"ו אות ח' בשם ה"אור זרוע". אבל ב"ביאור הגר"א" שם, כותב דוקא לאמרם בבת אחת, ושזה כן שם ה', ומשמעות המשפט שמה דקב"ה, שמו של הקב"ה וההמשך מתחיל מ"לעילא", ומלה זו נמשכת אל היתברך וישתבח, כלומר — יתברך וכו' מעל כל הברכות, שירות, והוסיף שכן משמע מרמב"ם ושר"ע שכתבו שאחרי בריך הוא עונים "אמן", משמע שברוך

¹²³ קט"ז ע"ב.

¹²⁴ "וקלסה לכל הארצות" — יחזקאל כ"ב, ד', "ויתקלסו בך" — כ"ב ה' וכד'.

הוא כן שייד ל"קודשא" שלפניו, וכן הוא בנוסח רב עמרם גאון, בני רומא, ספרדים, תימנים, ויטרי ועוד.

יש למצא סיוע לדברי המג"א, שאין זה שם הקב"ה כי אם שני משפטים נפרדים, בכך שכתוב "קודשא" שפירושו "הקודש" ולא "קדישא" — קדוש, וע"כ מתאים הקריא "שמיה דקודשא" שם הקודש, יותר "משמיה דקודשא בריך הוא". וא"כ אנו מדברים על מדת הקדושה, ולא על שם הלווי של ברוך הוא (יעב"ץ).

כמו"כ מעיר בער, שעפ"י הארמית המלה "קדשא" בשורוק, בלי וא"ו, אבל ב"עץ יוסף" מביא בשם הכל"ב, עם וא"ו ש"קודש" בגימטריא 410 כמנין שנות בית ראשון, שעל חורבנו והגלות אנו מתפללים בקדיש, שנגאל יחד עם שם ה' שנקרא מלא בבית ראשון, לכתובתו, ע"י הכהנים והיום — חסר (ועפ"י גם כן "שמיה דקב"ה", עם יו"ד, שם י"ה).

לעילא מן כל ברכתא... ונחמחא — למעלה, יותר מכל הברכות, השירות, התשבחות והנחמות הנהוגות בין בני אדם שמברכים ושרים וכו' למלך בשר ודם כמש"נ "ומרומם על כל ברכה ותהלה" (125). למעלה הרבה מהן יהיו השירות וכו' לה'. וכבר הזכרנו לעיל שלמפרשים שהמשפט מתחיל מ"ברוך הוא", פירושו — ברוך הוא, הקב"ה, בברכות ושירות המעולות יותר מכל תשבחות שבנ"א מברכים למלך, ולמפרשים ש"ברוך הוא" שייד לקודשא דלעיל, הכונה לתחילת המשפט הקודם: יתברך וישתבח... ויתהלל, למעלה מכל התשבחות וכו'. והכונה אחת: או ברוך הוא לעילא וכו' או יתברך... לעילא וכו'.

מצאנו כאן ד' לשונות של שבחים: ברכות, שירות תשבחות ונחמות, כנגד 4 אותיות שם הוי"ה שקוצץ בגלות כנ"ל, ואנו מצפים להתנחם בבנייתו, וגם הקב"ה יתנחם בזה, וזה ה"נחמחא" שבסוף, כנגד הוי"ה שיושלם בנחמת ציון ובנין ירושלים (216).

ענין זה של "נחמחא" — מה טיב נחמת ה' ? העסיק פרשנים רבים. לעיל פירשנו שה' מתנחם בנחמת ציון (לעילא מכל נחמחא), יותר משאר נחמות של בני אדם (שמתנחמים בדברים השייכים להם). ומצאנו שה' מתנחם בנחמות, שנאמר (127) "וגנתי על העיר הזאת להושיעה

(125) נחמיה ט', ה'.

(126) לבוש.

(127) ישעיהו ל"ז, ל"ה.

למעני" וגם מגמ' ¹²⁸) שבשעה שאנו אומרים איש"ר, הקב"ה דואג על „שהגלה את בניו" וכו' ע"כ אנו מתפללין שיתנחם מאותו צער ¹²⁹). בגלל קושי זה (לומר שה' מתנחם) פירשו גם אחרת את תרגום נחמתא. בעל „הכתב והקבלה" מביא ש„נחם" בערבית פירושו — תפארת והלול. ומתאים לשלש דלעיל, ברכות, שירות תשבחות, ותפארות (כך מפרש הוא את „מתנחם לך להרגך", שעשיו התפאר בתוכניתו להריגת יעקב).

אבל בפשוטו נראה בכ"ז, שכל הנחמות שאנו עתידין לראות המרוכזות בישיעיהו ¹³⁰) ומסיים שם, „שירו לה' שיר חדש" וכו', וכאן אנו מתפללין שיתעלה ה' מעל כל השירות שבנחמת העתיד אפי' מאלו שתושרנה בעתיד, שיושגב שמו ופרסומו של ה' שגם „עמים רבים אמרו: לכו ונעלה... ונלכה באורחותיו", „יבא כל בשר להשתחוות" „ונלוו גויים רבים" „ויברך כל בשר שם קודשו" וכו'.

דאמירן בעלמא — שנאמרו, ויאמרו בעתיד, ושיכולים בני אדם לומר ולשבח ולברך זה את זה, יותר מכל זה יושר לה' ויבורך לו.

חתקבל צלותהון ובעותהון — וכו' ע"ש התרגום ל„אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" ¹³¹) ותרגומו „בצלתי ובעותי", כלומר: חתקבל תפלתם ובקשתם של כל ישראל לפני (קדם) אביהם שבשמים ¹³²) נשען גם על הפסוק: „ושמעת אל תחנון עבדך... אשר יתפללו.. אל השמים" ¹³³).

הוספה זו אינה שייכת לקדיש יתום, כי אם לקדיש שבסוף התפלה וטעמה: במדרש תהילים י"ט: אמר ר' מנחם, מלאך שהוא ממונה על התפלה, ממתין עד שתתפלל כנסיה אחרונה שבישראל, ונוטל כל התפילות ועושה אותן עטרה ונותנה בראש קונו. ולכן בסיום התפלה אנו מתפללים

(128) ברכות ג', א'.

(129) אבודרהם.

(130) מ"א כ"ז — מ"ב, ט' ובפסוק י'.

(131) בראשית מ"ח, כ"ב.

(132) לשון הגמרא ר"ה כ"ט, א' ועוד.

(133) מלכים א' ח', ל'.

שחתקבל תפלתנו ותחנתנו ותיעשה עטרה לאבינו שבשמיים, וע"כ אומרים "כתר יתנו לך". בתפלה אחרונה — מוסף ¹³⁴).

יהא שלמה רבא וחיים טובים — ע"ש "יהי שלום בחילך" ¹³⁵). השלום נקבע בסוף לפי ששקול כנגד הכל "עושה שלום ובורא את הכל". ובתורת כהנים ¹³⁶) אחרי ברכות מאכל ומשקה "שהכל" אבל אם אין שלום אין כלום, אעפ"י שיש מאכל ומשתה, ת"ל "ונתתי שלום בארץ", מגיד ששקול כנגד הכל. ובחולין קמ"א ע"א גדול השלום, שבאשה סוטה נמחק שם ה' ומושם במים המאריים להביא שלום בין איש לאשתו. והתורה משתבחת בשלום, וכל נתיבותיה שלום" ¹³⁷) ועוד בחז"ל, שאפי' מלאכים שאין בהם קנאה, שנאה ועין הרע צריכים "עושה שלום במרומיו" ו"חיים טובים" שאם אינם טובים, אין בחיים כלום.

עושה שלום במרומיו — מאמר זה בנוי על קרעי פסוקים מ: איוב כ"ה, ב'; ישעיהו כ"ו, י"ב; ישעיהו כ"ד, ב'; תהי' קכ"ה ה' וק"ו, מ"ח. אחר פסיעת ג' פסיעות לאחוריו, כעבד הנפטר מרבו, בכריעה, אומר עושה שלום במרומיו, בין המלאכים שהם הפכים אש ומים ואין אחד מכבה את חבירו (לבוש) הופך פניו לשמאלו קודם, ימין השכינה, ואומר "הוא יעשה שלום עלינו" בכריעה לימינו, ובכריעה לאמצע "ועל כל ישראל ואמרו אמן".

לעיל אמרנו שיש לסיים הקדיש בבקשת שלום, שגדול ושקול ככל, ואכן סיימנו בבקשת שלום, "יהא שלמא" וכו' וא"כ מהי התוספת, הכפילות היתירה "עושה שלום"? וב"סדר עבודת ישראל" כותב שמשפט זה נתקן לסוף שמונה עשרה, ולא לסיום קדיש כלל, וכן נראה מזהר ¹³⁸) "עושה שלום — לצלותא". אך קשה המלה "ואמרו" אמן שמתפלל ביחיד לעצמו ולמי יאמר "אמרו", משא"כ בקדיש שהוא רק בצבור ובו כמה פניות "אמרו אמן" ואכן ברמב"ם ובסדור ר' עמרם מופיעה אמן, בלא "ואמרו". ע"כ כותב, שנראה שתוקנה לסוף שמו"ע והוסיפו לסוף קדיש, כדי

134) פי התפלה לר"י ב"ר יקר.

135) תהי' קכ"ז, ז'.

136) ויקרא כ"ו, ו'.

137) במדבר רבה פ"א, ז'.

138) תרומה רצ"ח.

לפסוע גם בו ג' פסיעות, כעבד הנפטר מרבו „והסופרים הם שלא הבדילר וכתבו אח"כ (בקדיש) „ואמרו" אמן, ככל שאר סיומי הבקשות בקדיש. בפירוש ה"אמן" כתב ב"דובר שלום" ¹³⁹) שגדלוהו חז"ל שהעונת גדול מהמברך, לפי דבריהם „ברית כרותה לשפתיים" שיש דברים שאין קיומם נעשה ודאי עד שמבטאים אותם בפה, והאמן מחליט ומקיים הנאמר בברכה, ובחרו באמן ולא ב"ציב, נכון" וכד' עפ"י גימטריא בתורת הח"ן, והיות ואותיותיו מורות על יציבות והחלטיות א — אין צורתה משתנה גם אם נהפכנה, מ"מ, ונו"ן נקראים בלי שינוי, ישר והפוך, ומלבדם יש כנ"ל רק עוד אות וא"ו — הנקראת ישר והפוך וע"כ הוסיפה לפעמים „ואמרו" אמן.

ומה שאומרים אמן בקדיש אעפ"י שלא היתה כאן ברכה (שרק עליה נאמר אמן)? פי' הויטרי שכך מצינו בנביאים, „ויען בניהו... אמן, כן יאמר... המלך", „ויאמר ירמיהו הנביא, אמן כן יעשה ה'" וכדומה.

ראינו עוצם נפלאות חשיבות ומעלת הקדיש וע"כ יש להזהר מאד בכונה, באמירתו ובשמיעתו, והרבה צווחו הר"י עמדין בסדורו, שו"ת „דברי אגרת" ¹⁴⁰) והחת"ם סופר ¹⁴¹) על זה שכל האבלים והחייבים בביכ"נ אומרים אותו, ואחד מקדים השני ומבלבלים ומקלקלים מטרת הקדיש וכו'. וע"כ אמרו שרק אחד יאמר קדיש וזה יהיה טוב יותר, גם לחייבים ואבלים אחרים שלא יאמרוהו, אלא בתורנות, ועוד כתבו שאם אי אפשר להתפשר חייבים לאמר כולם יחד מלה במלה בשוה (כמנהג הספרדים) וגם הקהל יוכל כך להקשיב, לכוין ולענות אמן ואיש"ר יחד, או שכולם יאמרו יחד בשקט ורק אחד בקול רם, עבור הקהל.

ארכו הדברים ולא עמדנו כאן על רובם, להשלמת הכונה בקדיש יש לדקדק על דיני אמירתו, ואם עומדים בזמן שמיעתו ועוד, יעויין בשו"ע ובמשנה ברורה סי' נ"ו באורח חיים ובנושאי הכלים האחרים, ויעמוד הלומד על דיוקם של דברים ויזכה לאמירה שלמה, לשבח את בוראנו, ולקרב ביאת משיחנו.

¹³⁹) שבאוצר התפלות רי"ט.

¹⁴⁰) בפתחי תשובה שע"ו ו' ביו"ד.

¹⁴¹) קנ"ט.

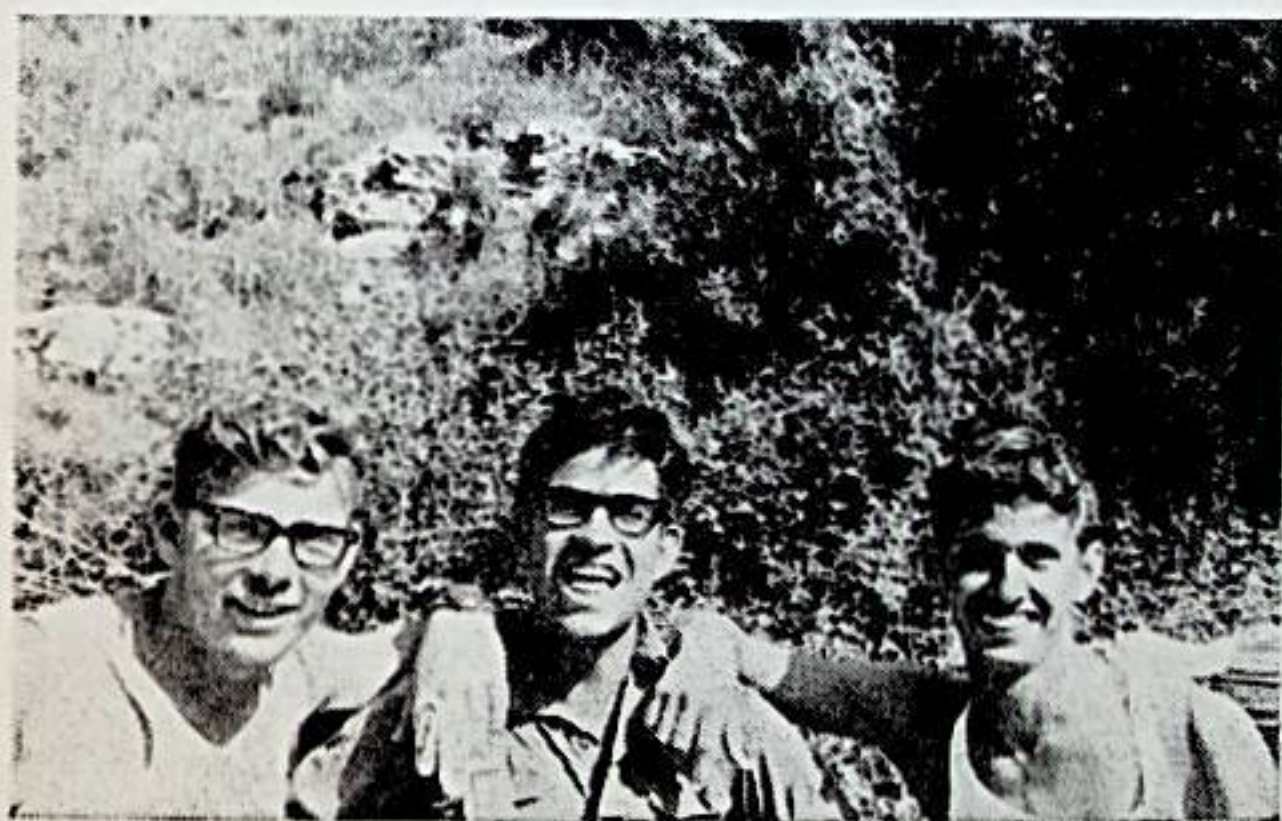
וכן בענין הכריעות שכורע תוך כדי אמירת הקדיש (לבד מדעת הגר"א שאין כורעים כלל) יש מחלוקת מתי כורע והיכן. באופן כללי, יש ארבע כריעות חובה והחמישית — רשות, ועיין בפוסקים — מקום הכריעות. ובספר ה"פרדס" לרש"י סימן ו' תמצא פירוש לקדיש נוטה לדרך הרמז ועיין ב"שבילי הלקט" ה' ובפירוש "אבן אליהו" בסדור הגר"א ועוד.

סמכנו מאמרנו בעיקר על הפירושים בסדורים: בית יעקב לר"י עמדין, אוצר התפלות, מחזור ויטרי, אבודרהם, עבודת הלבבות לריעב"ץ, ברוך שאמר, פי' התפלות לר"י בר יקר. נתיב בינה ועבודת ישראל לר"י בער. רבים הפירושים הנוספים ולא באנו אלא לזרז למזורזים, לפקוח עיניים על העומק והרום שבקדיש, ולהמשיך ללמוד פירושו וענינו. בזכות הכונה בתפילה זו נזכה לגאולה השלמה במהרה ואף זכותו של יקירנו, יעקב הי"ד, שיתמותנו ממנו הביאתנו לכלל עיון זה, תעמוד לנו ולו לתחיית המתים בעגלא, בזמן קריב.

בסיירת, בפארן

הטיול האחרון, בנחל אביבים

בַּחֲיֵיוֹ וּבְכַוּנָתוֹ

(מדברים שנאמרו באזכרה, ביום השנה,
בישיבת בני-עקיבא ברעננה ע"י ראש הישיבה)

הרב ישראל הס

היום, לפני שנה, התדפקה על דלתינו, וחדרה לאזנינו וללבנו, הידיעה המרה, הכואבת והמהממת. רק מאוחר יותר חדרה היא גם למוחינו, לתפיסתנו. ואולי עד היום לא הגיעה עדיין להבנתנו ולא התמזגה בנו כהרגל, כחלק ממציאות חיינו, יומיום.

על רקע הכאב החד, הכללי, הלכה ונוצרה משפחה חדשה. קם הרכב של צבור חדש, אנשים שלא הכירו זה את זה לפני שנה, נפגשים פתאום לעיתים קרובות יותר — אם בבית המשפחה הנהדרת של חיה ויוסף פיירברגר שי', אם בישיבה — באזכרה, בישיבות הרבות ובהתיעצויות להכנת ספר הזכרונות, ובערבי הזכרונות השונים, ואם ברחוב ובהזדמנויות שונות. משפחה גדולה של הכואבים את פצע חסרוננו של יקי שלנו. משפחה שדאגתה היא — להתעודד ולהתנחם זה על ידי זה. לעודד יחד את האב, האם וחדוה. לעזור ולבסס את חדר העיון והזכרון וספריית הקודש והמקדש שעל שמו, לדאוג שדמותו הזוהרת בחיוך נצחי, הליכותיו המעודנות, אופיו החביב של יקי — יישמרו בתוכנו ויאירו לנו.

✱

במשך אחד עשר החודשים, מיום ה"שלושים", התיחד כל אחד מאתנו בפנתו, או בחברותא, בלימוד משניות של המסכתות שקבלנו על עצמנו לסיים עד היום, לעילוי נשמתו. סך הכל של הקבלות שקבלנו על עצמנו מקיף את הש"ס יותר מפעמיים.

מובא בכתבי האר"י ז"ל, שכל המעשים הטובים הנעשים, במשך השנה הראשונה, ע"י החיים, לזכרו של המת — מועילים לעילוי נשמתו, להעלותה אל גן העדן. המעשים — כגון: הלמוד, התפילות והצדקות, שנעשים ביום השנה עצמו, מעלים

אותה, לא אל גן העדן, שלשעריו כבר הגיעה, אלא, בתוך גן העדן למדרגות גבוהות יותר.

*

חכמינו ז"ל קבעו לנו גדרים וסייגים לבכי ולמספד, והורונו שאחרי י"ב חודש אין להספיד יותר. כאמור — כולנו כואבים, לכולנו הרגשת כאב, אבל — אעפ"י שקשה להתגבר, חייבים אנו לשנות הרגשתנו ולאמץ לנו תחת הרגשת הכאב את הרגשת הגאווה, דוקא.

דבר זה מיסודו של ר' עקיבא למדנו. הרבה שעורי תורה הרביץ ר' עקיבא בחייו, לאלפי תלמידיו. לנו — השאיר ר"ע למוד גדול דוקא בשעור האחרון.

וכך מובא בגמרא (ברכות ס"א): „בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה, זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבינו — עד כאן? אמר להם: **כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה: „בכל נפשך“**, אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי: מתי יבוא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? היה מאריך ב„אחד“ עד שיצתה נשמתו באחד. יצתה בת קול ואמרה: **אשריך ר' עקיבא**” וכו'.

לנו נראה שכל ימיו — בהיותו בישיבתו, בראש אלפי תלמידיו, מפיץ תורה ומסביר הלכה — באושר, ואילו סופו — במיתת יסורים, בצער וכאב. אבל למדנו ר"ע ש„**כל ימי הייתי מצטער**” ודוקא עתה במותי על קדוש שמו **מאושר** אני שזכיתי לקדש שמו. ובת קול משמיים מאשרת ואומרת: „**אשריך ר' עקיבא**”.

וכן חנה ושבעת בניה. לא על חיי אושר ושמחה של אם מגדלת בניה מסופר לנו. כי אם דוקא בעת מוסרם עצמם לשמיים, יצתה בת קול ואמרה: „אם הבנים — **שמחה**”.

מה אנו כי נדע ונבין אושר מהו, מטרותם של החיים — מהי. אנו דואבים ובוכים, והנהרג על קדוש השם — מאושר הוא.

„וזכרתי את בריתי יעקב, ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור” — מדוע הובאו בפסוק

האבות בסדר ההפוך לסדר לידתם? אמר הרב חרל"פ זצ"ל: יש בפסוק הדרגה, ארבע דרגות, מהקל אל הכבד, בקדושה. ראשון — יעקב. קדוש מרחם, בן לאב קדוש — יצחק — ואב לזרע קדושים שנים עשר שבטים. ברורה איפוא זכות יעקב לנו, לזרעו שתעמוד לנו בשל עוצם שלמות קדושתו, „וזכרתי את בריתי יעקב". אבל — מבטיח הקב"ה, גם את בריתי עם יצחק, אזכור לכם, בני-ישראל, גם זכותו תעמוד לכם, אעפ"י שמעוטה יותר דרגת קדושתו. אב קדוש — אברהם — היה לו, ליצחק, אך לא כל בניו היו זרע קודש, ישמעאל מבניו היה. ואפילו בריתי עם אברהם תעמוד לכם, אברהם, שאחד מבניו — עשיו היה, ושזכות אבות לא היתה לו, מתרח יצא אברהם, אבל אברהם עצמו היה קדוש, גם בלא זכות אבות ובנים. וזו ההדרגה — ראשון יעקב, זכותו ברורה — אב קדוש ובנים כולם קדושים, יצחק — לא כל בניו קדושים, אך אביו קדוש ואפילו אברהם — לא אביו ולא כל בניו. והדרגה הרביעית — המפתיעה שגם בזכותה הקב"ה מחיינו, מושיענו ומקיימנו — „והארץ אזכור".

תעמוד לכם, עם ישראל, גם זכותם, זכרם של בנים, גם אם לא נתקדשו אבותיהם, גם אם זכות בנים קדושים אין להם, גם שנפלו בלי להשאיר בנים כלל, וגם אם אין הם קדושים בחייהם כאברהם, אם אין להם אפילו כל זכות עצמית אבל, „והארץ אזכור" — אם זכות הארץ להם, מתו על שחרור הארץ, כבושה והגנתה, גם זכותם תעמוד לנו כזכות יעקב, יצחק ואברהם.

*

הורים יקרים, חדוה האחות, ידידים וקרובים — הבה נתאמץ, הבה נתעלה כולנו, נבין, נאמץ לנו את הידיעה וההרגשה — כמה אושר נחל יקי שלנו בקדשו את השם. יקי שהיה הוא עצמו קדוש בחייו, שהוריו שיחיו, חיים חיי קדושה, שזכותו — לא רק זכות הארץ, אלא כזכות יעקב, יצחק ואברהם, ואושרו כאושר ר"ע וחנה אם הבנים. באמוץ וחזק הרגשה כנה, חדשה זו נמשיך בבנין הארץ ובקמום תורתנו.

בינה הגיגי אלוקי תהלתי ותוחלתי
שימה בנאדך ולפניך דמעת לחיתי
קייס נא מהרה חיון נבואתי
ונקיתי דמס לא נקיתי.

(סליחה למוסף יו"כ)

הוי חרב לה'
עד אנא לא תשקטי?
האספי אל תערך
הרגעי ודמי!

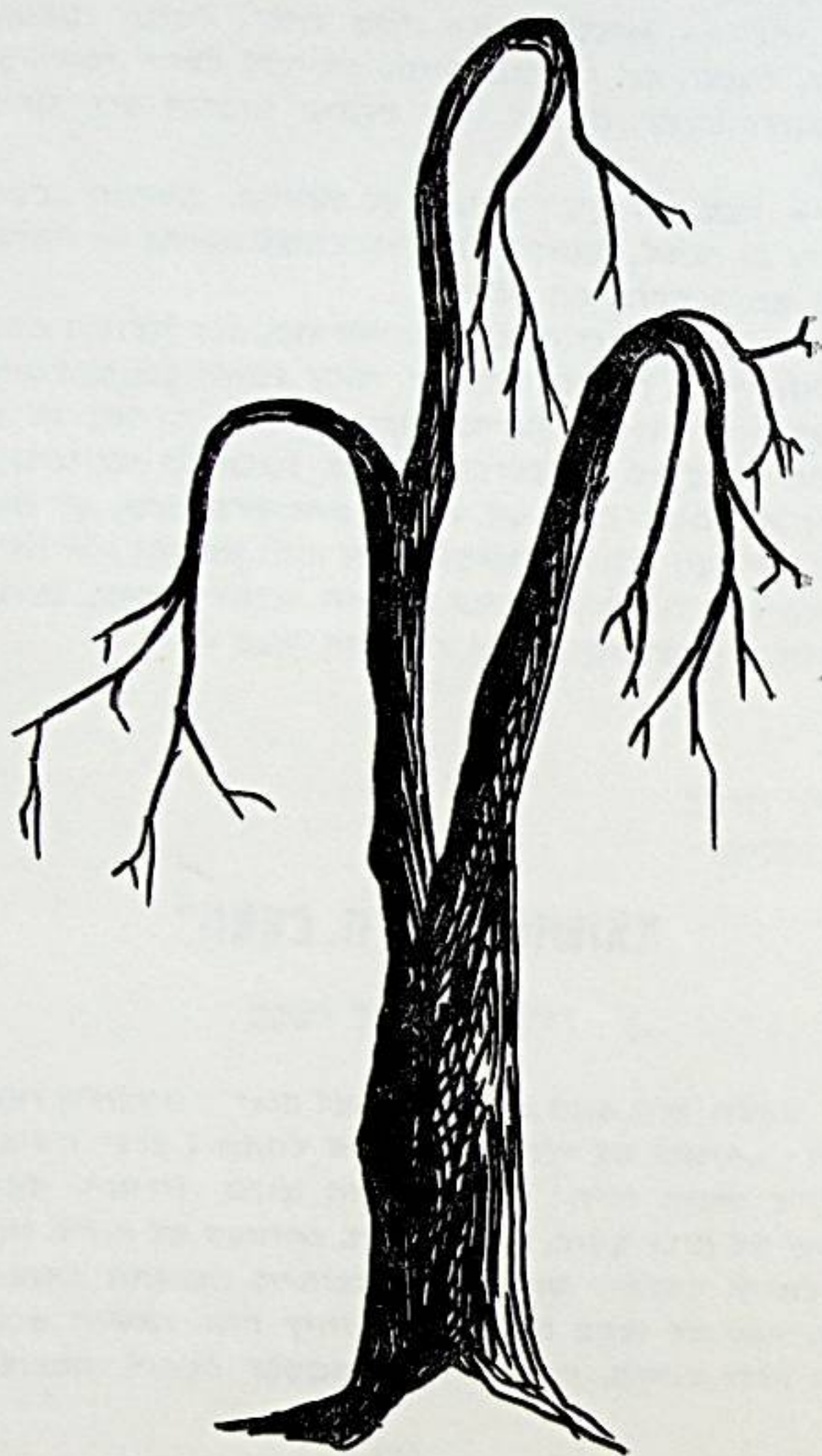
(ירמיהו מ"ג, ו')

ברוך ה' צורי
המלמד ידי לקרב
אצבעותי למלחמה

(תהילים קמ"ד)

קרא עלי מועד —
לשבור בחורי

(איכה א', ט"ו)

רצינו לשרטט דמותו של יקי, קוי אופיו, תכונותיו, להעמידו לעיני רוחנו, כאילו... לכאורה — אין פשוט מזה. חיינו יחד — אכלנו בצותא, ישנו בחדר, למדנו, התאמנו, שרתנו, לחמנו. כה קרובים היינו. מי יכול לצייר דמות, אם לא הקרוב ביותר. מה קל יותר מלתאר אישיות שכה קרובה אליך.

— אבל מה קשה לעמוד על ההיקף, להבחין בעיקר ולבורר מן הטפל, לעמוד על האמת ולהנצל משוחד — הקרבה, לאדם שהיה קרוב, כה קרוב.

ע"כ, בצד מכתבי החברים והספדיהם, בצד זכרונות הקרובים וספוריהם, הוספנו והקדמנו, תאור דמותו כפי שהצטיירה — מתוך שיחות עם הורים וקרובים, אחר קריאת כל מה שנאמר ונכתב על יקי בערבי זכרונות, במכתבים ובכתבים — בעיניו של נאמן ביתו של הנוער החלוצי-התורני, ר' מאיר חובב, חד-העין ובהיר-התפיסה, שלא ראה את יקי ולא הכירו, אך שהיטיב לעמוד על טיבו בראייה נכונה מבחוץ, מרחוק. תולדות חייו של יקי, בעיני ר' מאיר חובב —

מאיר חובב
ירושלים

מאושויץ עד ה"בקעה"

דרך חייו של יעקב

מעשה, פעם אחת באה אשה אצל הנצי"ב מוולוז'ין ושאלה בפיה: „חינוכו של ילד, מאימתי יש להתחיל בו?" השיב לה הנצי"ב מיניה וביה: „עשרים שנה קודם לידתו". לאמור, חינוכו של הילד קשור, כנר בשלהבת, בחינוכם של הוריו. ומשום כך ראיתי להכתיר שורות אלה בכותרת הפותחת באושויץ. שכן, אמו של יעקב מניצולות אושוויץ היא. ומשעה שנפתחו עיני הילד לחיים, כבר ראה את המספר הכחול הטבוע על

זרועה של אמו. משהחל מוחו חושב ופיו יודע להביע, מיד שאל: האי מאי? והאם העלימה ממנו ככל שחשבה שראוי להעלים, וכשהגיע היום היא סיפרה לו והוא הבין. היטב הוא הבין, שכן לימים כאשר עמד להתגייס לצבא, יעץ לו אביו שילך לשרת כחייל ברבנות הצבאית. הוא סירב ונימק סירובו בשני טעמים: קודם לכל, אינו מוכן לשאת באחריות לגבי שאלות של הלכה וחומרות של מזונות לגבי אחרים. נוסף לכך חשוב ללכת לקווים ולהילחם שכן „אסור שכאן זה שוב יקרה“. והוא ניסח זאת שנים לפני אנשי „הליגה להגנה יהודית“ בארצות-הברית. מדם התמצית שבלבו הוא אמר זאת וממה שינק מחלב אם.

הוא חי כאן במדינת ישראל, בהרצליה, בישיבה ברעננה, בסניפי בני-עקיבא, בצבא, בנח"ל בגרעין. הוא היה אחד מן הכל. וכביכול מסילת חייו כמו זאת של כל חבריו: בית-ספר יסודי, ישיבה תיכונית, צבא — וכמנגינת לוואי לכל אלה, תנועת הנוער. כך צייר אותו לפני הרב הס. וכך הוא גם נראה בראייה חיצונית. אולם לאמיתו של דבר, הוא היה אחר ושונה. בחיוך נעים ובסבר פנים הוא השתלב אמנם בחברה, ואפילו היה מעמודי התווך בה — נופו וגזעו בה, ואילו שרשיו במקום אחר לחלוטין, בבית אבא ואמא, במורשת סב וסבתא, בקהילה יהודית נאבקת על חייה תחת משטר קומוניסטי ברומניה ובצילה של אושוויץ.

מ כ ו ר ה

נולד בב' ניסן תש"ט בעיר טרגומורש שברומניה. עיר זאת היתה קודם המלחמה תחת שלטון ההונגרים ונקראה מארוש ואשרהיי. העיר מצויה בדרומה של טרנסילבניה, או בגיאור-גרפיה היהודית, בזיבנבירגן. זה היה תחום מושבן של עדות ועממים שונים, מדיארים, רומנים, סאכסים ושוואבים. היהודים חיו שם את חייהם, כשאופיה של הסביבה רבת-העממים משפיע גם עליהם. מטבע הדברים צריכים הבריות במחוז כזה להיות סובלניים איש כלפי רעהו, כדי לקיים בו את החיים. לחיות ולתת לזולת לחיות. והקהילה היהודית פרוצה לרוחות

החדשות המנשבות ברחוב היהודי. מאוחר יותר גם החסידות
מכה כאן שרשיב. ההשכלה אינה פוסחת על קהילות אלה
והציונות אף היא מוצאת כאן לבבות פתוחים. מן הצד האחר,
החיים מתנהלים על מי מנוחות. לא כאן מקומה של הקנאות
ההונגרית המפורסמת של פרשבורג ומונקאץ. ר' יואליש
מסאטמר יש לו כאן חסידים אלא שהכל במתון מתון.
עד למלחמת העולם הראשונה היתה המדינה בתחומי
שלטונו של פראנץ-יוזף. לאחר המלחמה זכתה הונגריה לאוטו-
נומיה. באה מלחמת העולם השנייה וטרפה את הכל וסיכסכה
אנשים באנשים ומדינות במדינות. חבל הארץ ההונגרי נספח
לרומניה — וגם הונגריה וגם רומניה באו תחת השלטון
הקומוניסטי.

מלחמת העולם השנייה והשואה לא פסחו על אזור זה.
לראשונה נלקחו הגברים למחנות עבודה. ובבוא הגרמנים
ב-1944, החלו להעביר את הנותרים למחנות ההשמדה.
סבתו של יעקב מצד אמו, דודו, דודתו, ואמו נלקחו
לאושוויץ. סבתו ודודתו ניספו שם ואילו האם — נערה כבת
י"ח — ניצלה וחזרה לבית אביה. הסב עצמו נלקח קודם לכן,
כמו מרבית הגברים, לעבודת כפייה במחנות — וכך ניצל.
אביו של יעקב היה אף הוא במחנה עבודה בלבד.

האב והאם לא היו בני אותו מחוז. האב בא מטאמשוואר
(טימושורה) שברומניה ואילו האם מכפר קטן בריחוק של
מאה קילומטר מטרגומורש. לאחר השואה עקרו לעיר הגדולה.
ההורים הכירו איש את רעותו בבית קרובים משותפים. הם
נישאו, והאב עבר לגור בעירה של אשתו. שתי המשפחות היו
משפחות דתיות טיפוסיות. יהודים סוחרים, שהוסיפו לחיות
את חייהם כדרך שחיו יהודים מאות שנים לפנייהם. תמורות
אכזריות במעגלות החיים עשויות היו לעקור אותם אל מסי-
לות חיים אחרות, אבל הם בחרו במודע בדרך אבותיהם
מדורות. „מה שראיתי אצל אמי היה לי קודש” — אמרה
האם. והאב — שמשפחתו קשורה ברבי מסאטמר — מבקש
בעולמו רק אחת „יהדות”, כדרך שראה הוא בסביבתו.
אולם הנסיונות לא תמו. לאחר השואה נשתלטו הקומו-

ניסטים. ואם הגרמנים ביקשו את הגוף, ביקשו הללו את הנפש. לא שבת ולא חג. לא חינוך יהודי ולא ציונות. בעיר אוכלוסייה של 75,000 נפש. 600 משפחות יהודיות מרוכזות כאן. רובם אינם שומרי מצוות. אולם המשטר איננו עויין. ישנם חיי קהילה מסודרים. לקהילה רב ושוחט ובית כנסת וכל כיוצא באלה. הילדים חייבים לבקר בבית הספר הממלכתי, אולם בצד בית הספר הזה מקיימת הקהילה „חדר“, שבו לומדים תורה ותפילה.

בראשית ימיו של המשטר ברומניה כולה, עדיין שפיר מצבם של היהודים באופן יחסי. סיבות רבות לכך. מהם שמצויים בצמרת המפלגה. הם מעמד בינוני, שעליו אפשר לבסס את המנגנון, עד שיכשירו חברי מפלגה לתפקידים אלה. השערים פתוחים אף הם קימעא לעלייה לארץ-ישראל, עד פרוץ מלחמת השחרור.

לאחר הלאמת המסחר הפרטי מועסק אביו של יעקב על ידי המשטר, בתורת סוכן פרוות. מצבם הכלכלי למעלה מבינוני. יש להם דירה בת חדר לעצמם, עם חדר כניסה קטן ומטבחון. באותם ימים זה שיכון לעילא. (לאחר שעלו ארצה קיבל את הדירה הזאת רואה-חשבון, כאיש המפלגה — מתפאר האב). בשנת תש"ט נולד הבן יעקב. המשפחה כבר רשומה לעלייה, אולם הרשות לצאת אינה ניתנת בשל המלחמה בארץ. מסתגלים למשטר ולומדים לחיות אתו. לגבי הצד הכלכלי מוכן היהודי להמר ולהסתכן כדי להוציא לחמו בכבוד, אך כל זה בחינת הליכה על חבל דק. הבעיה המרכזית מבחינת חיים-יהודיים, היא השבת והמועדות. האב בתפקידו, אנוס לעבוד בשבת, ולימים חייב הילד ללכת לבית הספר בשבת ואף לכתוב. האב מספר כיצד עמד בנסיון, והלך דרכים ארוכות בשבת כדי לא לחללה. היו הולכים לבית-הכנסת בשבת בבוקר ומיד לאחר מכאן לעבודה ולבית הספר.

בשל מחסור בחדרים, למדו השנתונים הצעירים אחר-הצהרים. בבוקר הלך הילד ל„חדר“ ולמד תורה ותפילה. מספר האב: „לעתים היה הילד חוזר ביום ו' מבית-ספר

ושואל האם קודם להכין שיעורים ואחר כך להתפלל, או להיפך, וכל זה בשבת עצמה. מה היה עלי להשיב לו? והאם מספרת: „יום אחד חוזר הילד והציציות שלו בתוך הילקוט: 'מה אירע?' היא שואלת. והוא משיב: 'היתה ביקורת רפו-אית ונתברר כי הוא לבדו בין כל הילדים לובש ציצית'". התבייש והחביאם. „עוד יבוא יום שנחיה במקום שלא תבוש בציצית", ניחמתו האם.

בגיל שבע החלו שם הלימודים, ומגיל זה ועד גיל עשר, חי הילד חיים כפולים אלה. יהודי באהלו, וכאחד הילדים האחרים בצאתו. הסב והדודה כבר נמצאים בארץ-ישראל, אך לו ולהוריו, השערים נעולים. המשפחה לא היתה ציונית, וכיסופיהם אליה היו משוחררים מכל מעמסה של אידיאו-לוגיה. להם היתה ארץ-ישראל ארץ ההבטחה כפשוטה. וקרוב, שגם ההכרעה לנטוש את הבטוח שם ולעלות, בלא כל מקצוע, אל המסופק בארץ-חדשה, לא היה קל. האם משכה לארץ-ישראל אל משפחתה. אל אביה, שחזר ובנה את ביתו, ונשתקע בירושלים הקדושה. אל אחותה. ובעיקר ביקשה לברוח מן המקום שבו ראתה גיהינום עלי אדמות. לא היתה איפוא הארמוניה לא בבית ולא ברחוב. ובתוך כל אלה היה הילד צריך לנווט את עצמו. ובוודאי שהרבה סימני שאלה עמדו לפניו אז, במודע ושלא במודע. וכאן הוא הגיע לארץ-ישראל.

כשיצאנו מבית ההורים, לאחר שיחה מרשימה עמהם, שאלתי את הרב הס, האם ביטא יעקב לפניו אי-פעם את מצוקתו על שאנוס היה במשך שנים לחלל את השבת. הרב השיב בשלילה. אך מי שהכירו יודע כי בשתיקתו, בחיוכו, במוחו הער והחושב הוא עשה בבוא יום את חשבון נפשו. הוא ידע מה פשר היות יהודי אנוס, והוא גם ידע מה זה מחייב. ואולי כך יובן יותר ויראה לנו שונה מכל חבריו שכאן נולדו ונתחנכו ולמדו ולחמו, ומהם גם נפלו.

הרצליה

בכל עקירה יש מן הזעזוע. ציפיות ופחדים כרוכים זה בזה. הם שבים אמנם לארץ-תקוותם, אבל בתקוות ומגעגור-עים אי אפשר לבשל ארוחת צהרים. הם אינם באים לארץ ישראל לתקן חיי אומה באידיאולוגיות. קשה המעבר להורים, אך מה קורה לילד. הוא עומד בפני סבך של ניגודים ותמיהות. המשפחה משתקעת לראשונה בפתח-תקוה, מתוך ידיעה שבקרוב ישתקעו בהרצליה.

את הילד רושמים לבית הספר הדתי בהרצליה, והוא מתגורר בבית דודתו שאינה שומרת מצוות, ואשר ילדיה לומדים בבית ספר כללי. בעיר מולדתו ראה אמנם יהודים שאינם מקפידים על תרי"ג מצוות, אך בארץ-ישראל הקדושה, ובבית דודתו! ללא ספק זו התנגשות ראשונה עם מציאות שהוא חייב יהיה, בבוא יום, להתמודד עמה. בבית הספר הוא נקלע לכיתה של ילדים צברים, בלתי מתוסכלים. הם צעירים ממנו, שכן הוא נכנס לכיתה א' בגיל של שבע שנים, ואילו הללו הקדימוהו בשנה. הלשון — הללו דוברים עברית-צברית והוא עילג לעומתם. ועל הכל בוודאי באיזשהו מקום מכרסמת הקינאה, הללו כבר מבוססים ומסודרים ומושפעים בכל, והוא בן למשפחה שמעמדה מעורער לפי שעה. שכן, לעולם כשאתה מסתכל אל זולתך נראה לך שאצלו הכל נוצץ וזהר. ברחוב, בכיתה, אי אתה יכול לגרד את הקליפה המכסה לעיתים על בית עניים, על מצוקות ומבוכות. רוב הילדים נולדים שחקנים וכך הם חיים.

ברם, מעבר לכל אלה זוכה הילד בשתי חוויות אדירות: חירות וים. כאן בהרצליה אתה שרוי בקרב אחיד, ואינך צפוי למוראות של שלטון עויין וחרדת פגישה עם גויים אנטי-שמיים. כאן אתה נושם לרווחה ויכול לשאת ראשך בזקוף לעבר שמי תכלת יפים ועמוקים, שמעתה הם שמים שלך. והחוויה האחרת היא הים. במחוז מולדתו לא ראה מעולם את הים. וכאן הוא שרוע לפניו שקט ורוגש וגבה גלי וסוער. הים משרה רוגע. הים גם בזעפו נותן בטחון. בים אתה יכול להתבודד בין הרבים, לשוב ולחוש חוויית בראשית של

הווייתך. לימים תהיה הבריחה אל הים מקור לווידואים בבית, עילה לשבירת מוסרות של משמעת בישיבה. המשיכה לים תלווה את יעקב כל הזמן. היא לא תהיה לו פורקן בלבד לכוחות עצורים המחפשים להם מוצא. היא תהיה לו סמל ההתקשרות, חוויית בראשית של הבריאה, חוויית ראשית של בן המולדת החדשה.

שנות בית-הספר הן כשנותיו של כל ילד. מהר מהר הוא משיג את החומר. קופץ כיתה ומשתלב בקרב בני גילו. אף הוא לומד את משחק-החיים, והחיוך והשקט החיצוני שלו אינם מגלים את המתרחש בביתו ובלבו.

חבלי ההתערות של המשפחה אינם קלים, אין כאן פיצוי ברעיון, על מצוקות של יום יום. ארץ-הקודש היא אי במדינת ישראל, וליוצא גזע סאטמר היא בחינת מבוכה. לעולם תצוף השאלה כלום נכון היה הצעד, האם הסיכון שהבן יגרר לחברה חילונית ועמל הפרנסה כדאיים הם? ובאופק החיים קורץ סיר-הבשר דהתם? הסיכון היומיומי וחרדת המאסר נשכחות תוך מלחמת הקיום כאן, והרצון לבצר מעמד.

יעקב הוא העתיד. לו יש לדאוג שלא יחוש במה שעבר על הוריו. אך עליו גם מוטלות חובות. והוא יעמוד כל ימיו בקונפליקט עם בית ההורים. יתן להם את אשר להם במנות גדושות, וינסה לסלול לעצמו דרך, שבה יהיה משוחרר לבטא את עצמו ולהיות כאחד עם עדת חבריו.

עדיין אינו מתבלט בין חבריו. הוא שקט, יסודי, חרוץ וממושמע. הוא לומד היטב והולך עם חבריו בכל מעשי הקונדס של נערים בריאים. אך לעולם כך יעשה את מעשיו שלא יבוא לכלל עימות עם הבית. סמי מכאן פחד. אמנם האב איש תקיף. גם כשהיה יעקב די מבוגר, לא טמן אבא ידו בצלחת ואף הרימה עליו. אך לא פחד היה כאן, אלא טוב-לב ונאמנות אמת. הוא ידע שהוא חייב לפצות את הוריו על סבלותיהם בעבר ומצוקותיהם בהווה. נוסף לכך הוא ספג בעשר שנות חייו בגלות את עקרונות המשטר הפאטריאכאלי במשפחה יהודית דתית, ואת מרכזיותה של הקהילה ובית הכנסת בחייהם. כי בית הכנסת שם לא היה מקום תפילה

בלבד. זה היה בית ועד. זה היה מבצר כנגד עולם, הבא לעקור את ישראל משרשיו. לבית הכנסת הזה היה ריח שונה ואווירה שונה בכל תקופה מתקופות השנה. לוח השנה היהודי מקיר יזעק בו, אם זה חג, ואם זה שבת ראש-חודש או שבת מברכים, אם זה שבת-זכור או פרשת החודש. שלא לדבר על הימים הנוראים. את המטען הזה הביא עמו, וממנו לא נפרד לעולם. בישיבה למד דרך חדשה בתפילה. תפילה-ישיבתית. אותה הוא הלביש במסורת בית אבא. מכאן רצינותו בתפילה, מכאן ישיבתו תמיד בבית-הכנסת סמוך אצל אבא, גם בשעה שחבריו מלהגים בחוץ בשעת קריאת התורה. לא היתה זו נאמנות לאבא בלבד, אלא למורשת דורות אבותיו, שם בקהילה בגולה. עוד עילה לוויכוח היתה פרשת ניצול הזמן. ההורים רצו שילמד וילמד. והוא מצא דרכו ל"בני עקיבא" וביקש למצוא איזון בין דרישות בית-הספר ובין דחף הנעורים. ובלא כל ספק, היה לו בני-עקיבא משענת חזקה בהישארותו בתחומם של שומרי מצוות. בית אבא ובית הספר, ערכם רב. אולם מסגרת הזמן הנותרת היא היא שמכרעת לגבי התפתחותו ודרכו של הנער. ההליכה לקולנוע, מעשה שהיה חביב ביותר עליו, בצוותא עם חבריו לתנועה, שמרה עליו מלהיגרר לחברה רחוקה. אלא שאצלו בא כל זה מכוח רצונו שלו.

בישיבה

הגיע הפרק השני בחייו בארץ. היה עליו להכריע היכן ימשיך בלימודיו. האם נטתה לצד בית-ספר מקצועי. יותר מדי נתנסתה בחיים וראתה מה גורלו של אדם חסר המקצוע. בית ספר מקצועי הוא בחינת יסוד טוב. יסיימו — כל הדרכים פתוחות בפניו. הילד נמשך לישיבה תיכונית — זה מוסד היוקרה לבחירי הנוער הדתי בעשרים השנים האחרונות. האב — בלבו משאלה אחת, לראות את בנו שומר מצוות לאורך כל הדרך. ומובן שהישיבה ערובה יותר טובה לכך מאשר פנימיה בבית-ספר מקצועי חילוני. והילד, אף הוא מודיע כי אינו מאמין שיוכל להחזיק מעמד מבחינה דתית בבית הספר המקצועי. ההכרעה נפלה. ישיבה-תיכונית.

נרשם לישיבת נחלים ולא נתקבל. פנה לישיבה ברעננה, הסמוכה להרצליה, ונתקבל. חבריו הלכו לישיבה בנחלים. אף הם עשו בהנהלה שתחזור בה ותקבלו, אך הוא, תוך שמירה על כבודו, בחל בשתדלנות והלך לרעננה. הישיבה ברעננה צעירה היתה, כשבא יעקב ללמוד בה. היא לא נוצרה למלא חלל ריק מבחינה חינוכית, אלא לאכלס מיבנים ויקים שניתן לרוכשם בזול. שכן אזור השרון הדרומי עד תל-אביב ורחובות, יש בו ישיבות שונות. כפר הרא"ה — אם הישיבות, חדרה, נתניה, נחלים, ישיבת הישוב החדש בתל-אביב וישיבת הדרום ברחובות. וילדי כיתות ח', העתודה לישיבות אלה, כבר מסווגים בינם לבין עצמם את הישיבות — ועל פיהן הם מכריעים לאיזה ישיבה ללכת. הישיבה ברעננה טרם הספיקה לבצר לעצמה מקום נכבד בסולם זה. אמת, כשיעקב התחיל ללמוד בשנת תשכ"ד, עדיין לא נתגבשו דפוסייה. גם ראש הישיבה חיפש דרכים כיצד להעמיד מוסד בעל ייחוד, שיעצב דמות של תלמיד שהכל יראו, כי בוגר רעננה הוא. באותו פרק הכל היה בשלב של בניין — גם פיסי וגם רוחני.

וכאן מקום לאמר דבר בישיבה, ובראש הישיבה. ואנו מעלים זאת, רק מפני שברי לנו כי יש כאן ייחוד שהיה לברכה לתלמידים, וביניהם ליעקב.

היסוד החשוב בכל ישיבה הוא הלימוד בה. על-כך אין להרחיב את הדיבור. כמו כל הישיבות התיכוניות מחזרת אף ישיבת רעננה אחר רמי"ם מעולים ומורים משובחים. אולם מה שקובע בה והוא מעבר ללימודים, היא דמותו התקיפה והמרכזית של ראש הישיבה הצעיר. חניך ישיבת-הדרום, מתל-מידיהם של הרבנים צבי יהודה מלצר והרב אלימלך בר-שאול, נוחם עדן, ויבל"א הרב אליעזר ש"ך והרב יהודה עמיטל. לאחר מכאן למד בישיבת מרכז הרב, אצל מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק שליט"א, ומכאן בא לרעננה. מה שאיפיו אותו היא הפתיחות. חינוך הנערים אל החיים. לא בריחה והס-תגרות, אלא כיבוש כל מה שקורץ בעולם החוץ, ושילובו במעשה החינוכי בתוך הישיבה. דרך משל, הספורט. יכול

אתה לזלזל בו ולא להחשיבו. יכול אתה לתת לילדים לעסוק בו דרך עראי. אולם להקים מגרש ספורט מואר, להתארגן בליצור ולהיכנס לליגה זה דבר מיוחד. ההשתלבות השנתית בצעדת שלושת הימים כישיבה, במסגרת הצעדה. בריכת שחייה. כל אלה הם פרטים רבי חשיבות, אשר נתברר כי לא זו בלבד שאינם גורעים ממתח הלימודים והישגיהם, אלא אדרבא משחררים את התלמידים ומחזקים אותם.

הישיבה נמצאת בטבורה של המושבה. היא פרוצה לרבים ולרשות הרבים. הזיקה החזקה לבני-עקיבא, אפס האיסור על סרט קולנוע טוב — כל אלה מקהים חודם של מאבקים סמויים המצויים בכל מוסד מעין זה. ומעל ומעבר לכל אלה כובשת מסירותו — אני מעז לאמר המופרזת קימעא — של הרב הס למוסד טיפוחיו ולתלמידיו. הוא חי בישיבה ולמען הישיבה והתלמידים. עינו צופיה על הכל וערה לנעשה. הוא מנהל את בית-הספר התיכון ובכך מטיל מכובד משקלו המוסרי לצד זה של לימודי הישיבה, שיש הרואים בו רקחות וטבחות בלבד. לשון אחר: רעיונית בנויה הישיבה כמוסד הומוגני של תורה עם דרך ארץ, לעיצוב דמותו של נער דתי שישתלב בעתיד בבניין הארץ בכל מקום שאליו יגיע. ואכן מצויים בני ישיבת רעננה בכל ההיאחזויות הדתיות בארץ, בקריית ארבע ובבקעת הירדן. מהם שממשיכים בלימודיהם, וכולם קשורים לישיבתם ולרבים.

במוסד זה נתחשל יעקב ופילס את דרכו, ממעגל הנעורים לצבא ולחיים.

כל היסטוריה היא סיפורן של פסגות ואילו את החיים עושות הזוטות. אנו לא נרחיב בסיפור הדברים, לפי שהם רמוזים בדברי חברים על יעקב. כיצד נתעלה הילד השקט והביישן לראש ועד ולמנהיג. מטבע הדברים שהכניסה למסלול לימודים כל-יומי במוסד בלתי מוכר לא היתה קלה. גם לבטיה של הנהלת הישיבה וגישושיה אחר קביעת דפוסי התנהגות נתנו אותותיהם. מכל מקום עלה יעקב על הדרך ולמד היטב. מיומן שהשאיר אחריו אנו רואים עד כמה היה

רציני ונותן דין וחשבון לעצמו על הישגים וכשלונות. הוא קשור לבית ואהוב על חבריו. חבר בני-עקיבא, ולימים מדריך. והכל נעשה אצלו תוך איזון ושקט, מבלי שצד אחד יקפח את חברו.

אין הוא נכנע למשטר החמור של הישיבה, וככל האחרים אף הוא מחפש דרכים לעקוף אותו. יש שהוא נתפש ויש שאינו נתפש, הכל כבכל מקום.

הוא נבחר לוועד החברים ואחר-מכן לראש הוועד. הוא טוב. הוא ער לבעיותיהם של חבריו. הוא נעשה רציני, תלמודו נעשה לו חלק ממהותו. ראייתו את בית הוריו משתנית קימעה, אבל כיבוד אב ואם היא מצווה גדולה והוא משתדל לקיימה היטב. וכל זה עם שקיים תדיר ויכוח, עיתים סמוי ועיתים גלוי עם ההורים, הרוצים לראותו שקוע כל כולו בלימודיו ומשוחרר מעיסוקים שוליים.

השנים עוברות והוא מתבגר. בחינות-הבגרות נראות באופק, ועמהן צריכה לבוא ההכרעה לגבי הצבא והמשך הלימודים. הרבה מחשבות חילחלו בלבו. חשב על עתודה אקדמאית, חשב על ישיבה גדולה, ולבסוף הצטרף לנח"ל. גם כאן חיפש את המסגרת ההולמת לו מבחינה דתית חברתית. סיים את לימודיו בהצלחה ועבר לנח"ל. התבלט בצבא בכוחו-תיו הנפשיים ובדתיותו העמוקה והכנה. בכל מקום קבע עיתים לתורה והדביק אחרים לדבר.

אהוב היה על הכל, והוסיף להיות אחיעזר ואחיסמך לכל חבריו. הכל כיבדוהו והוקירוהו. לא בוש מפני המלעיגים והלך בתום וביושר בדרכו.

ככל שבגר, ניכרו בו יותר סגולותיו המיוחדות. ועם הלבטים על המשך הדרך הוא הכריע, לשמחת חבריו, על הדרך של בניין הארץ בהשאות במשק עם חבריו.

סמל מובהק לדרכו היה יומו האחרון, כשנתקדש בתלמוד תורה ועלה על המוקד. במזמור פ"ג שבתהילים, מזמורם של

קדושי האומה מדורות, למד בשעותיו האחרונות. בזעקת טב-
חים של כל דורות אומה על קידוש-השם מימי מסעי הצלב,
עד שואת אירופה וקדושי ארץ-ישראל — עלה כקרבן עולה
על מזבח התקומה, בביצור גבולותיה של ארץ-ישראל השלימה,
בבקעה שעל גדות הירדן.

זכרון-יעקב, בירושלם, ד' אדר תשל"ב.

רוכב שמים, קחה נקם
השב לשכנינו שבעתיים אל חיקם
ודם עבדיך יוקם
כי עמך הגוי הזה

(בקשה)

„ויהי כזית הודו“ וריח לו כלבנון (הושע י"ד, ז') ואמר
רב זוטרא בר טוביה אמר רב: עתידין כל בחורי
ישראל, שלא טעמו טעם חטא, שיתנו ריח טוב
כלבנון.

(ברכות מ"ג ע"ב)

היום האחרון... הרגעים האחרונים... ואלה שאחריהם...

ראשון בשבת, זריחה מעל רכס הרי הגלעד, מול עיירת הרפאים „כראמה“, „בקעת הירדן“. ריח החמין של שבת נישא באויר והוא נודף מסיר שעדיין לא נשטף בגלל איסור הדחת כלים בשבת. מוצב מעל הירדן.

השעה שבע. המוצב נס את שנתו אחרי ליל שמירה מיגע. יקי שומר בעמדה, מנסה להשיג קו חיוג הביתה.

— „מה נשמע שם אצלכם, יענקלה?“, נשמע קולו הרועד מאושר של אביו, „איך עברה השבת?“

— „ב"ה, אבא, עושים חיים“. כן, עושים חיים.

שמונה וחצי. ירידה מן העמדה ישר אל הצריף לתוך המיטה החמה. שעות הבוקר עוברות בעצלתיים; עוד שעה, שעה וחצי של שינה טובה, אחר כך אוורור המיטה וניקוי הנשק ועוד כמה דפים מן הספר שהתחיל לקרוא רק אתמול. מבט קצר בשעון — „אווה, כבר חמישה לשתים עשרה, צריך לעלות ולהחליף את אמנון בתצפית“. מילוי מימיה, ספר קטן ובלוק למכתבים והוא כבר למעלה ליד המשקפת, צופה לעבר פיתולי הירדן, אל גשר „אום-שורט“ ואל החיל הירדני, צהוב הכומתה, המתבונן בו בסקרנות יתר.

בינתיים, בתוך המוצב, החיים מתנהלים כסדרם. מי-כלית המים מגיעה ובה מים חיים משיבי נפש. אחריה מגיחה משאית הקרח שגם היא מהווה גורם חשוב בחיי המוצב. בתוך המשאית אורח — הרב דני שילה.

— „שלום דני“, אומר אחד, „מה אתה עושה פה?“

— „אני סמל הדת של המילואימניקים“, משיב דני, „נו, ואיך אתם מסתדרים פה? אני רואה שאחוז הכיפות הסרוגות במקום מניח את הדעת“.

— „הכל בסדר, אלא שאין עם מה ללמוד. אנחנו כאן חמישה חברה מגרעין אחד, שלושה למדנו ב, מסכת כתובות' ועוד שניים (יקי וא.) במסכת קידושין“.

— „נו, אם זאת הבעיה שלכם אז ב"ה. בשבוע הבא

אשלח לכם גמרות וגם, שיטה מקובצת' ואדאג שזה יגיע.
אגב, איך עולים מפה לתצפית על כראמה?"

— "תעלה דרך הבונקר המרכזי ובסוף התעלה נמצאת
עמדת התצפית. שם נמצא יקי, אולי אתה מכיר אותו, והוא
ישמח להראות לך את העיר".

יקי ממש מבסוט לראות את דני. הוא זוכר אותו היטב
מסמינריון למדריכים של בני עקיבא.

— "אהלן דני", הוא מקבל את פניו, "בוא ותראה איזה
נוף פנטסטי רואים מפה". דני משתופף אל הטלסקופ ויקי
מראה: "הנה כראמה, הנה הירדן, הנה המוצב שלהם וכו'
וכו'". דני יורד למטה ויקי ממשיך לרשום את "יומן התצ-
פית" המספר על מה שקורה ב"ארץ בני הדוד".

ולמטה, כאן, מתחיל דני בעבודתו כסמל-דת; מברר בע-
יות הלכתיות שהתעוררו: המים והקרח שמביאים בשבת,
בישול בשבת ושטיפת כלים ביום ששי ועוד בעיות שגרתיות
המעסיקות כל בחור דתי ב"קו".

דני סופק כפיים בהנאה ואומר: "אני רואה שיש פה
ממש, בני תורה, אולי נרביץ איזה שיעור בנ"ך או ב,מחשבת
ישראל'. במקרה יש לי פה שני שיעורים מוכנים".

— "איך לא עלה בראשנו הרעיון הזה. ברור שאנחנו
רוצים, אבל אולי תעשה את זה אחרי המיסדר כדי שגם יקי
יוכל להשתתף".

— "בסדר, בסדר, אגיד לנהג שלא יחכה לי ואני אחזור
עם האספקה ליריחו".

אחת בצהרים. שעת הארוחה. משאירים שתי מנות בצד
בשביל יקי וגרשון הנמצאים בתצפית, אוכלים בתאוה את
המאכלים החובבניים שנעשו ע"י ע, חבר הגרעין. מילא, הוא
עוד ילמד...

שתיים אחר הצהרים. מסדר בוקר. מטאטאים את החצר
מצתחצחים, מתגלחים, נגשים לשיעור עם דני.

חם — חם מאוד. השיעור מתקיים במטבח ללא קירור,
מאפשרים לשאר אנשי המוצב לנוח בצריף.

דני מקדיש את שיעורו לפרק פ"ג בתהילים : „אלקים אל דמי לך, אל תחרש ואל תשקוט א-ל", מצטט קולו הרגוע של דני. רעיונו העיקרי, יישום הפרק בחיינו האקטואליים. אותם האויבים אשר רצו להכחידנו, ואשר עליהם נכתב המזמור, הם גם אויבינו היום בהשתלשלות היסטורית מסוימת, הכחדת העם מהיות עם, ממשיכה בהתמדה לאורך ההיסטוריה היהודית. הוא מביא כדוגמא את „מלחמת ששת הימים". כולם מזיעים, גם זקנו של דני כבר מבריק מאגלי זיעה. אבל, השיעור נפלא, הרעיון עמוק, מי פילל שבקעת הירדן נשמע שיעור בנ"ך ברמה כה גבוהה. עיניו של יקי נוצצות, אין ספק, הוא נהנה.

שלוש ועשרים, תם השיעור. מנסים לתת מנוחה קצרה בתוך הצריף המקורר. לא, צה"ל לא מרשה לחייליו להתנוון. רעש מנוע של קומנדקר מכריז על מכונית הסרטים שנכנסה בזה הרגע לתחום ה„מוצב". מתעוררת בעיה : ספירת העומר עכשיו. ב"ה יש כתובת. נגשים אל דני : „מותר לראות או אסור לראות?"

— „אין כל איסור לראות סרט בגלל ש,ספירת העומר' היום, ומי שרואה סרטים בכל השנה אין כל איסור מיוחד ב,ספירה'".

יופי, אפשר לראות. מכסים את החלונות בשמיכות צב-איות כהות. מכינים את המיטה באופן שאפשר לראות את הסרט בשכיבה. יקי מבסוט : „תראו איזה תנאים יש בצה"ל, רואים סרט בשכיבה על מזרוני „גומאוויר", כשהחדר מקורר ב„תדיראן", ממש לא נורמלי". אח, ה„ריש" שלו הורגת אותי לפעמים.

השעה ארבע ארבעים וחמש. הגלגל האחרון של הסרט. מעטים עדיין צופים בעלילה הטפשית המתרחשת לפנייהם על סדין מקומט. האספקה עוד לא הגיעה. דני מבסוט, „אני רואה שהלילה אני אתכם".

חמש וחמישה. האספקה מגיעה. פורקים אותה מהר שטרית, סמל המוצב, בן 39 וה„אבא" של החבר'ה, מנסה

להשיג כמה שיותר אוכל : „שהחברה יאכלו שיהיו בריאים”.
דני נוסע. הסרט ממשיך.

חמש וחמישים. מתחילים להכנס לארוחת הערב. יקי
וע. נגשים לברזיה כדי ליטול ידיים. ע., כמו כל החבר'ה,
לוקח ספל ממתקן הקירור ונוטל. יקי מרביץ חיוך, מוציא
מהמטבח ספל צבאי גדול וקושר אותו עם חוט אל הברזיה.
הוא שוב מחייך מאושר שזכה לארגן מתקן לנטילת ידיים.
שש וחמישה. אוכלים. ארוחה אחרונה. אחת ההזדמ-
נויות הבודדות שהחבר'ה נמצאים במקום אחד. משוחחים,
כמו כל החיילים בצה"ל, על החופשות. מתכננים את סדרי
היציאה הביתה. ביום שלישי יצאו יקי יא. וג. הביתה וחוז-
רים ביום חמישי. בחמישי יצאו ר. ע. וש. המילואימניק עד
יום ראשון. ע. טוען שזה לא כל כך פייר שהוא יצא ביום
חמישי כי אם יצא ביום חמישי החופשה שלו תהיה יותר
ארוכה משל כולם. יקי מתרגז : „טוקמק, מה אתה יודע
מה יהיה בעוד יום או יומיים. אולי יקחו מפה משהו,
בינתיים ב"ה המצב טוב, נותנים לך חופשה ? אז אל תשאל
שאלות וסע. בחיי אתה לפני השחרור ואתה לא מכיר את
הכלל בצה"ל : נותנים לך חופשה, ברח הביתה כמה שיותר
מהר”.

שש וארבעים. מתארגנים למסדר עליה לעמדות. כמה
חבר'ה מתפללים מנחה. מכינים את החגור והקסדה. מעיפים
מבט בנשק. לוקחים שמיכות ו„תוש-פז”. הטבח מוציא את
ה„קל-קר” ואת הקפה.

דמדומים. שעה יפה, קרן הסרטבה אדומה מזוהר של
שמש שכבר נעלמה, אך עדיין בוערת באורות שקיעה אחרונים.
שבע בערב. תם ונשלם היום. קולו של שמיר, מפקד המוצב,
נשמע שגרתי : „מרגע זה אין עוזבים את העמדות. כל דמות
שנראית במוצב לפתוח עליה באש ללא פקודה”. המוצב נכנס
לשגרת לילה.

✱

נפרדים לשלוש קבוצות. שמיר עולה לעמדת המ"מ ועמו
יא. הקשר שחזר לפני כשעה מחופשה וא' החובש. שטרית

הסמל עולה עם ש' ואלישע מפעילי המרגמה הכבדה ויחד אתם ג. מפעיל המקלע הכבד.

אל השער עולים ארבעה : פנחס המפקד, יקי, ר. חבר גרעין לקיבוץ „ארז" וע. העמדה הזאת מרוחקת מהירדן אבל זהו המקום היחידי ממנו אפשר לנסות לחדור למוצב, מעל מדרגת הירדן ומחוץ לצוק החוואר עליו יושב „המוצב".

שבע ושלושים. „ב', כאן א' איך נשמע. עבור".

— „כאן ב' נשמע היטב. עבור".

— „כאן א', בדיקת קשר. סוף".

בדיקה שגרתית של מערכת הקשר. זוהי עמדה ב', צורתה כצורת האות — ר. שתי תעלות מאונכות זו אל זו. במרכז עמדת המקלע ועמדת המפקד. שם גם הטלפון ומכשיר הקשר. בקצה אחד, זה הפונה לגדר, עמדת המרגמה והמקלעון, עמדתו של יקי. בקצה התעלה השניה נמצא רובה ועליו רומה. עמדה זו לא חשובה כי היא פונה לתוך המוצב. שם נמצא ר. ליד עמדת המפקד נמצא ע. עם רובה פשוט.

יקי מציב את המקלעון לכוון הוואדי העולה אל העמדה שלו. הוא תולה ופורס את חגורו באופן שיוכל במהירות להוציא מחסניות בשעת הצורך.

שבע ארבעים וחמש. טוענים את הכלים. כדור בקנה. הנשק לא נצור. עוד לילה שקט ושגיתי במוצב, האמנם? שמונה. יקי נמצא בעמדת המקלע, מחכה שפנחס, המפקד, יפנה לו את הטלפון, דרכו אפשר לפעמים להשיג קשר בשעות הערב.

ע. ור. נמצאים בעמדת הרומה מנהלים שיחה חרישית :

— „תגיד למה יקי לא בא לפטפט קצת, מה הוא עושה

שם?"

— „הוא רוצה לטלפן הביתה ופנחס לא נותן לו לדבר

עד שהוא ישיג קשר. אתמול הוא עשה לו אותו תרגיל. היה מוצאי-שבת והחליטו שהדתיים מדברים ראשונים, כי כל היום לא דיברו ובכל זאת הוא לקח לו את הטלפון. הוא ממש מעוצבן עליו".

— „אז מה אתך? חושב להשאר במשק?" והשיחה

הנ"ח לאית קולחת. ר. הוא בחור חריף ונעים שיחה, המשק
אישר לו ללמוד בטכניון.

שמונה וארבעים. יקי נוטש את רעיון השיחה הביתה.
שמיר, מפקד המוצב, צועק על פנחס ש"שומעים אותו ב,רבת
עמון" ומעביר את השיחות לעמדה אחרת.

נשענים על השקים. צופים לעבר האורות של "נח"ל משו-
אה". — "אח, ביום רביעי מגיעות לכאן הבנות של, להגשמה';
י. יתחיל לעשות חיים משוגעים (יש לו חברה בגרעין הזה)
וגם אנחנו נוכל לדבר אתם בטלפון. אמריקה".

השעה תשע. מתארגנים לשינה. פנחס שומר ראשון. כל
השאר בתוך ה"שפניות" (כוכי שינה מבוצרים שבשעת הפגזה
בורחים לשם כמו שפנים...). שקט משתרר, הכל מתנהל על מי-
מנוחות.

תשע ועשרים. שמיר מודיע לשטרית ולפנחס להעיר מיד
את כל האנשים: "מארב של כוחותינו גילה באיזור המוצב
שלנו דמויות חשודות נעות".

מתעוררים באדישות. לא מתייחסים להודעה ברצינות
גמורה. "בטח זה לא רציני" מחווה ע. את דעתו. אבל, בכל
זאת, משתחלים החוצה מ"השפניות" ויקי ניגש אל המשקפת
לראות אולי הוא מזהה משהו. הירח ממש מעל הראש.

הודעה נוספת מתקבלת: "לחבוש קסדות ולרכוס אפודות
מגן", בשביל "בקעת הירדן" זוהי הודעה חסרת תקדים, מע-
לים אפודות על הגוף, ומתחילים להזיע. יקי אומר: "בחיי
שאני לא מבין איך האנשים חיים בתעלה, פה אני לובש שניה
את האפודה ועוד בלילה ואני מזיע כמו סוס, והם הולכים עם
זה כל היום. משוגעים".

תשע וחצי. ההודעות שמתקבלות מכוחותינו, מתחילות
לבלבל. עכשיו אפשר לראות בבירור, ללא משקפת, את הצל-
ליות של הרכב הרודף. שמיר שולט היטב בעניינים, למרות
שבאופן רשמי לא הכניסו אותו לתמונה.

יא. מקבל ממנו פקודה לירות שש פצצות מרגמה קלה
לתוך הוואדי העובר מדרום למוצב, מקום הנסיגה המשוער של
החבלנים. יא. יורה בקצב נפלא. חייל מאומן היטב.

שמיר פוקד על שטרית לירות שתי פצצות מרגמה כבדה על המעבורת בירדן, שם רואים אנשים מהמוצב השכן דמויות נעות. כולם רואים דמויות הלילה.

יחד עם פקודת האש מודיע שמיר לעמדה ב': „פנחס, תכניס את כל החברה לתוך הבונקר ותשאר אתה בתצפית, שמור על הראש“, ואחרי שניה מוסיף: „בעצם תשאיר גם את ע. למעלה אולי יצטרכו להפעיל את המקלע“.

תשע שלושים וחמש. בעמדה של שטרית מתעסקים שלושת הרגמים במרגמה הכבדה. ג. נשאר למעלה ליד המקלע.

תשע שלושים ושמונה. ו. ויקי מתארגנים לירידה אל הבונקר. פנחס צופה מבעד למשקפת לכוון האויב המשוער. ע. נמצא במרחק 40 ס"מ ממנו, מאזין למערכת הקשר, ממתין לכל הודעה משמיר.

— „יותר מאתיים, שמאלה חמישים“, מתקן שמיר את הרגמים שירו 2 פצצות אל המעבורת.

— „רק רגע, תחזור שנית“, מבקש שטרית,

— „יותר מאתיים שמאלה חמישים“....

טרררררר, צרור ארוך עובר ממש בין ראשו של פנחס לזה של ע. אש תכליתית מאוד מדויקת על העמדה. שניהם על הארץ בלי לדעת איך זה קרה. הצרורות ממשיכים ללא הרף. הקצב רצחני, בול על העמדה, גזרת האש, שני מטר או שלושה לתוך עמדת המפקד ועמדת המקלעון. גם יקי ור. שכובים על הקרקע. הם עוד לא הספיקו לרדת למטה.

הפסקה קצרצרה בין הצרורות. יקי צועק: „להוריד את הרימונים מהשקים“. ו. שלידו מעביר את זה הלאה. יקי מוריד את הרימונים מעמדת המקלע לעמדה שלו וע. מוריד את הרימונים מעמדת המפקד אל הרומה. הרימונים על הארץ.

האש נמשכת ללא הרף. מחליפים רשמים על הרצפה: „איזה בולים“, צועק עמי, „הם קנונים לא רגילים“.

„אני מבחין בשני כווני אש“ מחווה ו. את דעתו, „אני חושב שהם מחולקים לשני כוחות“.

„יקי, ראית מה זה קצב של אש?“ שואל ע. אין תשובה. יקי? יקי? יקי! ע. רץ שפוף אל העמדה של יקי, מביט בדרך

ל"שפניה", אין שם איש, הוא מגיע לעמדת המקלעון — — — יקי יושב ראשו מוטה ונשען אל קיר העמדה מתחת למקלעון שלו, ארבעה רימונים מוטלים על הארץ. שלולית גדלה והולכת של דם מכסה את הרצפה.

— "יקי נפצע. ר. בוא מהר". האש נמשכת. הכדורים עוברים מעל הראש, אבל העמדה מבוצרת היטב. מרימים אותו קלות. הבגדים והידיים מתמלאים בדם שקולח ללא הרף מראשו. משכיבים אותו בזהירות לאורך התעלה. המקום שטוף אור ירח. עינו האחת של יקי כחולה ונפוחה. גם אוזנו זבה דם. משערים שנפצע בעין או באוזן.

בינתיים פנחס, כחיל טוב, הספיק כבר להזעיק את א. החובש מעמדת המ"מ, ע. מוריד את הקסדה מראש הפצוע. היא ספוגה בדם. שלולית נוספת נוצרת מתחת לראשו, אין ספק הבחור מאבד דם רב ויקר. א. מגיע ועמו תיק החובשים, את הדרך מעמדה לעמדה עשה תוך כדי אש. מנסים לחבוש את האוזן. פנחס, שתומך בראש של יקי, מגלה לפתע שהזרם ממש על ידו. מאירים בפנס, אין צל של ספק, חור ברור מתגלה בעורפו של הפצוע.

כל הזמן הזה מחזיק ע. בזרועו של יקי לראות את הדופק. יש דופק. הפעימות מעט חלשות, אבל ב"ה יש עוד תקווה. חבישה חפוזה של א. זה המקרה הראשון שלו, הוא מתרגש. ע. ופנחס מרגיעים אותו: "העיקר לעבוד בשקט ומהר, אל תתרגש, קדימה לעבודה".

ע. בודק את הנשימה של יקי. אין שום תנועה: "קדימה, מוכרחים להנשים אותו. פנחס וע. מנשימים בתורנות, כשבאותו זמן מנסה א. להכניס עירו לזרועו של הנפגע.

ר. שהחליף את פנחס ליד המכשיר מודיע: "שמיר רוצה שתהיו מוכנים כל רגע לפתוח באש. אני אשאר ליד המקלע וליד המכשיר ומדי פעם ארים את הראש לתצפית".

ממשיכים להנשים בקצב. קשה לתמרון. קשה לכוון את השפתיים אל האף הספוג דם. ר. מדווה על הליקופטר ורופא שיצאו לדרך.

טרור, טרור, טרור, הצרורות ממשיכים: "חברה, נפצעת

ביד, זה לא משהו רציני, שמישהו יבוא לחבוש אותי", מודיע ר. ע. מוציא מכיסו של ר. את תחבושתו האישית וחובש את ידו. בשעת אחת התצפיות שלו פגע צרור בשפופרת הטלפון ושלושה כדורים סרטו את אצבעותיו. ר. מרגיע את כולם: "חברה, תמשיכו לעבוד, זה לא רציני, אבל אם יצטרכו לפתוח באש שיגש ע. אל המקלע. אני פשוט מנוטרל".

מתקבלת הודעה להעביר את יקי אל הבונקר. מוציאים שמיכה מה"שפניה", מטים את הגוף הצידה ופורסים אותה תחתיו. מרימים אותו. המאמץ קשה. צריכים ללכת שפוף. אין נקודות אחיזה כמו באלונקה. "א. בוא הנה, ונרים את יקי מאמצע הגוף כדי שלא יגרר. תרים יותר גבוה, הוא עוד חי לגבינו". פנחס וא. נשארים למטה. ע. עולה לעמדה, לפי פקודת שמיר.

יקי חוזר לגמרי. אין לו דופק למעלה מרבע שעה. החילוץ עוד לא הגיע. המסקנה די ברורה, מתכחשים לעובדות. ממשיכים להנשים בקצב. יקי אינו נושם, מגרונו נשמע רק חרחור חרישי המעיד על דם שחדר לכלי הנשימה.

שמיר פוקד על ע. להרביץ צרור במקלע לכוון השער והגדרות. צרור קצר ואחריו צרור ארוך, בלי להרפות מן ההדק. חדל! ניתנת הפקודה. הצרור ממשיך. נגמר הארגז. היש כאן פריקת מתח או רצון נאיבי וטבעי של נקמה?

יותר מחמש דקות שאין שומעים יריות. זחל"מ הפנוי מגיע. ר. מכוון אותו בקריאות שקטות. ע. יורד אל השער לפתוח את המחסום ור. מחפה עליו במקרה ותפתח אש.

פנחס וא. מעלים את יקי על הזחל. המאמץ שהבחור הזה, פנחס, השקיע בהנשמה מ"פה לאף" עולה על המשוער, הפה שלו מלא בהתכווצויות, בחור זהב. שמיר פוקד על ר. לעזוב את העמדה ולעלות לזחל.

עשר ושלושים. הזחל"מ עוזב. שקט במוצב, הפעם שקט מעיק. א. מדליק סיגריה מנסה להרגע, ע. ופנחס נשארים עם קסדות ואפודות מגן, ידיהם ופניהם מכוסים בדם קרוש, שלא לדבר על הבגדים. מעמדת המרגמה מדווחים שג. לא מרגיש

טוב. ג. הוא חברו הטוב ביותר של יקי, אפשר בהחלט להבין ללב.

נגשים אל הפינה בה בא הקץ לאידיליה של „הבקעה“, שתי שלוליות ענקיות של דם על הרצפה ובלייל של תחבושות אישיות וציוד רפואי בתוכן.

ע. ניגש אל עמדתו, צרור פגע ברובהו והוציאו מכלל שימוש. עשרות חורים מתגלים בשקי הדפון שליד העמדה, אותה עמדה בה שכבו ע. ופנחס על הרצפה בזמן האש. פנחס מבקש מא. שיכנס ל„שפנייה“ וינסה להרדם. א. מציית. אין לו כוח להתנגד, גם הוא עבד קשה, מדליק סיגריה נוספת ונכנס אל הגומחה.

אחת עשרה בלילה. א. מדליק פנס בשפניה, מארגן לו מקום שינה נוח ולאחר כדקה אומר בקול צרוד: „אני חושב שמצאתי את הקסדה של יקי, תראו, החור שבכובע מראה על חור יציאה. הפלדה מופנית החוצה.“

— כנראה שהחור שבכובע הוא החור שבראש והעין הנפוחה היא מקום הכניסה של הכדור. הכובע מלא בדם קרוש ובזכר לאבר שהוא את מרכז החשיבה.

אחת עשרה ארבעים וחמש. אור הירח החורר מטיל צללים קודרים על העמדה. א. כבר ישן. ע. ופנחס מסתובבים הנה ושוב, מאמינים באלפית הסיכוי, בשביב התקוה. ע' מהרהר. הוא רואה לפניו את יקי בחולצה כחולה בג'רמק, בשביל היער. לידו נערה, חברתו החדשה, והוא מביט בעיניים שלוות אל ישובי הצפון. רק שבוע חלף מאז.

— „הלו א' יש לכם איזו הודעה על יקי?“

— „שום דבר. כשנדע נודיע לכולם.“

שתיים עשרה ורבע. הרגע הנורא מגיע: „יקי איננו“. לפי דעת הרופא שבדק אותו הוא נהרג מיד במקום או שתי דקות לאחר מכן. כדור חדר דרך העין, עבר דרך המוחות המרכזיים ויצא החוצה.

כל היתר — כמו חלום בלהות. ההרהורים מתחלפים בשש תמונות, „פלש-בק“ על מה שקרה. כל הזמן זה עובר

במוח. אין מנוחה. שש תמונות המספרות סיפור, סיפור מותו של חבר.

בוקר. נסיון כושל של שינה. ארוחת בוקר שלא נאכלת, המ"פ מגעי. מודיע שיש שני מקומות ללוייה, הגרלה, באו-טובוס עם משמר הכבוד. למה הם צוחקים, החיילים האלה? מה כל כך שמח להם? אחד ממשמר הכבוד נראה מאחור בדיוק כמו יקי. את רוצה לקרוא לו: „הי, אתה חי“, „אתה נוסע עכשיו לספר לכולם שזה שקר אחד גדול“. זיהוי גופה. לוייה, צעקות מתוך קהל הנשים „יענקלה, בחור של משי“. פרק פ"ג בתהילים: „אתמול למדת את זה בחדווה, באהבת תורה שבלב, בעינים נוצצות, ותראה מה שעושים לך, מקריא את זה רב צבאי בנוסח שגרתי ומקובל“. בכי של אמא. שלושה מטחים, את חפירה ועוד אחת: „זה לא כואב, זה כמו קרום על הפצע“. הקרקע ישרה ותחוה. יקי חזר אליה. אח, אלוקים! אילו היית יכול להחזיר אותנו אל יום האתמול.

עמי

...וקרה אסון
והפיל חסון
והוביש ששון...

מלאכי קודשו
יקדמו נפשו
בכסא קודשו
ותבא בסודס...

(ריה"ל)

1.
בדמי ימיו נפל חייל
בקרבות התקומה נפל חלל
אלי קבר יובל בידי חברים
שאותו הכל מרה מבכים.
2.
שואל הכביש בקול בהול
כן, הכביש המוביל לקרית שאול
אל אלוקי האלוקים
מדוע אהיה מקום מספד ותמרורים.
3.
עד מתי אהיה בן ברית
למלאך המשחית?
עד מתי מלאכתי אגמור
ועל גבי יביאו החייל לקבור.
4.
אנא אלי
האזינה לשיחי
הרחק המשחית מקרב עמך
הנחילם מעתה נועם ושמחה.
5.
עוד לא כילה הכביש מלחנן
והנה ברקע קול החזן מנגן
אל מלא רחמים
שוכן במרומים.
6.
אך לא חדל הכביש עד היום
לבקש בטול הגזר האיום
יום יום שעה שעה
חוזר ומתחנן לבטול הרעה.

יוסי פליישמן

יוםן אישי

כנערים רבים אחרים, כתב אף יקי יומן. חברים מספרים, שהרעיון בא לו מתלמיד מחזור — שמעליו בישיבה, שכולם ידעו על יומן שהוא כותב. תחלת הכתיבה ביום שני כ"ב תשרי, מוצאי שמחת-תורה, תשכ"ו, בכתה י"א. במשך כל שנה זו ובתשכ"ז, כתה י"ב, כתב ברציפות, לעיתים מידי יום ביומו, לעיתים — מספר פעמים בשבוע. פעם — הרבה ביום, ופעם — שורה או שתיים. באחד הימים כתב רק שורה אחת: „המוזה לא שורה עלי". בתשכ"ח — בטירונות, לא היה זמן לכתיבה. יום אחד, באמצע הטירונות, כתב הרבה, להשלמת החסר — ושוב חדל. מספרים, שיש גם יומן מימי הסיירת — לא הצלחנו למוצאו. כך, משקף היומן רק את אופיו וקורותיו כתלמיד, ולא את כלל אישיותו — כמוהו, כך גם יומנו, נפסק באמצע. הדברים נכתבו באותיות קטנות, בתוך שורות של לוח כיס, של בנק הפועל המזרחי. מסמכים הקשורים במאורעות המדווחים ביומן — רוכזו בכריכת הפלסטיק של לוח השנה.

שפע רב יש ביומן. ממנו אתה למד להכיר את יקי — אופיו, רבגוניות נושאי ההתענינות וההתעסקות, חזירתו לעומקם של דברים, תכונתו לחשוב על המאורעות ולנתחם, לתכנן אירועים ולבצע בדיקנות. על יחסו ללמודים, לענינים שביראת שמים, רגשי-קודש, יחסו ובעיותיו עם הוריו, דעותיו בחנוך, מדיניות וכלכלה, תחביביו — ובראשם בולים ועסוק בספורט. יקי ציין כל תוצאה של משחק שהשתתף בו, בקבוצת הישיבה, או של משחקים שנערכו במדינה וענינו אותו, כולל בקורת קצרה או התרשמות על המשחק או התוצאה. ציין יום הופעת בולים, ואם קנה אותם או שהם יקרים מדי, ושוב — מה התרשמותו מהם. רשם כל פעולה שנתן בסניף כמדריך, כל בקורת על פעולות המרכז, השבט, הסניף שהיה חניך בו ועוד ועוד ועוד. לדוגמא קטע אופייני לרבגוניות נושאי התענינותו ביום אחד —

יום ד', כ"א כסלו

הופעת בולים — קניתי, יפים מאד, ת"א ופרפרים.
פעולה בסניף — הכנות למסיבת חנוכה.

רוצה להשתחרר הביתה, הערב — דוד שחרר אותי
אבל צריך לחזור הערב — חבל מאד. הגעתי הביתה
ב-8.30 אכלתי לענין, וחזרתי לישיבה.
מחר יום ספורט בישיבה, לסיום השליש.

או לסגנון ובטוי קורות יום אחר, שיוחד לנושא הספורט —
„הבל הבלים“, אמר קוהל. לא מזדקנים ולא בטיח.
אתמול השגתי את שיא המצטיין בכפיפות מרפקים,
33 במספר, כתוצאה מאמונים רבים, והיום קפצתי
פעם ראשונה 5 מטר לרוחק. כנראה שבפעם שעברה
לא הייתי כלל בכושר. א"כ, כפי שנאמר לעיל, ביום
ראשון אני נוסע לסדני-עלי ליום צופיות.

מדוע כתב יקי את יומנו? מה נתנה לו כתיבה זו? בסוף שנה ראשונה
לכתיבת היומן, בערב ראש השנה, כתב —

היה זה מעין יומן חיים של השנה, בקיצור. כתיבת
יומן זו גזלה, בסיכום, זמן. אך גם יקח הרבה זמן
לקרוא אותו. בקצור, זה דבר מענין, ובעיקר הקריאה
לאחר המעשה. הדברים הפעוטים נשכחים, ולכן טוב
לכתבם בספר, שזכרם לא יישכח. אקוה להמשיך
במלאכה אישית זו, גם בשנה הבאה. כמובן, שתמצא
ביומן זה דברים לא ברורים לך, דברים הכתובים
ברמזים, ורק אני אבינם.

מה פשר הפניה לקורא המסתורי. „תמצא ביומן זה דברים לא ברורים
לך“, וכו'? למי מכוונים הדברים, המכוונים הם למישהו או סתם לכל-
שחוא, האם זו רק דרך כתיבה? אולי ידע יקי שיומן בחזקת אפשרות שיתג-
לה, אולי רצה בסתר לבו שיתגלה, אולי חשב, ברבות הימים, להציץ, להזכר,
להראות לילדים ולנכדים...

מצאתי עסוק די מעניין, והוא — לקרוא פנקס זה.
אכן רק כאשר מעיינים בדפים, מוצאים שכדאי לכתוב
דבר זה, והוא מזכיר היטב פרטים מענינים, שהיו
נשכחים אלמלא מצאו מקומם כאן.

נשארנו ב"סדר" והרב אליסף לקח פנקס זה. אין
הוא רוצה להחזירו.

סוף סוף החזיר הרב פנקס זה, והבטיח שלא עשה
צנזורה. אני מאמין לו, וטוב שאמר זאת, פן הייתי
חושד בכשרים.

לשרטוט דמותו, עדיף לצטט מיגוון קטעים מהיומן, מאשר להלאות
בקריאת פרטים ופרטי פרטים. בקטעים המצוטטים להלן לא תוקן דבר, לא
בסגנון ולא בנושא. לעיתים רחוקות בלבד, נוספה בהם הערת-המסדר, להסבר
נחוץ. הקטעים נאספו והובאו לפי נושאים, ולא לפי סדר כרונולוגי דוקא,
פרט למקום שהסדר מחוייב. כל קטע, המודפס בפני עצמו, הוא מיום אחר.

דמות ואופי

ישר הוא יקי, לא יסבול עוול, גם כשעליו לחלוק על חבריו כדי להגן
על הצדק, להיות יוצא דופן. פורש מן הצבור. לאחרים — לא יסיף, מעצמו
— יתבע, ויקיים.

אתמול נערך "פטרול" מוצלח אחרי הסרט על מחסן
המצרכים. שלל רב נפל בחלקנו, ממש תענוג. אולם
בשכבי במטתי ער ב-1:30 בלילה, החלטתי לצאת
מהעסק — "מצפון". ובכלל אני לא נוצרתי לכגון
אלה. אודה על האמת — היה טוב. אבל — מספיק,
גם בזאת התנסיתי, ויצאתי בשלום!

ושוב רוגשות הרוחות בכתה, לאחר שהרב הודיע שלא
יתן "סדרים" חפשיים מלאים, היות ואנו "חושבים"
לצאת לצעדה. החברה רוגזים, מצביעים, ומחליטים
על שביתה. אני התנגדתי, שכן השביתה עלולה לה-

ביא להפסד בלבד. לבסוף, דקה לפני שעת הפיצוץ
הופיע הרב הס והגענו להסכם ללמוד טוב, ולקבל
בשבוע הבא סדר חפשי מחלט. אולם אם לא נלמד
— הסכמנו שיבטל.

וגם כשהאינטרס, או השכל, נאבקים להשיג את המשתלם, גם כאשר
נכנע לבסוף — אינו מצטדק, אינו מכסה. הוא מודע לכניעה —

קבלנו מבחן בדקדוק אנגלי — 74, אולם לפי חשבוני
זה פחות ב-10 נקודות. התלבטתי קשות, אם לגשת
למורה. החלטתי שאני צריך ציון טוב בתעודה,
בשביל העתודה. זה לא ישר, אולם נוכחתי שפעמים
יש ללכת בדרכים אלו.

∴

יקי ער לנעשה במדינה ובעולם. מאורעות במדיניות מענינים אותי.
לחלקם — נוצרות בו תגובות, שהוא רושם ביומנו. מה שקרה ליהודים
באושוויץ, כפי שאמו ספרה, אסור שיקרה שוב. יש צה"ל וחובתו לשמור
ולנקום.

תחביב הבולים מסוגל להעסיקני זמן ממושך, בלי
להשתעמם. את היומיים האחרונים של החופש,
חפץ אני להקדיש ללמודים. שוב מתוח המצב בגבולות
לוח: מספר חבלות ברוממה שבירושלים, ו-4 הרוגים
שנספו בעלות רכבם על מוקש, בקרבת הגבול הסורי.
לדעתי יש לנקום את נקמתם של הארבעה, בפעולת
גמול תקיפה, עוד היום.

כשהמצב הבטחוני מחמיר, הוא — מתפלל,

המצב הבטחוני מחמיר. צה"ל מגייס כוחותיו. ישמר-
נו האל מהסתבכות לא נעימה.

מתפעל מהתרחבות ארצנו ומביע — תוך מהלך מלחמת הישע, כשהח-
לו הפוליטיקאים לחשוב על החזרת המולדת והפקרתה — דעה פוליטית
ברורה מתוך אמונת-אומן —

400 מטוסים הפלנו בלילה הראשון — אני לא מא-
מין למשמע אוזני. קרבות שריון בסיני, רפיח, אל-
עריש, חן-יוניס, ג'נין ועוד לא יודע מה, כל אלה ב-
דינו. חזיתי היום בהפצה אווירית על קלקיליה
מבית-חולים מאיר. הארץ הולכת וגדלה, עזה בידינו.

באו"ם הולך שמח. לדעתי, אל לנו להכנע ללחץ, אלא
לעמוד בתוקף על זכויותינו ולא להחזיר ס"מ אחד.
לבסוף יושק הענין.

לערנותו, לשתופו בנושאים המתרחשים, אופיני הקטע הבא מימי הכו-
נות, שבסופו תחזית-פרטית לתאריך תחילת המלחמה —

ט"ז אייר תשכ"ז

דס! אכן שלמנו בדם, ובכך משתתפים אנו בצורה
רצינית במצב שעלול להתהוות. הישיבה תרמה היום
34 מנות דם. שיחות מדיניות מתקיימות בכל רחבי
העולם, ולדעתי היום עד מחר בערב יהיה האות.

לא רק מאורעות מפורסמים בולטים, צדים את עין התענינותו. עיתים
סוקר יקי לעצמו גם תהליכים, התפתחויות ותחזיות —

הקומוניזם — מחלה פוליטית חולפת. לדעתי אין
קיום למשטר זה. ברוסיה שנו כבר רבות את העקר-
ות הראשוניים. ובסין פרצה מהפכה נגד המשטר.
בקצור שמח בסין.

השנה הזו חרוטה בלבי, כבלבות כל בני ישראל, כשנה
קשה בשדה הכלכלה. קוראים לזה מיתון — הממ-
שלה נכנסה לגרעונות, המשכורות לא עלו, המצרכים
עלו, חוסר תעסוקה משוע, ובבית שאן רעבים ללחם.
מספרים שהמצב ישתפר עד לבחירות הבאות. בינתיים

האריכו גם את השרות הצבאי ל-30 חודש, כדי להפ-
חית המובטלים.

יקי אוהב לחשוב על מה שהוא רואה, ולהשוות עם מה שהיה צריך
להיות, לדעתו. ביום העצמאות, הוא רושם לעצמו —

בערב חזרה לרעננה וריקוד עם חבר'ה ליד הבמה.
עלי לציין שכללית היה די משעמם. תנועות הנוער
השתנו, ושמחים יותר לטויסט מאשר להורה. גם
„בני-עקיבא“, כמה שאני מכיר, לא שונה מבחינה זו.

לעיתים סתם רעיונות והברקות רוחניות — מוסריות, אולי שברי-
דברים שקרא או שמע ו„תפסו“ אותו —

הנשמה היהודית נדמית ליהלום, שלא יאבד אף אם
יתכסה שכבות עצומות של לכלוך.

ניצוץ אור קטן נותן את הכוון, והרוצה להגיע —
יגיע, על אף הקשיים, לאותו ניצוץ.

סרט „מאדס X“ עצוב, כולם בוכים. א"כ למה באים?
כנראה שהאדס זקוק גם לעתות בכי ועצב, מבחינה
נפשית.

רצינות. אם מטילים עליו תפקיד — הבצוע יהיה מושלם, מחשבה רבה
תושקע, התכנון יהיה מדויק, הפעילות לבצוע — מעולה. יקי לא ידחוף
עצמו, לא יציע עצמו, אבל — ברור לכל שיבחרו בו, שיטילו עליו. והוא —
לא יתנשא, לא כשליט, ישתף את כולם — בעונה, ברצינות.

פורים מתדפק על שערי הישיבה. השמינית צריכה
ליטול חלק ראשי בהכנות. בתחילה, סברו מספר
חבר'ה שאין לנו זמן ולא כדאי, אולם לבסוף, ב"ה,
הסכימו כולם לארגן. בתור חבר ועד אני מארגן,
ומתחיל להפעיל את החברה, כמובן לא בתור שליט.

הכנות קדחתניות לקראת פורים. אני עמוס לעיפה בפעולות אלה. בעצם עלי לרכז את כל ההכנות, בעיקר לדאוג לתכנית הכתה, הקשוט וכן שאר הכתות. תפקיד מסובך ולא נעים ביותר.

מסיבת פורים:

- א. סניף רעננה: החלק שלי — לא רע.
ב. ישיבה: הצלחה לא משוערת.

ואף גאווה בחשגי הישיבה. הרגשת ההשתייכות לכלל, והרצון בהצלחתו וקדומו. הרבה ניתן ללמוד מאחד התיאורים מימי הצעדה — צעדה יום ראשון. אנו צועדים בגוש ב'. נמצאות לידנו מספר קבוצות חזקות מהכפר הירוק ומקוה ישראל, הסקטור הדתי. החברה לא מאכזבים וצועדים טוב כלם. השירה חלשה, יחסית לישיבה, אבל חזקה מאד, יחסית לשאר הקבוצות. אני צועד בראש הטור ונושא את הדגל. הידיים הכחילו במקצת בברק, אך עת השמש עלתה המשיך הדם במרוצתו התקינה.

צעידה נאה, שבחים ותהילות מכל פינה, מהקצונה הגבוהה ועד לשאר הצועדים. חזרנו לבית שמש עם כוחות אדירים ותקן מלא. המושג „נפל“ לא קיים אצלנו, כנראה.

צעדה יום ב'. יצאנו השכם בבוקר בשעה 3:30. הידיים כחולות — אדומות, כחולות מהקור ואדומות מהשמש של אתמול. גם היום העניק לנו הקב"ה מזג אויר מצוין. נוף נפלא. מעלה נסרים, עליה קשה וארוכה, אך לא נשברנו כלל, אלא המשכנו ללכת בקצב ולשיר ביתר שאת. כל הכבוד לנו, כל שאר

הקבוצות נשברו, כולל מקוה. הגענו לעין כרם עייפים קצת, אך החלב שהשקו אותנו עשה את שלו, והמשכנו עד חורשת האוניברסיטה. כאן נחנו עד שעה 4 בערב, וצעדנו בירושלים, צעידה נאה ושירה אדירה — מקום 1 שנה שניה.

∴

רגשי קודש

ענייני תורה ותפילה, מצוות ויראת שמים — תופסים מקום נכבד ביומן. מאלפות ההערות שרשם לעצמו. מחשבות והרגשות של צעיר רציני, רציני גם בדתיותו וביראת השמים. שבת אחרונה לפני התחלת השנה החדשה, יהי ה' בעזרי.

★

יום הדין קרב ובא וההכנות מורגשות היטב.

★

ביקור בת"א בשוק 4 המינים, ממש גהנום. אין מה לדבר שרוב הסחורה המוצעת היא פסולה למהדרין. רצינות וחרדה לתפילה נכונה. במוצאי ראש השנה של שנת הסיום בישיבה
רשם —

תפילה רגילה בישיבה, כבכל השנים, תפילה מעומק הלב. אך עלי להודות שחלה בי ירידה מסוימת. אקוה שירידה זו לא תמשיך, שכן זו לי השנה האחרונה בישיבה, המשמשת לי סעד רוחני ממדרגה ראשונה. ובשהותו בישיבה גבוהה — בהשואה לתפילה שהורגל בישיבתו, ברעננה — תפילה שונה מהישיבה, קצרה ומהירה.

★

טיול לירושלים, לבית לחם ולחברון. טיול נחמד
מאד, ומיוחד במינו, בעיקר המעבר בשער מנדלבאום,
המוכר לי היטב. לומר את האמת, לא הרגשתי
רגשות מיוחדים בעמדי ליד הכותל, אך התפילה
עשתה את שלה, והתעלינו עמה יחד.

ובלמוד תורה — מצוי ביומן מעקב רצוף אחר התקדמות, או נסיגה, הן
בהספק, הן ברצון וביחס —

כמובן שגם אני מצטרף לפעמים לנוהג החדש, ללמוד
קצת בערב בביהמ"ד. לדעתי, זהו סימן ברכה.

בקור סטודנטים, ושעור מחשבת עצום אצל הרב הס.
הלמודים בסדר, ויש הנאה רוחנית מלמודי הגמרא.
אכן — טוב יותר מלהתבטל.

סדר במקום שיעור, לומדים מעט, יש חשק ו
פלא, לא כן?

ובחופשת פסח בבית, אחרי הקדשת יום חופש שלם ללמוד גמרא, רשם
בשביעות רצון על המבצע —

יום למודים ארוך לפני הצהרים ואחרי הצהרים.
למדתי גם בצרוף דף גמרא ממסכת מכות. אכן ישנה
הנאה רוחנית בכמוד עצמי זה. „כל העוסק בתורה
מבפנים, תורתו מכרזת עליו מבחוץ“.

מענין הנוהג שאמץ לעצמו, המופיע פעמים מספר ביומן, לדוגמא —
מחר מבחן במתמטיקה אם אקבל 7, 50 אג' לצדקה
אתן.

גם היום לא מתרגש הרבה במבחן, מקוה שנצליח.
במקרה של 7 — 20 אג' צדקה. ובכן, מבחן מתוסבך
אבל הלך לי די טוב, פרט למספר דברים קלים שבהם
טעיתי.

יקי בקש חזק רוחני, רצה לנסוע לישיבה גבוהה,
הרב הס שלח אותי ואת החברותא לישיבת „נחלת
דוד" בפ"ת. אולם התאכזבנו קשות כאשר הרב ספיר
הודיע על ביטול הנסיעה. הבטיחו לנו שנסע מחר
לישיבה בר"ג. ונלמד חזק!!! אולם אין אני בטוח
בנסיעה.

וחש בהנאה מלמוד רצוף של תורה, הנאה שבכוחה למלא תאוות —
החברה כאן בישיבה ממש מצוינים. הרוב הם חברה
שלנו מהישיבה התיכונית, גם האוכל הוא טוב.
להתפרפר קשה כאן, אך אנו נהנים גם בלי סרטים.
נכרת גם עירנותו ורגישותו לעניינים רוחניים, כלל ישראלים, התרשמותו
מגדולי התורה ובקשת קרבתם.

אמש נסענו, השביעית והשמינית, לכנס היסוד של
„בני תורה", תנועה תורנית מיסודם של הרב אזרחי
והרב פרץ. אמנם לא דברו עדיין על פעולה מעשית,
אך הקו הוא לעורר תסיסה דתית, בעיקר של נוער.
הנאום המרכזי של הרב אזרחי, ר"מ בחברון. היה
זה נאום מלהיב ועצום, הטומן בחובו כח שכנוע
והשפעה. בקצור אדם אידיאלי, צעיר וירא אלוקים.

התפללנו בבית הפועל המזרחי, בהקפה אחרונה
יצאנו לביתו של הרב. המשכנו ברקודים ובשתיה
כדת וכדין, ושוב יציאה לרחוב הראשי, רקודים לכל
אורך הרחוב, עד המרכז, ומשם לבית הכנסת הגדול
ובחזרה. למותר לציין שהוצאתי את כל המרץ ונכנס-
תי לאכסטזה, בהשפעת היי"ש. המכוניות בכביש לא
עברו, שמחת תורה שמח.

מצעד תנועות הנוער ברעננה וטכס זכרון בגן המגינים, נאום מזהיר של המרא דאתרא הרב סוקולובר. תפילה חגיגית, רקודים ושמח במגרש, אך חסר משהו. פעם היה טוב יותר.

אכן, סיכום נאה לרגשות דתיים הפועמים בחזהו — הוא הקטע הבא. נכתב בימי הכוננות לפני מלחמת „ששת הימים“.

המצב מתוח ואנו שואפים למעשים, זה לא עסק ללמוד בשעה זו. פרקי תהילים ותפילות מיוחדות הושמעו בישיבה בימים אלה. אך ורק צור ישראל וגואלו עשוי להציל בימים אלה. חווית ה„תהילים“ תשאר חקוקה בזכרוני מימים אלה. זכיתי גם להבין מה היא אחדותו של עם ישראל.

למודים

החלק שנמצא מיומנו, כאמור, משתרע על שנות תשכ"ו—ז', בכתות י"א—י"ב. ברור, שהלמודים תופסים בו מקום נרחב. כדרכו — פרטים ופרטי פרטים. אופיני: לפני כל מבחן, רשם כמה התכוון ומה הציון החזוי לדעתו, לעיתים השווה ביומן את הציון שנבא, עם זה שקבל. בסוף כל שליש רשם מה תהיה תעודתו לפי החזוי, בלשונו — טוטרציונים, והשאיר טור מקביל ל„מציאות“. ידע מה חולשותיו בלמוד וציון „חדוש“ ליד ציון או הצלחה לא משועעת.

„חזרה לישיבה“ — אחסן כף, מבחן באנגלית „דרק“, מבחן באנגלית „חדוש“ !!! הרגשה מצוינת אחר המבחן.

ספרות „חידוש“ המבחן הלך — 7.

תשומת לב מיוחדת למטמטיקה. ידיעה ברורה על חולשתו במקצוע,
ורצון חזק להתגבר.

מתמטיקה — זיעה קרה כסתה אל מצחי וידי רעדו
בעשותי המבחן, אך שום דבר לא עזר, נראה לי
שנכשלתי. היום ההתרגשות האחרונה, אולם נרגעתי
כבר במקצת. אעפ"כ מרגיש אני הקלה מסוימת.

היום לאחר המבחן במתמטיקה יבוא לסופו המתח
של שלישי א'. אכן הרגשתי מתח בשלישי זה. אני
מקוה שהמתח וההתרגשות לא ישפיעו עלי בבחינות
הבגרות.

חבור אנגלית. מתמטיקה. שעורי בית. יום די"ש —
אין מאורעות מיוחדים. נסעתי היום בדרך הרפתקנית
עם האופניים, בחולות ובשדות. אחסן כיף. מתאמן
אני כל יום עם הקפיצים, ניכרת התקדמות. החופש
מתקרב לקצו, ובקרוב מתחיל „שלישי הלמודים”.
אי"ה נלמד ברצינות.

בחינה בדינים ל"ה-מ"א, שמיטה עד כ"ח, הבחינה
באנגלית עברה בצורה טובה. פחות התרגשות מהלב,
אך איני יודע מה תהיה הרגשתי והתרגשותי כאשר
נגיע לבגרות אי"ה, אכן דופק הלב חזק.

הרצון הכן לגרום ספוק להורים, גורם למתח לפני כל אסיפת הורים
וסיום שלישי. מה יגידו המורים ומה יהיו הציונים?
היום אסיפת הורים, קבלתי שפכטל מכל המורים.
כולם סבורים שאיני לומד, אולם הציונים — בסדר
גמור.

מבחן ב, "חיי אדם". עברנו 21 תשובות — "חרטוטים".
אסיפת הורים שליש א' — חוקן מר' אליסף. שאר
הדברים בסדר. הפרעות אצל המורה לדקדוק פרידמן.
מחר מבחן באזרחות, יש חשק עצום ללמוד. דרך
אגב, גם לחברותא שלי, רוזנברג, יש חשק.

ובבית חושך ואפלה, פתאום השתגע הרב, וישלח
לביתנו תעודות, וכי מה חושב הוא לו, שאנו חמש-
שים? העקר — צעקות ורוגז בבית. סוף סוף קבלתי
שתי חמישיות, אולם אני איני מתרגש כלל, וכי כדאי
הדבר?

הופעת בולים — יקרים מדי לכיסי. הגעתי למסקנה
ידועה בהקשר למתמטיקה. היום אסיפת הורים:
כל הדברים בסדר, פרט לעברית, כך נראה לי. נראה
האם יגידו המורים. הכסף אזל מכיסי ונמצא אני
בגרעון, זקוק לעבודה מסוימת, צריך לשלם גם
לצעדה. הייתי מוכן לתת שעורי עזר, אבל אין למי.

המורים טוענים שירדתי קצת, במספר מקצועות. אכן
נכון הדבר. נקוה לתקן זאת בשליש ג'. נשארו עדיין
שלושה מבחנים: באזרחות, דקדוק ומתמטיקה. אני
אשתדל לעבוד חזק, כדי לסחוט את המקסימום.
מבחנים אלה מסוגלים לתקן בהרבה.

לקראת השמינית, שבסופה מבחני הבגרות, התכונה גדולה מתחילת

השנה.

חזרה לישיבה. תחילת השנה השמינית. תחל שנה
וברכותיה.

וכבר למחרת —
נכנסנו כבר לשגרת הלמודים.

הלמוד משום מה חלש. הרב מלמד אולי את השביעית
אבל לא אותנו, העביר אותי למקום במזרח, אבל
זה לא עוזר.

מבחן בגמרא, קל. מסכת מכות זה כבר בחומר לבגרות,
לכן יש ללכת ללמוד באמת, ברצינות.
גם החופש שייך למסגרת הלמודית, ללמוד בחופש וגם ליהנות ולמלא
את המצברים לשנת הלמודים.
איני יודע איך אבילה את החופש המתקרב בצעדי
ענק. רצוני לבלות, ללמוד ולעבוד. במסגרת הבלוי
אצא, אולי, למחנה עבודה.

מחר חוזרים: היה זה חופש נעים ומהנה, מלא
חוויות והפתעות. בקצור, חופש לענין. משום מה רק
השנה החלטתי למצות את החופשים.

החיים בישיבה

נראה לנו כראוי לציון מיוחד, קו אופי לא שגרתי, קצת נדיר.
תלמידים — אוהבים לבקר הנהלה, מורים, מדריכים. תלמידים נסחפים
בזרם הבקורת הכללי בכתה. לא רבים המבקרים את הבקורת, במבחן ההגיון,
מקבלים חלקה, או כולה כשנראית מוצדקת בעיניהם, ודוחים מה שלא
נראה להם מוצדק, ומוכנים אפילו להצדיק מנהל, בננוד לדעת רוב הכתה

כמו שעושה יקי. קו אופי זה, מתמוג עם הישרות הכללית שיקי נודע בה.
ביקורת על הנהלת הישיבה מושמעת מכל פינה ועבר.
ישנן נקודות נכונות בביקורת זו — יש להפנותם
להנהלה. נקווה לשיפור המצב.

אסיפת חברים — דבורים בעלמא. הרב נעלב במקצת
על הבקורת, הלא כל כך מוצדקת, נגדו. התקבלה
החלטה לבחור ועד חברים מורכב מ-5 חברים. ועדה
זו תבצע את כל ההחלטות.

הערב, ישיבה ראשונה של ועד החברים עם הרב הס,
שצטט את ר' ישראל מסלנט — „המטאטא מנקה
זולתו, ובעצמו מתלכלך והולך“. על אלה שמטיפים
דברים שהם לא עושים.

סיכמנו עם הרב הס אודות מספר דברים עקרוניים.
צריך לעשות ישיבה עם המדריכים.

וכוח בקשר לנסיעה הביתה ביום העצמאות. החברה
רוצים לנסוע כרגיל, ואילו הרב הס רוצה שנסע יותר
מאוחר, או אם לא נסכים — נסע מיד אחר הלמודים.
אותי הוא שכנע בדבריו שאל לנו לחגוג את החג
בסגנון הרחוב, אולם לך תשכנע את החברה.

ומאידך, יקי חי בישיבה ורוצה בטובתה. יקי חושב על כל הנעשה
בישיבה, בעניני חנוך, ומתעניין אפילו בעניני נהול כספי. יש לו בקורת

ודעות משלו. אף פעם לא הביע אותן, לא באסיפות חברים, לא כשהיה חבר
וראש הועד, ולא בשיחות עם ראש הישיבה, אך ליומנו גילה את דעותיו.
נראה לי שאחת השגיאות בהנהלה היא, אי התמדה
במעשה מסוים. לכן סובלים התלמידים מזעזועים
תמידיים של מנהגים חדשים, לאחר שהקודמים לא
נקלטו, עקב חוסר הפקוח.

שוב התפלחות למשחק. איני יודע עמה פשר איסור
המשחקים. האם לא יודע הרב שכל שהוא יחזק את
המשטר, "כן ירבה וכן יפרוץ".

נסענו להרצליה לסדר כרטיסי "יזכור", משום מה
נזכרים בישיבה רק ביום האחרון לסדר זאת.

עד כדי סכום ופסקנות, אופיינית לבני גיל זה —

נתפס אני להרהורים שמא כדאי לעזוב בשנה הבאה
את הישיבה, הרי הרבה כבר לא מקבלים כאן, ואולי
יעזבו מורים, ולא נצליח בבחינות? אולם מקוה אני
שלא יעזבו, והכל יבוא על מקומו בשלום.

נעקוב אחרי דווח שוטף של מאורע אחד, כדי לראות צורת הסתכלות

על ארוע, בקורת הבקורת, ובקורת הישיבה —

משום מה כל שנה פורץ סכסוך בין המבוגרים
שבישיבה לבין הרב. הוא אינו מבין שאנו לא נבצע
עונש זה, של עליה לגור לבנין עם החמשושים.

השבת, כמובן, שלא עלינו לבנין, קבלנו אולטימטום
אחרון. אך הכתה החליטה להתאחד במאבק זה נגד

ראש הישיבה, וללכת עד הסוף. לדעתי סוף זה מר
יהיה, אולם לא אכחיש, שגם אני חפץ במעט חופש.

שביתה יום ב'.

האם סטודנטים אנו, או פועלי בנין? העיקר —
שובתים. אוכלים מהאוכל שהחמישית מורידים.

שביתה יום ג'.

העסק לובש ממדים רציניים, החברה מבסוטים, שכן
כולם מטיילים בכל הארץ, וכמובן מפיצים את העסק
הנחמד שלנו. היום נסיתי ללמוד קצת, אך קשה.
אתמול נתחו את סבא ובקרתיו בבית חולים מאיר,
ב"ה הוא מרגיש טוב. ההורים לא יודעים עדיין כלום.
משחק כדוריד לא רע בהרצליה.

שביתה יום ד'.

גם הבוקר, כבכל הימים, התפללנו במנין שני, דהיינו
שעה 8:00 וחשבנו להמשיך כל אחד במסלולו. למרבה
הצער/השמחה, הצליח הרב לשכנע אותנו, שיש לחזור
לספסל הלימודים. הוא ויתר על עונש נוסף, אך אנו
חייבים לעלות לבנין. יש כאלה החושבים שהוא
נשבר, אך לדעתי הוא לא נשבר כלל, אלא אנו
הפסדנו במערכה, שכן עולים לבנין. לסיכום: פרט
ללמודים, שאפשר להשלימם, לא הפסדנו דבר, להיפך
הרווחנו 3 ימי חופש.

כוח הוא יקי — בקורתי כלפי הישיבה, אך יודע לבדוק ולשקול

ולבקר גם את עצמו. אם מחשבה נוקבת מחייבת מסקנה לא נעימה ולא נוחה — גם אז חושב הוא, מסיק ומודה בכשלון.

∴

במשפחה

ככל נער, ואולי יותר מהרגיל, רגיש יקי לפער הדעות, המנטליות, הרגשות וההרגלים בין הנוער בארץ והרגליו העצמאיים, לבין הרגלי חו"ל של ההורים כלפי בניהם. לא תמיד שוררת הבנה, אך — על אף היצר למרוד, להיות עצמאי, להתנהג כלפי הוריו כשאר כל חבריו, ילידי הארץ, מצטיין יחסו של יקי להוריו בכבוד ודרך ארץ בלתי מקובלים.

ליל סדר יפה כדין ומהר, סבא לא מרגיש טוב. גם סבתא סובלת מכאבים. מרגיש אני שהתבגרתי במקצת. הטעם הילדותי של הסדר יצא ממני כבר.

לקראת אסיפות הורים, יקי תמיד מסדר את החדר לגרום הנאה להוריו, הוא רשם בספוק —
אסיפת הורים — אבא מבסוט פעם ראשונה מהחדר,
„בחיי יפה“.

גם כשעליו לוותר, שרירותית כפי דעתו, להוראות של אבא, הוא מוקיר את אביו.

אמש תרמו דם בישיבה. אף אני נרשמתי עם כל שאר הגבורים ועמדתי כבר בתור, והנה, לפתע פתאום, אבא היקר מופיע ואוסר עלי לתרום.

יקי מתווכח עם הוריו על גזירות שלא נראות לו, על התערבות מרגיזה ואח"כ נוזף בעצמו, אם לא שמע בקול אמא.

בבית הסתכסכתי עם אבא ואמא, לאחר שלא קבלתי רשות ללכת ביום גשם לתפילה בסניף. אני רגזתי מאד על יחס זה לבחור בן 18, שיכול להחליט כבר בעצמו אם כדאי להירטב או לא, כן חטפתי לאחר שהתחצפתי מעט, סתירה הגונה מאבא, אני נוקט בצעד של אדישות.

ושוב יום משעמם, לצערי לא יכולתי לבקר בים:
משום שאני מצונן, ומשום שלא חם, ומשום שיש
לי הורים השומרים עלי מדי טוב, אולי זה גורע
לפעמים.

אני מצונן כדבעי, אכן היה כדאי לשמוע יותר לעצת
אמא ולא להתרחץ בבריכה, אך מה אעשה והיצר
גובר עלי?

בליל שישי בקרה אצלי אמא, לאחר שקבלה מכתב
נחמד מהרב הס. אמא ממשיכה בברוגז, וגם אני
איני חפץ להשלים במהרה. אני מבין שזה גורם צער
רב להורים, אך החלטתי להפסיק עם התנהגות
מפנקת זו כלפי, אע"פ שרק טובתי רוצים הורי
היקרים.

כמו בכל בית. בין כל הורים ובניהם — „פער הדורות“. ההורים
רוצים טובת הבן ובריאותו, הילד בטוח שהוא מבין יותר, צודק, עצמאי.
ויכוחים על שמירת הבריאות. ויכוחים על הליכה לסניף, הדרכה בסניף,
מצב הלמודים ועתיד בחיים. ויכוחים, תגובות של רוגז, הפגנה. אך לא כמו
בכל בית — כאן, בסוף הויכוחים והרוגז, באה אצל יקי: מחשבה, חרטה
והשלמה.

היום חטפתי קצת נזיפות ודעות מאבא, באותו ענין
של אתמול. ההורים מאמינים יותר מדי הרבה
למורים ולרב, „אפליה גזעית“, איני מסכים לזה כלל.

שבת חופשית רגילה, עם כל תופעות הלואי של הבית,
כולל המריבות הרגילות, על הנושאים הרגילים.

שבת חופשית: אולם, ויכוחים רבים עם ההורים
בקשר לב"ע. רוצים הם שאלך פחות, אולם לדעתי,
טובים מעשי הדרכת ברעננה.

החזרת עטרה ליושנה. שוב חזר השלום בבית, לאחר
שאכלתי אתמול בבית, והגענו לכלל הסכמה הדדית.

כרגיל גם השבת רבנו בבית. הגענו למסקנה שאני
אבחר את דרכי, ואין יותר ויכוחים.

בתנועת הנוער

כל מכריו — באמת, יודעים שהיה יקי שקט כלפי חוץ, אך פעיל
ובעל מרץ. לא מארגן, לא מעמיד עצמו בראש, אך שם לב לפרטים
רבים. סוקר הנעשה לעיניו, שוקל וחושב, ופועל — בתכנון, תשומת לב,
מחשבה ויעילות.

בד גם ב"בני עקיבא". יקי חניך בסניף הרצליה, ומדריך בסניף
רעננה, מסעם הישיבה. שני הסניפים, בעיותיהם, והפעילות הנערכת בהם —
תופסים מקום נרחב ביומן. מה שקורה לו כחניך בהרצליה, לשבט שלו
ולסניף כולו — מענין אותו ומונצח ביומנו.

שבת ארגון „לא נורמלית", כל הכבוד למיכאל
(הקומונר). אכן הוכיח, שעם כל חומר אפשר לעבוד
היטב.

נתועררו בעיות בקשר לעזיבת „גלבוע“ את הסניף.
מיכאל רוצה שנעזוב, היות ואנו „מקלקלים“ כביכול
את כל השבט. אולם עיקר הסיבה היא, לדעתי, היות
ולא יוצאים לנח"ל.

בעיות בסניף: חיים סילק את ישראל בשבוע הקודם,
אולם הוא אינו רוצה לעזוב את הפעולה. חיים החליט
לפרק את חבריה ב', ולהקימה מחדש, לאחר ברורים
עם עמוס, נקוה שיעלה בידו.

בתשכ"ו בכתה י"א, ממנה הישיבה את יקי למדריך בסניף רעננה.
היומן גדוש ציונים בנושא זה. מדי שבוע בשבוע מורגשת עליה בספוק
העצמי מההצלחה החינוכית, כתוצאת תכנון ומאמץ —

קבלתי להדרכה את שבט מעלות. שבט נחמד, צריך
לספר ספורים.

נכנסנו לשיגרה הרגילה. הכנות לפורים בסניף, בנות
מעלות-מעפילים. נראה שיצליח. הבנות שואפות ל-
הצלחה, ומלאות מרץ. מה אגיד ומה אדבר, כל
הכבוד לשבט זה. נראה שקניתי את ליבם.

השבת הרגשתי שנכנסתי סוף סוף למסלול של מדריך
אידיאלי. אני נהנה מהחניכים, והם נהנים ממני.

שיחת סכום עם השבט. סכום — שתי משמע, גם
להם וגם לי, שכן למדתי רבות. נקוה שימשיכו
בדרך הרצויה.

פעולה בסניף. פרידה עד אחר פסח, החניכים
מצטערים.

ההצלחה — תוצאה של מחשבה. צריך לבצע גם פעולות, לא רק
שיחות —
ערב מבצעים — לא רע, השבט מסוכסך.

ערב מבצעים — מצדי הכנות לענין והרבה מחשבה
ותכנון, נראה איך יתקבל הענין במציאות. באו רק
6 חניכות, אולם היה מוצלח. עבדו קשה ונצחו.
ביומן מצויים נושאים רבים של שיחות. פוליטיקה, דת, תנועה,
חנוך, האם הטכניקה בונה, או סותרת את הדת, "יחסי ישראל-ערב
והיחס לערביי הארץ", "תנועת הנוער באמריקה" ועוד רבים. גם נושאים
שבקש מאחרים להעביר בשבט שלו, או לכל הסניף, אך לא די להעביר
שיחה, יקי גם חושב על התועלת שבה, בודק —
פעולה יחסי ישראל ערב והיחס לערביי הארץ. ה-
חברה לא אוהבים שיחות, אולם בסוף מענין אותם.

כאמור, החניכים לא אוהבים לשמוע שיחות, אפילו
בשבת. אני מנסה לחקור את סיבת הדבר, כי איני
רואה תועלת בדבר להכריח אותם להקשיב, אע"פ
שבסוף מענין אותם. צריך אני לחשוב על סוג מסוים
של שיחות, העשוי למשוך אותם כבר לפי שם הנושא.
שמתי לב לעובדה שנהנים הם משיחות בקורת, או
ויכוח עם משהוא. אולי אעביר להם בפעם הבאה
„דע מה שתשיב“.

אופייני הקטע הבא, ליחסו אל חניכים, לבקורתו העצמית על
מעשהו, למחשבה שהקדיש, גם לאחר המעשה, לבדוק את עצמו —

כתבתי מכתב לזהבה מוזס (חניכה), בו הסברתי לה
שלא תקח ללב את המקרה עם העוגה, כאשר ספרו
לה הבנות שאני סלקתיה, בגלל אי הבאת העוגה.

∴

שקולים בקביעת העתיד

לא כל הנערים שווים בזמן בו מתחילים הם לחשוב על העתיד,
לבחור מקצוע, לברר אפשרויות ולחלום על קריירה. ככל שגדולה בגרותו
של הנער, כן קודמת תקופת הרהוריו וספקותיו, התלבטויותיו ומחשבותיו
על העתיד. אין אנו יודעים מתי התחיל יקי לחשוב על כך, אך מצוי
ביומן התאריך, מאימתי התחיל לחשב חשבים של רצינות, של כדאיות,
של חובה לאומית ורצון אישי, טובת הכלל והשתלמות לפרט. יחסית די
מוקדם. ב"ב' ניסן תשכ"ו הוא כותב:

היום עברו 17 שנה מאז שנולדתי, חלפו השנים מהר? !
עומד אני על פרשת דרכים, מה אעשה אחרי שאגמור
שמינית בשנה הבאה אי"ה, אכן קשה ההחלטה.
גדלתי, למדתי והגעתי להשקפת עולם מסוימת, עדיין
לא מבוססת.

בדיוק שנה אחרי כן, ב"ב' ניסן תשכ"ז ביום הולדתו ה-18 כתוב ביומן:
סוף סוף התקבלתי לגרעין שדה אליהו, לפחות ע"י
זמורה.

אלא שלא קלה הדרך. עוד נכוננו לבטים רבים באיזו דרך לבחור,
עד ההחלטה: נח"ל, והרבה לבטים מהחלטה זו ועד התקבלותו לגרעין
"שדה אליהו". (להלן צטוט קטעים, לפי סדר כרונולוגי, מלבטים של
שנה וחצי. כל קטע — יום אחר, לעיתים בהפרש שבועות וחודשים).
הבעיה הרגילה מה יהיה בשנה הבאה מנקרת במוחי,
ובעיקר כשאני בביתי. אנסה להתקבל לעתודה, מי
יודע אם אצליח.

הרהורים אודות נח"ל ויציאה לקומונה.

נראה לי שבסוף אותר על העתודה, כדי לא לקפוץ
גבוה מיכולתי, וכן כדי לקחת מעט חופש מהלימודים.
אני מקוה בין היתר שעם גמר הנח"ל, אדע יותר מה
בדיוק אני חפץ בחיים.

קבלתי צו קריאה למבחני „טיס“. אני מעיין בהצעה
בצורה רצינית.

ויג קבל הזמנה נוספת ל„טיס“. להגיד את האמת,
אני נכסף להזמנה כזו, אולי תמצא אצלי בבית. כל
הדרך הייתי מתוח, אך לאכזבתי לא קבלתי כלום.

גרעין נח"ל, טיס, צנחנים, עתודה, אני מבולבל לגמרי,
נבחנתי לטיס, ובערב נסענו לכנוס גרעין בנתניה.
חברי הגרעין נחמדים וטובים, ע"פ מראית עין, אך
ימים יגידו — ההיתה הבחנה זו נכונה, או לא!

בלבול בין האפשרויות וההזמנות; מבחני טיס וכנוס גרעין נח"ל
ביום אחד. שביעות רצון מהחברה בגרעין עם העלאת ספקות — מתוך
ראיה מפוכחת ומבוקרת — האם אכן הגרעין הוא טוב — כל אלה אופייניים
למצבו בזמן הזה. בין כל האפשרויות הצבאיות ניכר גם ספק, שמא עדיף
להקדים המשך למוד ישיבתי לגיוס?

השבת נוסעים לכנוס שמיניות היב"ע. שבת נחמדה,
בעיקר ההרצאות היפות של הרב גולדויכט שליט"א
והשאר. הנושא — הליכה לישיבה. אני מהרהר בלבי,
אולי אצטער פעם שאני לא אצא?

בלבול וספקות, לבטים. הענין מטריד, ועל דעת עצמו קשה לו
להחליט, צריך לחתיע עם מישהו.

הערב נסעתי לחיפה למשפחת לויץ. הגעתי בלי בעיות,
אע"פ שזו לי הפעם הראשונה לבקר בכרמל. שוחחתי

עם צ' אודות העתיד. הוא גם המליץ לפנות לעתודה.
חזרתי עוד הערב לישיבה.

הנטייה — לנח"ל, אך מסוייגת. עדיין עדיפות לעתודה, אם לא —
אז נח"ל עם „קומונה". שרות למדינה עם למודים ועבודה.
הערב חתמתי על יציאה לנח"ל ובהערות צוין,
„קומונה". החלטתי שבמידה ולא אתקבל לעתודה,
אפנה לרכז סניף מסוים, במסגרת הנח"ל. וכך אוכל
לנצל את הזמן ללמודים ועבודה. אולם, עדיף יהיה
אם אתקבל לעתודה.

הספקות הרבים מלווים כל צעד, אפילו לנסיעה לשבת הכרזות גרעין
מתלזה ההרהור — התשתלם הנסיעה?
השבת נוותר על שבת חפשית ונהיה בעין צורים לשבת
הכרזת גרעין. מקווה שהויתור ישתלם.

בגלל הלבטים — החתימה על הנח"ל סודית, עצמאית, ללא התייעצות.
הרב הס רגז מאד שחתמתי לנח"ל, בלא לשאול בעצת
הורי ובעצתו, הוא אינו רוצה להאמין שהחתימה
לא מחייבת כלל. מקווה שאוכל להוכיח לו זאת
שחור על גבי לבן.

רצה יעקב לישוב בשלוח, עם שהחליט: נח"ל, אך קפץ עליו רוגז
נוסף, האם אשבע נחת מחברי הגרעין שנקבע לי מגבוה?
יאוש וחוסר הנאה מיוחדת משבת גרעין. הגרעין
מפולג, ישיבניקים ועירוניים. ישנם עירוניים מטומט-
מים, וגם מהישיבניקים לא חסר כאלה, בעיקר מיב"ע
נתניה. למרבה הצער, הגיוס שלנו יהיה בקיץ, יומיים
אחר בחינות הבגרות. ויג החליט לעזוב מסיבה זאת,
ועוד סיבות.

גם אוי לא מבסוט כלל מהגרעין, בעיקר מהגיוס
המוקדם. לכן החלטתי לעבור לגרעין שדה אליהו,
כפי ששמעתי חברה טובים, דתיים ורציניים, נקווה
שילך.

השבת אצא, כנראה, לשבת גרעין בשדה אליהו. לומר

את האמת, שיניתי דעתי אודות הקומונה, והחלטתי
שלא לצאת. הדעה שרק חברה מחורבנים יוצאים
לקומונה, השפיעה עלי מאד, וחבל מאד. אולי ישלחוני
בע"כ ! ?

אמש שוחחתי עם אריה זמורה בהקשר לרצוני לעבור.
הוא מתנגד לזה עקרונית, כדי לא לפתוח פתח לשאר.
או שאעבור לשדה אליהו, או ... מי יודע מה יהיה,
אולי צנחנים !

עתיד הנח"ל שלי לוטה עדיין בערפל, זמורה אינו
מבטיח כלום, ואיני יודע מה אעשה, במקרה ואיאלץ
להשאר בעין-צורים.

יקי אינו מסוגל לשבת ולתת לזמן לעשות, או לא לעשות, את שלו.
עליו לפעול, להמריץ, לדחוף עניינים.

אתמול שלחתי מכתב חריף לזמורה, בעצם הגשתי
אולטימטום : או שדה אליהו או אעזוב את הנח"ל.
בין הסיבות א. טירונות מיד אחר הבחינות. ב. עלולים
לקחתי למכ"ם.

תשובה מהירה, חריפה וחד משמעית, קבלתי היום
מזמורה, הוא הבין שאני חפץ להשתמט ממכ"ם
בעזרת הקומונה (כמובן שזה לא נכון) וסילק אותי
בגלל זה מהנח"ל.

ולבסוף — התקבלתי לשדה אליהו, אני מבסוט עד
הגג. הרגתי שתי צפרים במכה אחת, גם חופש וגם
חברה טובים. לפעמים מצליחים גם לבד.

אכן, תכנון, מחשבה מוקדמת, שקול, בדיקת כל הצדדים, נסיונות,
כשלונות, תקומה ונסיונות מחודשים. אין עם מי להועץ, ע"כ מסתדרים
לבד, סובלים ופועלים לבד, אבל ... והמסקנה, אכן, "לפעמים מצליחים
גם לבד".

יקי אחי אייד ?
איה שמחתך
ואיה עליזותך
נעלמת לפתע
בלי כל הודעה
הן אין זו דרכך
שלא להודיע היכן אתה נמצא

הלכת אחי
הלכה קרן אור
הבית שוקט
ההורים מבכים

בין רגבי אדמה
קברו את גופתך
אדמה אשר אהבת
אדמה שלמענה נפלת

באים חברים
לנחם אבלים
ואינם מבינים
להיכן זה הלכת
הן רק אתמול
אליהם עוד חייכת
אייד אחי ?

חזרה

סכום ארבע שנות הלמודים בישיבה

(הדברים הבאים, הועתקו — בלא שינוי — ממחברת שבה החל לכתב, שבוע אחר בחינות הבגרות, סכום זה. במחברת — רק מספר דפים המובאים כאן, והסכום נקטע בתחלתו)

פתח דבר

נתעורר בליבי הרצון, להעלות על הכתב רשמים, חוויות, זכרונות, ובקורות, הקשורות ישירות לארבע שנות למודי בישיבת „בני-עקיבא רעננה“. אין אני סופר ולא בן סופר, לכן אין לחפש בדברי עניני סגנון והבעה. אנסה, בלשון פשוטה, לסקור את הזמן שחלף. פרטים רבים נשכחו מזכרוני. אך אני מקווה שהעיקר עדיין שמור עמדי. קרוב לודאי שאין אני אובייקטיבי ביחס לדברים אלה, ובעיקר לכתות השביעית והשמינית, שרק שבוע חלף מאז שגמרתי. רבות הן הדמויות שפגשתי והכרתי, מקום נכבד יתפסו תאורי הדמויות, כולל הרמי"ם והמורים. אין להתייחס לבקורתי כדעה כללית, זוהי דעתי הפרטית בלבד. בתאורי החברים אנסה להיות אובייקטיבי, מבלי להתבייש ומבלי להעליב. אני רוצה לכתוב רק את האמת, אבל את כל האמת (שבידיעתי). נקודה נוספת שיש לזכור היא, שהדברים נכתבים לאחר גמר השמינית, ויש להניח שזעתי בחמישית היתה שונה. אולם אנסה, ככל יכולתי, לתאר דברים מסוימים בהתאם לזמן.

הרקע והחמישית

למען האמת, לא ידעתי כלל מה פירוש ישיבה תיכונית. בהרצליה לא היה ענין זה נפוץ, ולא הכרתי רבים מתלמידי הישיבות. אפשר לומר שהיתה זו הליכה בשיטה עוורת למקום בלתי ידוע ובלתי מוכר כלל (יש האומרים „שעלו על מוקש“). הדעה הכללית בימים ההם היתה, שישיבה תיכונית זה מוסד מובחר, ובעצם כל החברה הטובים נרשמו לישיבות. ההשפעה האישית של המורה פניקל (גורגלה) נתנה את „המכה בפטיש“,

והחלטתי להרשם בנחלים. משום מה דחו אותי, וכך קרה שהגעתי בסופו של דבר ליב"ע רעננה.

היום הראשון בישיבה זכור לי היטב. נער צעיר והססן, בישן ובלתי בטוח בעצמו, מגיע לישיבה. המזוודות מלאות ו- כבודות, ואני נרגש. בנין חדש ובלתי גמור עדיין, מקדם את פני. חברי הישיבה מועסקים בעבודות תובלה של מטות, חלונות וכו'. (גם אני). וכאן זכיתי להכיר לראשונה את בן-דודי (השני) מצפת, יצחק ויג. האמא עוזבת בדחילו ורחימו. נשמע צלצול חד משמעי. ובשעה 10.45 בדיוק אני מתחיל את הסדר הראשון בחיי. לא סדר של פסח אלא סדר למודים כוללני לכל תלמידי הישיבה. יושבים כלם ביחד, הגמרות פתוחות וצועקים. נחמד אה... כמעט שכחתי להזכיר את ה"סטנדר" הנחמד. ובכן הכלי הזה הוא מעין שולחן נייד שעליו מניחים את הגמרא. כלי זה משתף פעולה באופן יוצא מהכלל, ומת- נדנד אתך ביחד (ממש טפיל). בהתחלה היה קשה להתרגל אליו, והיה קשה להחליט איך לאחזו באלכסון, או ישר. חנניה פיזם מהשמינית הצליח להסתדר אתו אפילו על סנטרו. ובכן לומדים? ואיך לומדים?! לומדים טוב, ואני חושב שהיה זה למוד רצוף כל הסדר. פשוט האחד העמיס על השני מה שהוא ידע מהחופש. בלשון השמינית קראנו לזה חירטושים, העיקר שלמדנו (ראה שביעית שמינית). "רבאס" זה שמו של ראש הישיבה המזוקן, פשוט לא תפסתי שמלה זו אומרת הרב הס, נו מאיפה אדע שיש לו כינוי "רב". העיקר שהוא שחור מאוד וענק. ויג מספר לי שזהו רב סרן בצבא, אני מא- מין וכי למה לא אאמין? ושאלה נוספת מדוע "ויג" ולא יצחק, הרי זה חבר, ועוד בן-דוד? אולם ההרגל בישיבה קובע, שיש לקרוא לבן אדם בשם משפחתו, זה פשוט — יותר מסובך ויותר משעשע. הסדר מסתיים בדפיקה על השולחן (סליחה שתי דפיקות) וכאן נפגש אני בפעם הראשונה בתפילה הגונה, יפה. נוסח התפילה בישיבה הוא בסגנון איטי, כשכל החברה עונים בקול רם: ברוך הוא וברוך שמו, ואמן. החזנים כמובן הם חברי הישיבה.

והאוכל — תוכנית חשובה ביותר במסגרת התוכנית

היומית. יותר מאוחר, בשמינית, הייתי רוגז על הקטנים, שהם רצים לאוכל וחוטפים מכל הבא ליד. אולם למעשה אף אנו נהגנו כמותם בחמישית, פרט לריצה המטורפת שהיתה פטנט חדש. ובכן אוכלים כולם ביחד. שמונה חברה ליד כל שלחן. רעש אדיר של צעקות ובכיות. יש החוטפים ויש הנשארים בלא כלום.

אה... כמעט ושכחתי את יצחק הטבח. טבח — בלי כובע לבן — נמוך ועגלגל. אינו מפחד מאף אחד, ובעיקר מכיר היטב את החברה ואת החוכמות שלנו. מעשי ידיו, כלומר האוכל, הוא די טוב. כמות מספקת אך אפשר לשפר את טיב ההגשה. הצורה החיצונית משפיעה רבות, לדעתי, אך אין הישיבה נותנת דעתה על פרט חשוב זה, וחבל מאד. חדר האוכל מהווה מעין חדר שיחות ופורקן בין החברה. התורנים — פרשה בפני עצמה, אך פרשה נכבדה מאד. פרט לשמינית כולם תורנים. תפקיד התורנים הוא לסדר את השולחנות, סכו"ם, לחם וכן לעזור להגיש את האוכל. חלק זה הוא משעמם אולם החלק המענין והמהנה מגיע רק לאחר גמר הארוחה. ראשית מנקים את השולחנות ומורידים את כל הכלים, אחסן תענוג. שלב ב' מתישבים לאכול כל אחד את מנתו בצרוף מסוים מיצחק. כמובן שהגדולים עובדים פחות ואוכלים יותר. ולבסוף, שיא התענוג, כאשר מגיעים לשעור — שעור הגמרא — ב-9:00 במקום ב-8:30.

ובכן הגענו לשעור, הוא נקרא פשוט שעור, אולם הוא אינו פשוט כלל וכלל. לשבת שעתיים רצופות ולהקשיב לדברי הרב-הר"מ (רב מחנך) — ולפעמים להירדם, זו חוויה בפני עצמה. הכתה החמישית, שמנתה בערך ארבעים וששה חברה, חולקה בלמודי הגמרא לשניים. אסביר כאן בקצרה את שיטת הלמוד בגמרא הנהוגה בישיבה.

לדעתי שיטה טובה, אך בלתי מנוצלת (על הלקויים הכל-ליים אעמוד אי"ה בסוף). אחרי השעור הארוך הנ"ל, ולאחר הפסקה בת חמש עשרה דקות, חוזרים לבית המדרש ומתחיל סדר חזרה (כנ"ל) ובערב, בשש וחצי אחרי האוכל סדר הכנה בו מכינים קטע גמרא, לפעמים גם תוס', לכבוד השעור למח-

רת. מספר רמי"ם נמצאים תמיד בסדרים והם הדואגים ל"סדר" וכן עונים לשאלות. ענין זה של שאלות נוצל על ידינו להתקהלויות מסביב לרב, פשוט נזקקנו להעביר את הזמן העובר בעצלתיים. מובן, לא? אחר ארוחת צהריים חופשה קצרה בחדרים. אני גר בבנין החדש, חמשה חברה בחדר. קצוער מהשביעית. פסח וכרמל מהשישית וצרפתי מהחמישית כן — גם אני. לאחר מנוחה זו מתחילים הלמודים הרציניים יותר, כלומר — אנחנו מתיחסים ביתר רצינות כלפיהם. אלה הם למודי התיכון, מקצועות החול, להבדיל מלמודי הקודש ושוב מאוחדים אנו לכתה אחת גדולה, בצריף הכתות הגדול. צריף — אך לדעתי עדיף מכל בנין שהוא. ראשית — הנוף הנשקף מבעד החלונות, ובכלל אוירה קלה ובלתי רשמית, בלתי מיוחדת. אני אישית בלטתי אצל המורה לדקדוק, ספרות ותנ"ך ובחמישית קבלתי תשיעיות ושמיניות לרוב, משום מה סימפט אותי. איני יודע אם באמת היו מגיעים לי ציוניו, אך האמת היא שלמדתי הרבה יותר מבשמינית. היסטוריה — מקצוע מענין ואף מהנה...

בקומונה עם החניכים

הלכת אחי
באמצע היום
לא אמרת שלום
אלא רק להתראות.
הלכת ומאז לא שבת
ובבית אני מחכה
אולי על הדלת
תשמע דפיקה
אולי פתאם תופיע
תכנס ותאמר שלום
אך הדלת נשארה סגורה
ואתה כבר לא תגיע
כי הכל זו רק אשליה

אח היה לי
אח נחמד וחביב
אח שכה אהבתי
אח שכה אהבני.
אח שאהב את המולדת
אח שהכיר בה כמעט כל רגב
אח שכבד את הוריו
אח שכולם כבדוהו יחדיו
אח שאהב את האומה
אח שנפל למענה.
אח שעליו מאז אני שואלת
מדוע הוא היה צריך ללכת?
אח שאין רבים כמותו
ומדוע כזה היה גורלו?
אח שזכרו לעד לא ישכח
אח שלאורו ילכו רבים אחריו.
חזרה

חברים מספרים

„אחרי הפעולות — נמשכות הלבבות“ קובע ספר „החנוך“,
ו„התנועה החיצונית — מעוררת את הפנימית“ מנסח בעל
„מסילת ישרים“. כלומר, הפעולות והמעשים — נובעים מנפש,
אופי ודמות. על כן פעולות ומעשים, יכולים בדרך דו-סיטרית
— לחזור ולהשפיע, לתקן, לשכלל ולשנות את מדות האופי.

אין בידינו מבחנה לבחינת האופי, אך יש לעינינו מעשים
ופעולות של אדם, שמטיב מעלליו ניכרות תכונותיו, מדותיו
ואופיו — בהלויה, בשבעה, בשלושים, ביום השנה, במשך השנה
— הראשונה והשניה — נפגשים חברים, אם באקראי ואם
בכונה תחילה, ויושבים לדבר ביקי, תולדותיו ומדותיו, זכרונות,
הערכות, ספורים וחיות, מעשים ופעולות.

להשלמת תיאור הדמות והאופי, העולה מדפי ספר זה,
לקטנו קטעים, קרעים, שברי דברים, חלקי זכרונות, הבהובי
חיות של חברים, מתקופת בית הספר העממי בהרצליה, הישי-
בה, הגרעין, נח"ל, משק ובית ההורים. הסיפור חשוב מהמספר.
על כן נחסוך בשמות המספרים. הדברים יובאו, בלי סדור
וחלוקה לנושאים, בערבוב וכאמירתם בשיחה ולא בנסוח לכת-
בה, כך תשמר חיותם.

מספרים חברים

— — — יעקב היה בחור עם אופי חזק. הרי, אי פעם
כולנו עשנו סיגריות. לפני שנכנסנו הביתה, כל אחד שפשף את
הפה, שלא ירגישו. במשך כל השנים, יעקב היה היחיד שלא
עשן, אפילו בפורים. קנינו סיגריות בודדות, כולנו עשנו.
המדריכה צותה עלינו לא לעשן, ואנו — דוקא !

— — — הוא היה היחיד בין החבר'ה בשכון, שישב, בבית
כנסת, ליד אביו כל התפילה. עד גיל מסוים, ישבנו כל אחד
ליד האבא. מאוחר יותר, התישבו כל החבר'ה יחד בשתי השו-

רות האחרונות של ביהכ"נ. בקריאת התורה היינו יוצאים החוצה לפטפט. יעקב נשאר תמיד ליד אביו, גם בקריאת התורה. זה היה אצלו עקרון, לאו דוקא הכרח של אביו. אהב לעיין ב„אבן עזרא“ ולצטט אותו.

— — — הפעם האחרונה שראיתיו, היתה ביום העצמאות, שבוע לפני נפילתו, בישיבה. היינו באמצע התפילה החגיגית. יעקב בא התישב לידי. חולצה לבנה מעומלנת, תחת פרצוף שזוף, מחייך. הזמנתיו לארוחה החגיגית, והוא הודיע שממהר לבקר גם בבית. קנאתי בו — לבא במיוחד לישיבה מרחוק, כדי להתפלל תפילת-חג, לותר על החבר'ה, כדי לבקר גם בבית, לזכות בחויה — גם בבית וגם בישיבה!

— — — יעקב למד, באשדוד, נהיגה, מטעם המשק, באותה תקופה שגם אני למדתי שם. לא למדנו באותו בי"ס לנהיגה. אחרי שנפל, הלכתי להודיע לביה"ס שלו, שנפל. אמר לי המורה לנהיגה שלו שהוא היה כשרוני, והמורה היה בטוח שיעבור ב„טסט“ הראשון. המורה שבח אותו בצורה לא רגילה, כאילו הכירו הרבה ומקרוב.

— — — היתה לו תכונה שכל דבר רצה לזכור, כתב בפנקס כיס, בצבע כתום. בין אם זה אנגלית, היסטוריה או „ודייק“. כל פעם שהיו לו כמה דקות פנאי, היה תופס את הפנקס וחוזר על החומר. זה היה בשביעית וגם בשמינית.

— — — כשהתאכזב מחוסר החברתיות בגרעין „עין צור-רים“, יעצתי לו לעבור לגרעין „שדה אליהו“. שלחתי למזכירות הגרעין מכתב-המלצה, שיש לנו בישיבה בחור „פצץ“, שממש כדאי לקבלו לגרעין... כשחזרנו מבית הקברות בהלוייה, שמעתי שחנה ספרה למישהו, שכשקבלו את המכתב שמציעים להם אחד, יקי, פצץ, קראו לו לראיון ולא עשה עליהם רושם טוב, לא נראה כ„פצץ“. כדי להפטר, שלחו אותו לקומונה. אחרי שחזר מהקומונה, כל כך היו כל החבר'ה בגרעין מרוצים ממנו, שאוטומטית נתנו לו את השם — פצץ, זה היה שמו הרשמי בגרעין. עד כדי כך שכשטלפנו לה שפוירברגר נהרג, היא שאלה מי זה? רק כשאמרו לה — את לא שומעת? לא מבינה? פצץ נהרג; רק אז תפסה. אכן, זה היה פצץ חברתי!

— — — שבועיים לפני שנהרג, ערך טיול עם כמה חבר'ה שלו, וקפץ לכמה דקות לבית שלנו, בצפת. קראתי לו לחדר שלי והתחלתי להתוכח אתו, ולהסביר לו את ערך למוד התורה, בישיבה דוקא. שאלתיו מה תעשה בסוף הנח"ל. הוא ספר שהחליט להצטרף למשק, אין לו חשק ללכת ללמוד בישיבה. המשכתי להסביר לו ערך תורה, ואז אמר כשהוא מושפע ויושב עם ראש כפוף „טוב, נחשוב“.

— — — יעקב בקש מהרב הס שיקנה לו מלבי"ם. שיהיה לו במה ללמוד לבד. בענין הזה של אהבת לימוד תורה, שנמשך אצלו גם בגרעין, נח"ל, סיירת, משק ובקעה — הוא הושפע מעצמו. זה התחיל אצלו מהרגע שהתחנך לישיבה. בכל מקום שאפשר — ישב ולמד. זו היתה התודעה שלו. בגדוד 50, הס' תובבנו והצטלמנו. יקי לקח, כל הזמן, חברים מהמחלקה שלו ושכנע אותם להניח תפילין. היו שם גם מ„השומר הצעיר“ והם הניחו, כי יקי ביקש מהם.

באותו זמן המכי"ם היו מרבים להתוכח בנושאי הדת, כדי לצחוק על הדת. חבר'ה פחדו להתוכח, לא רצו להסתכסך. יקי התוכח תמיד עם המכי"ם, לפעמים עד שתיים שלש בלילה.

— — — נסענו פעם לטיול בכנרת, ובבוקר כשהיינו צריכים להתפלל, רצינו להתפלל תפילת-חרום קצרה, שלא נאחר. אני זוכר, שיקי לא הסכים ורצה שנעמוד להתפלל כרגיל, והוא התפלל יותר מהזמן שהאחרים הקציבו לתפילה.

— — — שני ספורים אני זוכר ששמעתי עליו — בחייו — מהרב פרץ, הרב של רעננה. פעם בא אלי, מאוחר בלילה, לביתי, וספר שחוזר עכשיו מהכותל. שם ראה שני צנחנים, עם „עוזי“ על הכתף, עומדים ליד החב"דניקים, תופסים אנשים ומניחים להם תפילין. מרחוק ראיתי שהיתה להם השפעה חזקה יותר, צנחנים עם עוזי! התקרבותי ומיד נגשו אלי ואמרו לי — שלום הרב פרץ. הכרתי אותם, הם מהישיבה שלך.

ושוב בהזדמנות אחרת. הבנות, חניכות „אמנה“, תלמידות של הרב פרץ, היו בשרות לאומי בקבוצת „עלומים“. הרב פרץ נסע לבקר אותן. הן אמרו לו שהן רוצות להראות לו משהו מיוחד, לקחוהו לבית הכנסת במשק, ובפנים ישב רק בחור

אחד, בערב ולמד. כשהרב פרץ נגש אליו, שוב ראה, כבכותל, שזה יקי, תלמידו משעורי מחשבת ישראל, בישיבה.

— — — כשגמר להדריך בסניף, החניכים, ביוזמתם, עשו לו מסבת פרידה. בערב חזר לישיבה שמח ממש, קבל מתנה מהחניכים — עט „פרקר“. אז אמר, כי עצם העובדה שקבלתי מתנה מהחניכים, זה היה שוה את כל העבודה שהשקעתי.

— — — כשהוריו הודיעו לו שיבואו לבקרו, היה מסדר את התאים של הבגדים והספרים, אעפ"י שתמיד היה מסודר. הוא אמר לנו שהוא מסדר לא לעצמו, אלא שתהיה להורים שלי נחת, שלפחות התאים מסודרים. אני זוכר שפעם ביום הורים, כשחכתה האמא בתור אצל הרב הס לשמוע על הבן, אמר לה הרב, לפני כולם, שלא כדאי שתחכה בתור, כי אין לו מה להגיד עליו, הכל בסדר. המחברות שלו תמיד התרוצצו בין החברים, לא בגלל שהיה התלמיד הכי טוב, אבל, באופן עקרוני, אף פעם לא העתיק במבחנים ובשעורי בית. במבחנים, לא היה אצלו ציון — אפס. אפילו כשלא ידע לענות, לא היה מחזיר מבחן ריק, תמיד כתב משהו.

— — — כל פעם, כשיצאו מעטפות בולים חדשים, היה רץ ביום הראשון לראות, ואם היה לו כסף — לקנות, ואמר: שאלו בולים של ישראל, כדאי שיהיו למזכרת. כל ראש השנה הלך לבקר את הסבא שלו, לקבל ברכה, לא ויתר על זה.

— — — כשלמדנו בחמישית, הר"מ ארגן לנו מבצע. כולנו הכנו ציציות לעצמנו. יעקב היה היחידי שהמשיך ללכת עם זה עד הסוף. כי הוא היה בחור ישר, לא הכיר קונצים. אם חשב שצריך כך לעשות — לא שם לב, אפילו שצחקו עליו — עשה כדעתו.

— — — לדעתי, יעקב היה בחור פשוט שהיתה לו זיקה מיוחדת לארץ ישראל, לאחר כל הזכרונות שהיו לו מחו"ל. נשארו לו זכרונות בלתי נעימים, וזה נשאר לו חרוט במוח, ורצה כאן לחיות בחופשיות. מחו"ל יש לו הרבה דברים מהילדות שנשארו גם אח"כ, כשהיה מבוגר. כל לילה קרא „קריאת שמע“ ואח"כ עוד דבר. שאלנו אותו, למה מדבר, ואמר שמאבא

בחור"ל למד לקרא „שמע“, ואבא לא אמר שלא ידבר, מאז נשאר לו ה„שמע“. גם בענין כבוד ההורים, שהיה מיוחד ושונה אצלו, זה נשאר תמיד. נדמה לי שהוא עשה זאת, פחות בגלל המצוה, ויותר בגלל ההורים.

— — — הנקודה בגללה אני הערכתי אותו זה, היותו אדם ישר. עשה מה שהוא חושב, לא היה צבוע. ויש עוד נקודה שראיתי בו — העזרה לזולת. תמיד, בשיעורי הבית, מישהו שקשה לו לפתור, יעקב היה ניגש אליו, גם בלי שיבקשו ממנו, ואומר: אני רואה שקשה לך משהו, בא נראה אם אוכל לעזור לך. באתי לחמישית מאוחר יותר, והוא עזר לי הרבה. אח"כ בצבא, למרות שלא היה חזק ביותר, היה לו כח רצון והכח הזה היה עוזר לכולם.

(מספר חניך מסניף קרית מוצקין על יקי הקומונר)

— — — בסוכות קבע לנו הקומונר טיול. באנו מוקדם בבוקר לסניף ויקי הוציא „ארבעה מינים“, נטל והעביר בין כולנו את הלולב, האתרוג ומיניו. מישהו שאל אותו מאיפה יש לו ד' מינים. כולנו זוכרים טוב, איך בפשטות ענה: קניתי אותם מכיסי שיהיה לנו מה ליטול בטיול, לקיים את המצוה. (חבר טוב, מתקופת הישיבה, שיחד יצאו להרבה טיולי-טרמפים, נזכר)

— — — יצאנו מוקדם בבוקר לטיול לגליל. חכינו שעה וחצי לטרמפ, שלא בא. התעצבנו, פתאום — יקי אומר „בא נתפלל“, מוציא סדור כיס קטן ומתחיל. דוקא אז נעצרה מכונית, התקדמנו קצת ושוב ירדנו וישר לתחנת „אגד“. התיאשנו מטרמפ ורצינו להגיע מהר. רק הגענו, עלינו על אוטובוס, ושכחנו, שבעצם התחלנו קצת להתפלל. פתאום ראינו שיקי קם באמצע האוטובוס. הוא, מאז שעלינו לאוטו, המשיך להתפלל, וכשהגיע ל„שמונה עשרה“ קם ועמד, בלי לשים לב לכל היושבים באוטו שהסתכלו עליו כמשונה, וגם בלי לשים לב לחביריו, שעוד לא התפללו. כשירדנו בטבריה ורצינו לחפש מקום נסתר להמשיך ב„הלל“ אמר לנו יקי: ממי יש לפחד ולהתבייש, בואו ונתפלל פה בתחנה. החמימות שהקרינה

עליו הישיבה, לא נתקרה, איפוא, גם אחרי שסיים לימודיו. ושוב, מעשה בטיול לרמה, בקיץ, שנה אחרי הישיבה, עם כמה חבר'ה. בלילה לנו באכסניית הנוער בתל-חי. הגענו לאכסניה לפנות ערב, ובאולם הגדול הרבה בחורים ובחורות קצת משתוללים, שרים, רוקדים ושמחים בלא טפה של קדושה. ובנוכחותם, באותו אולם, יקי פונה לפינה ובשלוה, בלי התרגשות — מתפלל מנחה, גם אנחנו לא הרגשנו בדבר. אכן, אותו אומץ לב וכוח רוחני שהיה בו, נשאר חרות בליבי עד היום.

(מוסיף ראש הישיבה)

— — — כמעט בכל אפשרות שהיתה לו — בא לישיבה, כך גם ביום העצמאות שהיה האחרון בחייו. תמיד כתב לי, ספר ודווח, וכמעט בכל מכתב — איזה דבר תורה או בעיה הלכתית: אם ההיתר לשתות בלגימות קטנות, לסירוגין, בצום, כפי שהותר להיאחזויות בבקעה, קיים גם אצלם בסיירת. או שאלה מקורס חבלה: התברר לו שהטבחים — ערבים, האם מותר לאכול מה שגוי מבשל?

בכרטיס תלמיד, בו אנו רושמים בעיות או התרשמויות, במשך ארבע השנים, מצאתי: „חמישית — תלמיד טוב, לב טוב, הבנה וחברתיות. שישית — יש ירידה בלמוד הגמרא והתלבטויות. שואל הרבה פעמים, מתוך רצון להבין, בשביל מה זה טוב ללמוד גמרא, מה יצא לי מזה, לא אם יצא תכלית או פרנסה בגשמיות, אלא מה זה נותן, מה יוצא שיושבים ולומדים דברי אביי ורבא. נשלח שבוע לסלבודקה, קבל חזוק. עלה שוב לקראת סוף השנה. שביעית — בין כ"ג ל-ל' שבט — בישיבה גבוהה. שמינית — חשון: נעלם מ„סדר“, נשלח הביתה והוזמנה האם. בשיחה הבטיח לעתיד. שליש ב' — עומד בהבטחתו“.

יש לי רישום מדויק, של כל מה שאומר כל מורה על כל תלמיד בישיבות מורים. בכרטיסים שלו — אין כמעט דווח של פרטים. רק הערכות — שמונה, שבע, תשע, תשע, שמונה. „אין מה לדבר“, „אין מה לספר“. פעם אחת הרחיבו חלק מהמורים את הדבור. כתוב כאן כך: „אחד מן התלמידים הטובים“,

„בחור טוב“, „רציני, יעבור את הבגרות“. לא היו הערכות שליליות.

— — — אני רוצה לספר משהו על צורת מחשבתו השקולה והלא נחפזת של יקי, עד להחלטה סופית — במשק, חצי שנה לפני הירידה לקוים, סמוך לסוף השרות הצבאי, היתה תקופת ההתלבטות האישית של כל אחד, ביחס לעתידו אחרי השירות, תמיד דברנו רק על זה. יקי היה אז די רחוק מהחלטה סופית בנדון. ישבנו שעות ודברנו, והוא, כשנשאל ענה — „אני עוד שוקל, עוד לא החלטתי“ ותמיד בתנועת הראש, הביישנית, הידועה. אח"כ נרשם ל„בר-אילן“ וחשבנו שהסכויים שישאר במשק — קלושים. תוך שיחות ארוכות, כשהגיעה לסיומה תקופת ההשארות במשק, לפני הירידה לקוים, אמר: „אני לא אומר שאני נשאר, אבל הסיכויים רציניים, אל תחשבו שא-מרתי, שאני נשאר, אבל יש הרבה יותר מחמישים אחוז שכן“. לפני הקוים, ערכנו ארבעה חברה מסע טרמפים, בו כל הדרך עקצנו זה את זה — בצורה חברית — רק בנושא ההשארות. ניסינו לדחוק ביקי — תוך עקיצות — שיענה חיובית, והוא — כל הזמן עם התנועה בראש והחיוך הבישני: „חבר'ה זה יהיה בסדר“. שמחנו מאד.

אח"כ הסדרה. קשה, ויקי עם חיוכו. חופשה קצרה ליום העצמאות וביום ד', לקראת הקו, נפגשים בתחנת הרכבת בירושלים. יקי הגיע ראשון ומחכה. אני בא ורואה אותו יושב לבד ע"י הקיר וחיוכו קצת שונה מהרגיל. הגיעו עוד שני חבר'ה היינו אותם ארבעה שבמסע-העקיצות ויקי מתרומם קמעא מהתנוחה הקודמת שלו ומודיע: „חבר'ה, החלטתי להשאר במשק“. היינו נרגשים ולא יכולנו לדבר, אחד אמר מיד: „תאמין לי יקי, אני לא יכול לדבר, אני לא בשביל לדבר, אבל אני מרגיש הכל בשבילך“. רצינו לחגוג את המאורע. לא הספקנו.

— — — ארבע שעות לפני הרגע שיקי עזב אותנו פיסית, אבל רוחנית — לעולם לא, בשעה שש בערב האחרון, לפני הארוחה במוצב. הלכנו ליטול ידיים. היינו רק 4 ימים במוצב ועוד לא מאורגנים. לקחנו ספל ממתקן הקירור ונגשנו לברזייה

ליטול ידיים ולהחזיר הספל למקומו. יקי היה לידי, חייך, קרץ לי, נכנס לצריף, הוציא ספל גדול וקשרו בחבל לברזייה, כדי שנטול בצורה קבועה בספל. אחרי שקשרו עשה את התנועה המפורסמת שלו ואמר לי: „אתה רואה ככה זה בית יהודי!“ ועד היום הספל קשור בברזייה שבמוצב בבקעה, עדות וסמל למי שחשב כל הזמן על כל פרט.

— — — מי שמכיר את התופעה הקרויה שמיניסט, יודע ששמיניסט המדבר עם חמשוש, זו תופעה יקרת המציאות. מי שמכיר ויודע את הרגשתו של חמשוש הבא לישיבה עם פנימיה, תפליא אותו תופעה זו יותר.

יום אחד, אני עובר כאן בחצר הישיבה, ורואה חמשוש כשדמעות זולגות מעיניו. אח"כ אני רואה את יקי יוצא מהבנין ואת החמשוש מחייך. מה שהם דברו, עד היום אני לא יודע, אני רק יודע שהבכי נהפך לחיוך. זה היה ענין של כמה שניות והכל השתנה בו.

ודבר שני: אחד הדברים השנואים על המדריכים זה אסיפת הורים. כי לפעמים המדריך צריך לומר להורים בנוכחות החניך שהוא אינו בסדר. להפגש עם אמו של יקי, זאת לא היתה בעיה. השיחה היתה קצרה. הן מתוך זה שלי לא היה הרבה מה לספר: „הוא בסדר, מתקדם, לומד, אין בעיות, כבר שמעת מהמורים!“ זו היתה הסיבה האחת לשיחה הקצרה. והשניה: יעקב היה תמיד אומר לאמו: „אמא, בואי, מספיק שמעת“. הוא לא היה אוהב שמשבחים אותו בפניו. וכך היה מזרז את אמו. הייתי ממש אוהב את הרגעים האלה להגיד להוריו שהכל בסדר הן בלימודים והן מבחינה חברתית. ושתי עובדות מוכיחות על הנקודה החברתית: אם היו בעיות עם תלמיד שאינו לומד או מתנהג כשורה, תמיד היו מנסים „לשדך“ אותו עם יעקב. ולרוב הצלחנו ב„שידוך“ זה. יקי היה בחור שהסתדר גם עם החבר'ה וגם עם ההנהלה ובלי שהדבר יפגע אחד בשני.

— — — מותר לי לדבר על יקי, אולי רק בזכות ספרים שהשאלתי לו. כאשר התחיל ללמוד במשק. בספריה התורנית של המשק, עדיין חסרים ספרים שהיו לי בביתי. שאלו אותי

פעם, הוא ועוד חבר, אם יש לי התנגדות שהספרים, במקום שיהיו בביתי, יהיו בביהמ"ד, הסכמתי. אולי בזכות ספרים אלו זכיתי להכיר את יקי, לא מקרוב במיוחד, אלא משיחות על ספל קפה, מקצת לימוד בצוותא ומשיחות משותפות.

יקי היה איש, אדם שלם, שידע את אשר עומד לפניו. ידע מה שהוא רוצה, ומתוך כך יכול גם כן, כפי שיוסי סיפר לנו, להגיד הכל בפשטות. זה נבע מתוכו. זה לא בא מתוך צורך לעשות רושם על מישהו, זה נבע מתוך רצון לתת לאחרים את מה שיש לו. כמו שנאמר „בדרך ה'", דרכו של הטוב להיטיב לאחרים.

ובמכתב האחרון שכתבו חבריו למשק, כתבו: „יקי החליט היום להשאר בקבוץ, ואנחנו מחפשים יין לשתות לחיים. אנחנו מקוים שעוד אנשים חשו כמונו".

נראה לי שהוא, מתוך כל מסכת החיים, הבין — ע"י ראיתו המושלמת שצריך ללמוד תורה, אבל יחד עם זה ידע, שלא יוכל כל חייו לשבת וללמוד תורה. לכן — אל המקום בו עסק גם בתורה וגם בישוב הארץ, גם בתורה וגם בעבודה, נשא את עיניו, במקום זה קיווה להמשיך את חייו.

— — — יקי היה שקט וצנוע. זה לא היה שקט רגיל, זה היה שקט נפשי, מקרין. הוא היה דוגמא קלסית לאחד שבורח מהכבוד, אך הכבוד רודף אחריו. אני לא זוכר שנה, שיקי לא היה בועד הכיתה, או ראש ועד הכיתה, וכנ"ל בכל האירועים המרכזיים. כמה שאני זוכר, פורים היה האירוע והוא היה תמיד במרכז הענינים.

באמון המתקדם, אני הייתי מ"כ, והוא אז חייל. אדם ניכר בשעות הקרטיות שלו, אז מכירים את תכונותיו האמיתיות. נפגשתי איתו בתחילת המחזור, בגדוד 50. אמרתי לו „אל תקח ללב, יהיה קשה אבל אתה תעבור את זה איך שאני מכיר אותך". היינו נפגשים מדי פעם, יקי ואני. אני מכיר את האמונים בגדוד 50 — נח"ל מוצנח, הם קשים מאד. אבל תמיד, כשנפגשנו, היה חיוך על שפתיו. בהתחלה חשבתי שהוא מחייך, היות והאמונים עוד לא התחילו. אבל אחרי מספר חודשים, יקי עדיין צוחק וצוחק. ואני גם עכשיו, רואה מולי

את דמותו, את החיוך הזה, את השיניים הלבנות. יקי עם החיוך הביישן, עם החיוך שמסתתר בזווית הפה, שקט, מים שקטים חודרים עמוק.

המ"כ של יקי היה חבר טוב שלי, וכן היה איתי בקורס קצינים. הוא אמר לי שבבחורצ'יק הזה, ביקי, גלומים כוחות רצון. הוא היה בחור לא חזק במיוחד, מבנה גוף לא איתן במיוחד. בהתיחס לאותם אימונים קשים שהם עברו שם — אמר לי אותו מ"כ — שהוא היה בשבילו דוגמא. מדברים תמיד על כוח רצון בצה"ל — שבכוח רצון אפשר להשיג הכל. במסעות, ובמסעות אלונקות, ובריצות ארוכות — מספר המ"כ שהיה מפקד קשה ודרש הרבה מהחיילים — נשאר יקי אותו אחד, שמסוגל אחרי המסע הקשה לבא לאהל ולחייך, זה קשה, זה מאמץ נפשי שסוחט את הכל, עד הסוף, את לשד העצמות. ולבא אח"כ ולחייך. צריך בשביל זה משאבים נפשיים עצומים. ככה אני זוכר את יקי בישיבה, וככה הוא היה גם בצבא. הוא לא השתנה. הוא בשבילי, דוגמא קלסית שהתכונות הטובות נשארות בבן-אדם, ולא משתנות. תכונות אלו המשיכו לצמוח, הוא נשאר אותו בחור שקט, אותו בחור שמוכן לעזור לחברה. מי מאתנו חברי המחזור לא זוכר שתמיד היה תור לבקש את מחברותיו. היות וגמר תמיד ראשון, וכתב ידו היה ברור ומסודר ביותר, והיה קל ומהיר להעתיק ממנו. כזה היה יקי שקט חרוץ ולמרות שלא רצה להתבלט הוא היה בולט וככה נזכור אותו.

— — — כבר בשבוע הראשון, בישיבה, היה לנו בוחן, ורוב החברה נכשלו, ואילו יעקב הצליח להוציא 80. בשעת חלוקת התעודות, בשליש הראשון, השווינו בין התעודות. לזה היה שלילי, ולזה שנים, ולזה שלושה, ואילו לו — לא היה שום שלילי בתעודה. ואני חושב וזוכר, שבמשך כל הארבע שנים שלמד פה, כמעט ולא קיבל שלילי בתעודה. נדמה לי שזה הישג די רציני, לתלמיד שעבד על עצמו, ודאג לזאת.

היה פה בישיבה עומס של חשמל, ובעקבותיו תמיד נגרמו קצרים, בשעת הכנת השעורים. מי היה מתקן? כמובן יעקב. זכורני שבשמינית, בהיות כל העבודה מוטלת עלינו, עבדנו

שנינו בהתקנת החשמל והנה אחרי עבודה מאומצת של שעתיים, מתברר לו שהחשמל לא בסדר. הוא לא התייאש, והמשיך לחפש את הטעות, עד שמצא שהחבור לא טוב. עבד לשנות את החבורים, עוד שעתיים, עד שיצא החשמל מושלם. בסוף ראיתי, איזה אושר, איזו שמחה על פניו. בשנה זו היתה התאורה בפורים הטובה ביותר מכל ה-4 שנים.

בשישית יצאנו לסמינריון ביחד, בתור חברי יב"ע רעננה, וגרנו שם באותו חדר. בשבת, חליתי ושכבתי במטה. שבת בסמינריון, למי שאינו יודע, זה מאורע מרכזי, ואני לצערי שכבתי חולה. בכל הפסקה היה יעקב רץ אלי, ושואל אם חסר לי דבר מה. וזה בכל הפסקה, בלי יוצא מן הכלל.

— — — הפגישה הראשונה שלי עם יקי, היתה בישיבה. הגעתי לחמישית כשבועיים יותר מאוחר מאשר כולם. בן-אדם מגיע לישיבה, מקום זה, לא מכיר אף אחד, לא יודע איך להסתדר. והנה הראשון שמציע עזרתו, את המחברות שלו להשלמת החומר, כדי להשתלב בלמודים. הראשון שמארגן לך חדר, האחד שמסביר את נוהל החיים, ומוסר את זמן הארוחות — יקי — הוא ולא אחר.

לפעמים הוא היה יושב לבד ולומד, ומסתכל אחורנית ורואה שאני לא עושה כלום. היה קורא לי לשבת לידו, היה אומר לי: „בוא ננסה ללמוד קצת, תראה שזה כדאי ללמוד“, ואז הדברים לבשו צורה אחרת, וזה היה נותן חשק ללמוד. באמון עם זחלמי"ם, צריכים לרוץ אחרי זח"ל, וזה לא נעים, יקי, למרות שהוא נראה כזה צנום, נתנו לו תפקיד נכבד: להיות הבזוקאי. ובזוקאי בגדוד, זה לא הדבר הקל והנעים ביותר. יצא לנו, כמה פעמים, לרוץ זה ליד זה. הוא לא חייד. על הפנים שלו היה מורגש המאמץ, הזיעה ממש זרמה ממנו. אבל כשהיה מסתכל עלי, והיה רואה שאני באותו מצב כמוהו, ואפילו יותר גרוע — למרות שהיה לי לסחוב פחות וגם הרבה פחות לרוץ — היה אומר: „אין דבר, מקסימום אח"כ יטרטרו אותנו, אבל, העיקר לגמור, העיקר להחזיק מעמד, והכל תוך כדי ריצה.

היה זה בערב ר"ה. לומר את האמת, אני לא זכרתי

לשלוח לכולם אגרת „שנה־טובה“. אבל יקי, לא רק שקבל ברכות מהחבר'ה מהגרעין, ומהישיבה, אלא גם שלח אותן אלי, עם תוספת ברכה ואחולים משלו, והמוטיב העיקרי ברכה שלו היה „שלום“, רק „שלום“.

מספרת האמא

... כשפרצה מלחמת „ששת הימים“, היה יעקב בבית. פחדתי נורא, איני יודעת למה, הרי כל כך הרבה כבר עברתי בחיים, גם את אושוויץ. אבל פחדתי והייתי לבד בבית. יעקב בא, הרגיע, אמא אל תפחדי, תכיני סמרטוטים, נדביק על החלונות. תכיני שקיות לעזרה ראשונה, אני אראה לך, למדתי בישיבה שני קורסים בעזרה ראשונה. תפרתי לי במכונה משוֹלשים והוא למד אותי לחבוש, הסביר איך להאפיל. הייתי מאד מרוגשת ולא ידעתי מה לעשות. כל־כך שמחתי שבדיוק הוא היה לידי, בשקט שלו כל־כך הרגיע אותי ודבר אלי, אל תפחדי — אמא — יהיה בסדר...

כמו כל אם, תמיד דאגתי, בעיקר בטירונות, בגדוד. אך הייתי גאה שיש לי ילד שאף פעם לא שוכח שצריך לכתוב הביתה. תמיד שלח גלויה. אפילו רק כמה מילים, כדי שאמא תדע שאני שמח, בריא. יעקב ידע שקשה לי לקרוא עברית וכתב גלויות עם נקודות, והחזיק מעמד בזה זמן רב. הוא גם לא רצה שאזדקק לעזרת בתי בקריאת מכתביו. כשרק היתה לו אפשרות — היה מתאמץ ובא הביתה, לראות מה שלומנו, מה נשמע בבית?...

תמיד ידעתי שהיה לי בן נחמד, שכולם אהבו אותו, וחשבתי, אפילו, שאני מגזימה שאני יותר מדי גאה בו. אבל אף פעם לא ידעתי, עד כמה הוא אהוב על כל אוהביו, מכריו. עד שקרה לנו האסון הגדול. אז התברר לי שלא ידענו את האוצר הגדול שהיה לנו...

כשצנחו בגדוד, לא סיפר לי אף פעם מראש, מתי יצנח, שלא אדאג. באמצע קורס הצניחה, היתה בר־מצוה במשפחה. בקשתי ממנו שיבא הביתה, לבר־מצוה. לא שחררו אותו, אבל

הוא לא שכח, באותו היום, לצלצל ולבקש שנמסור מזל-טוב בשמו. אח"כ ספר שבאותו לילה — צנחו, ע"כ לא בא... כשהתחיל לדבר על אפשרות להשאר במשק, לא שמחתי. אמרתי לו, שלנו בבית תמיד קשה בגלל חוסר מקצוע. תשתדל לחפש לך מקצוע מכניס, ודרך קלה יותר בחיים, לך ולמשפחה שתקים אי"ה. חפש לך את הטוב בחיים. אמא — ענה לי — העשיר, הוא מי שמרוצה בחלקו, אני אהיה שמח במה שיהיה לי...

פעם, יעקב בא הביתה, בחול המועד פסח, התישב לידי ולקח את העתון ביד, ספר לי על החבר'ה, תוך שהוא מסתכל בעתון. פתאום, השתתק. הסתכלתי עליו, הוא אינו יכול לדבר. מה קרה יעקב, מה קרה? הראה לי בעתון — תמונת חבר טוב מהסיירת, במסגרת שחורה ומתחתיה הספד. לגמרי לא ידעתי, לא שמעתי בקו שהוא נהרג. "את לא יכולה לתאר לך, אמא, איזה בחור נחמד זה, מתל-אביב". כמובן, לא ידע אז שבחודש הבא יגיע תורו...

פחדתי נורא מארבעה החדשים האחרונים של השירות, בבקעה, אף פעם לא אדע להסביר — למה. כשיצא מהבית — נורא בכיתי. אמרתי לו, אחרי שהיית חצי שנה במשק ולא השתמשת בנשק, עליך להזהר, אתה כבר לא רגיל לנשק, תזהר שלא יקרה, חס וחלילה, שום דבר. דבורים של אמא! היה להם שבוע חופש, לפני היציאה לבקעה. ערך טיול. לשבת בא הביתה. בערב יום העצמאות הודיע שהולך לרב הס, לישיבה. מתי תחזור? איני יודע, אבל בבקשה אמא תעירי אותי ב-5 בבוקר, ביום העצמאות אנו נוסעים לטיול. התעוררתי מוקדם בבוקר, ברבע לחמש, להעיר אותו. נכנסתי לסלון — מטתו מוצעת — כמו שהכנתי אותה בערב, והילד — איננו. פחד, בהלה — לא ידעתי מה לעשות, מה לחשוב, מה קרה, מה קורה אתי, מדוע אני כה פחדנית פתאום, מדוע ההתרגשות? למזלי, באותו רגע שמעתי צעדים במדרגות ויעקב נכנס מבילוי לילה שלם בליל העצמאות. ראיתי אותו, והיה לי טוב על הלב, שמחתי. יעקב התחיל לצחוק. מה את דואגת, אמא, מה את עושה לך בעיות. אני מתרחץ קצת והולך לתפילת שחרית

ולטיול. כשחזר יעקב מבית כנסת, נרדם בישיבה ליד השולחן. כשבעלי חזר מביכ"נ, התעורר פתאום, הציץ בשעון, אמר „שלום", ויצא.

למחרת בקש לנסוע לקבוצה, ל„עלומים", לומר שלום ולחזור. ושוב, יום קשה לאמא, שצריכה להונכונן לעזיבת הבן לקוים. את יום הפרידה — לא אשכח בחיי. ארז את הדברים הקטנים שהיו דרושים לו. עמד לצאת. אי אפשר לספר על הפרידה הזו. אף פעם יעקב לא בכה, כמו שבכה יחד אתי. יצא מהבית. המשכתי לבכות. לקחתי כדור הרגעה. נרדמתי קצת, תוך הבכי. התעוררתי המשכתי לעבוד כרגיל. ה' יעזור, יהיה לנו טוב.

עברה השבת. יום א' — בקר. אבי בא לבקר לוייתי אותו החוצה. בדאר — גלויה. לא רגיל — מקושקשת. בלי נקוד. כתוב — שהכל בסדר. שמחתי על ההודעה הראשונה מהקו. עליתי הביתה. נכנסת שכנה ומודיעה שבעלי צלצל מהעבודה. יעקב צלצל אליו והודיע שהכל בסדר. הייתי מעודדת, מאושרת — קבלתי טלפון וגם מכתב. אח"כ יעקב צלצל גם אלי, דרך השכנה: מה נשמע, יעקב? עושים חיים!!!

שכבתי לישון שמחה, רגועה. מוקדם בבוקר, צלצול בדלת. אמרתי לבעלי — אני יוצאת לפתוח. התעקש שאשכב במטה, והוא יצא. שמעתי דלת נפתחת, קולות דבור. בעלי אינו חוזר לחדר. הדלת אינה נסגרת. שמעתי קולות ולא ידעתי מה אתי. יצאתי לדלת. שניים, אולי שלושה, אנשים עומדים ליד הדלת. הלב של אמא קשור להכי יקר ביותר שיכול להיות לה. לא ידעתי מה לחשוב. מה לומר. שמעתי איך נזרקה מפי שאלה — „מה עם יעקב?" מה פתאום חשבתי דוקא על זה? מי אמר שמדברים על יעקב? האנשים בדלת היו בכלל בלי מדים. כשאמרו לי על האסון הגדול, לא ידעתי מה קורה אתי, אין לתאר את הרגשתי — יש לך בן... היה לך בן... אין לך בן. לא תופסת מה מספרים לי. הראש לא עובד, לא קולט. מתחילים לטלפן מהשכנים. ראשית, לרב הס. בעלי רוצה אותו עכשיו לידינו. הוא ויעקב היו קשורים. תמיד קפץ אליו... — — — יעקב אהב מאד את חביריו בגרעין ובמשק. הם

אהבו אותו. אחד החברים הטובים התחתן בזמן השירות הצבאי. כשישבנו „שבעה“, בא עם אשתו, בהריון. ברגש לחשה לנו האשה. בעלי נדר — אי"ה יולד לנו בן זכר, נקרא לו בשם „יעקב“. לא כל כך סמכתי על זה. צעירים, מבטיחים, עוד לא יודעים מה זה בן. מה זה שם. ה' עזר להם, נולד להם בן. הזמינו אותנו לברית... ויקרא שמו בישראל — יעקב. חבר'ה צעירים, שמחפשים היום כל מיני שמות מקוריים, משונים. כמה אוהבים החבר'ה את יעקב!

שמח בפארן

על יקי

בתדהמה ובצער שמעתי על נפילתו של יקי ז"ל. לכתוב עליו? קשה לי! קשה לי — משום שקשה לי להשלים עם מציאות זו, והן משום שלא שערתי כי אצטרך אי פעם להספיד אחד מחיילי. אך לצערי, תקופה קצרה לפני נפילתו של יקי, נפל חברו — שמעון צוקרמן הי"ד, שהיה אף הוא אחד מחיילי באותה פלוגה יחד עם יקי. האמנתי שהמכתב להוריו הוא הראשון, אף האחרון. אך לצערי ולדאבוני יושב אני כעת ומנסה להשתמש במילים, שאין בכוחן לבטא מקצתם של הרגשותי ומחשבותי אודות יקי.

קשה לי לזכור את כל חיילי. שרתתי תקופה ארוכה בצבא והרבה חיילים עברו תחת פיקודי. אך התקופה בה היה יקי תחת פיקודי, היתה התקופה היפה והמוצלחת ביותר שהיתה לי כמפקד — וממילא היא זכורה לי היטב. את כל ההצלחות של הפלוגה יחסתי, בלי יוצא מהכלל, הן למפקדים הזוטרים והן לכל חיילי. אך כמו בכל חברה היו בין המפקדים והחיילים כאלה, אשר התבלטו במיוחד לטוב. אני משער שדברי אלה, הנכתבים כאן, הם דעת כל המפקדים בפלוגה. וכאן כאשר אני מתייחס בדברי אל יקי ז"ל אני אומר בכנות ובתום לב — כי לדעת כולם שמש דוגמא לחיילי הפלוגה. בין אם הדבר היה שייך לצד המבצעי, ובין אם היה שייך לצד החברתי. משך כל התקופה, בה שרת יקי בפלוגתי, היתה הפלוגה בלחץ מתמיד של אמונים מפרכים, ומעל הכל — בלחץ של עבודה מבצעית קשה, שכללה סיורים ומרדפים רבים. יכולתי לראות, לפעמים, כי יש חיילים שכורעים תחת עול משאם — והבנתי. אך לגבי יקי היה ברור שלא הוא יהיה אחד מאלה שישברו.

הוא היה חייל לדוגמא. ניתן לקבוע זאת בעיקר ע"פ מצבים קשים בהם עמד החייל ותגובותיו. ויקי הוכיח כי הוא מסוגל לעמוד בכל. משך כל התקופה בה היה תחת פיקודי, נוכחתי לדעת כי היה הוא בעל משמעת עצמית ורצון אישי

חזק להצלחות הפלוגה בכל עבודתה. מטבעו היה שקט — ובה בשעה שהיו אחרים רוטנים וכועסים, היה הוא מגיב בשלוה ובדבור המאופק שהיה אופייני לו. הוא היה חביב על כל חיילי היחידה. ואני, שקרוב הייתי אל שאר המפקדים, מעולם לא שמעתי עליו תלונות.

היום שנה לאחר שנפרדנו קשה לי קצת להיזכר בפרטים. אך כל אשר נאמר עד עתה יכול למצות מקצת תכונותיו המופלאות, כאדם.

אישית, קשה לי מאוד לכתוב על הנייר על חייל חבר שאיננו — כי מה בכוחם של מילים דלות אלה לבטא? בימים אלה נופלים הטובים בבנינו, חברינו. קשה להשלים עם חסרונם של כל אלה אשר היו ואינם. אך אנחנו חייבים לזכור כי במותם צוו לנו את חיינו.

יהי זכרו ברוך

מפקדו לשעבר, גידי.

(מדברים שנאמרו ב„שלושים“)

חיפשתי את המילים, בהן אוכל להמחיש לכם: מי היה יקי לנו — לגרעין, כפי שהכרנו אותו בשנים האחרונות, ועד כמה הוא חסר לנו עכשיו.

מסתכל אני, ורואה לפני את כל חברי הגרעין, כולם הגיעו מכל קצוות הארץ, ורק הוא חסר. הוא — לא נמצא פה. מקומו הטבעי בין החבר'ה, מקומו הטבעי פה בינינו. אבל הוא לא נמצא פה, הוא לא יכול להנתק מאתנו, ואנחנו לא יכולים להנתק ממנו.

כי יקי בשבילנו לא מת — יקי חי...
אני לא רוצה להשתמש פה „במילים כבדות“, כי לא

כך דיבר יקי, תמיד דיבר במילים פשוטות, בכנות, בשלוה, בקול שקט. על כן לא חיפשתי מילים, אלא באותן מילים בהן הייתי רגיל לדבר אל יקי במשק, בצבא, באותן המילים שהבנו איש את רעהו; באותן המילים, אני רוצה לספר לכם על חיינו עם יקי.

פגישתנו הראשונה היתה למעשה באמצעות מכתב, בו ביקש להצטרף לגרעין. למעשה, כתב אותו אחד מחבריו למחזור, וסיפר לנו על בחור עם מרץ, שהיה מרכז בסניף בנ"ע, בחור ירא-שמים שמעוניין להצטרף לגרעין.

נפגשנו איתו, לאחר מכן, פנים אל פנים בקומזיץ, בנחל אלכסנדר. ראינו אותו יושב מכונס בתוך עצמו, שקט וביישני במקצת. חשבנו לרגע, אולי טעינו, אולי לא קיבלנו את הרושם הנכון אודותיו, אבל לא, לא טעינו! למדנו להכיר אותו מהר מאוד. איך אפשר לא להכיר את יקי??! שכן הוא חדר עמוק עמוק ללבנו. כעבור זמן קצר, לא הססנו ובחרנו בו למזכירות הגרעין, כי גילינו שלפנינו בחור, שמעטים כמותו; בחור שסמכנו עליו, בחור שידענו שמילה שלו באה לאחר שיקולים. כשהיה שומע את החבר'ה מדברים, צועקים איש על רעהו, יקי היה שותק כאילו לא נמצא איתנו באותם רגעים. אך לאחר מכן היינו שומעים את דבריו בקול רגוע, שקול ונבון. אומר את דעותיו; מביע את דבריו בצורה, שלא יכולת שלא להתחשב במה שיקי אומר.

בצבא, הסתכלנו עליו וחשבנו: בחור צנום זה, איך הוא מסוגל לעבור מסעות בצבא??! אבל יקי עבר כל מסע, כל "קריעה" עם חיוך על פניו — החיוך הנצחי של יקי. במיוחד ראינו אותו בנח"ל המוצנח, כולם "מקטרים" והבחור הזה, כאילו לא בו הדברים אמורים. כאילו לא עבר אותם דברים, נשאר שליו, לא יוצא מגדרו, לא מרעים בקולו.

לא רק אנחנו סמכנו עליו, גם הוא סמך עלינו. תמיד הרגיש את זולתו והיה כחלק בלתי נפרד מהחברה. זכורני, פעם דנו באחת הבעיות של הגרעין, אם להמשיך בסיירת או להשאר במשק. כתב יקי לחברה מכתב: "יש פה כאלה, שחושבים שכשנגיע לסיירת לא נוכל לשמור על צביון

הגרעין, כי הפעילות הצבאית תשבש אותו, אולם, עם קצת רצון, גם עם זה נוכל להסתדר". יקי צדק, הוא האמין בחבר'ה שלו, וידע מה לצפות מהם.

כתב עליו חבר מהמחזור בישיבה, שיקי ירא שמים. כבר הזכיר פה ראש הישיבה שליט"א, שגם במוצב ביקש יקי מסמל הדת את „מסכת קידושין“, בה עסק במשק. הוא ידע לנצל הזדמנויות לקביעת עיתים לתורה. היתה לו הרגשה בצורך ללמוד. בחצי השנה האחרונה במשק, לפני הירידה לקו, יקי למד בחברת שניים מהברי הגרעין, וכך גם במוצב, נראה לו כדבר טבעי להמשיך בלימוד.

כשיקי היה שומע דבר תורה, היה הולך ומספר גם לחברו את החידוש ששמע. זכורני, כי בחתונה הראשונה בגרעין לא הייתי, כתב לי אז יקי את ה„ווארט“ ששמע בזמן החתונה, זה מצא חן בעיניו, מדוע לא ימצא חן בעיני אחר? יקי היה ירא שמים, הוא לא הפסיד תפילה. כשהגענו למוצב התגייסנו להכשרת הכלים, חשב אז יקי מה עוד חסר, על מה דלגנו, מה יחסר לנו בשבת הקרובה, מה נצטרך לשאול את הרב דני שילה (סמל הדת) על מה צריך עוד להת-עכב.

בתקופה האחרונה היינו בחדר אחד. לא מעטים הימים, בהם כבה האור בחדרנו בשעות מאוחרות, קשה לו לאדם לפעמים „על הלב“ וחייב הוא להשיח ליבו, והכתובת — יקי. והוא בקולו השקט, העדין, מיעץ לך, מקל עליך, משתתף בצערך, וכמובן בשמחתך. מעודד וממריץ.

יקי; כיד ימיני היית, בתקופה שהיינו יחד — אם בסיירת או במשק — עזרת לי, תמכת בי, במשברים לא הססתי לגשת אליך ולבקש את עזרתך. כי ידעתי שתתן אותה בלב שלם, בכנות ובמסירות, כדבר טבעי — כך נולדת.

בנפלך, יקי, אבד הגרעין, נפש נאצלה. אבל יקי, יקי, תישאר חרות עמוק בזכרוננו, נזכור אותך תמיד, ממש, כפי שמצטייר הינך עכשיו בפני, עומד ומחייד.

כשתגיע למעלה, יקי, לפני כסא הכבוד, תמליץ טוב
בעדנו, תתפלל למענינו.

תהי נשמתך צרורה בצרור צדיקי עולם, אמן.

יוסי זולדן

הלב עדיין ממאן להאמין שלא נראה יותר את יקי בינינו, והגוף, כל כולו מתקומם לשמע הידיעה המרה שיקי שלנו כבר איננו בין החיים. הרי, לפי כל כללי המשחק ההוגן, חייב היה עתה יקי לשבת בינינו, כשחיוך שפוך על פניו, ולהפיץ מאישיותו הקורנת והאהובה מסביב. אלא, שלגורל כנראה כללים משלו והגיון משלו. והגיון בלתי נתפס זה קבע בצורה חד-משמעית ואכזרית כי דווקא הטוב והיקר בינינו, מקומו כבר לא יפקד אתנו. ויקי באמת היה כזה. מתחלה בא אלינו צנוע, שקט, נחבא אל הכלים. בתקופה הראשונה — בהכשרה — יצא לקומונה. תפקיד, שרק לאחר זמן התברר עד כמה היה הולם אותו. אך מכיון שלא היה עמנו בתקופה זו, לא הספקנו להכירו כראוי. אלא שלהתרשם יכולנו כבר מדברים ראשונים שאמר. וזכורה אחת האספות הראשונות של הגרעין, בסיומו של וכוח סוער, בקש גם יקי רשות לומר את דבריו. והם היו כה משכנעים וכה נכונים עד שהיה ברור לכל, כי הוכוח הסתיים, והסכום הוא כדבריו של יקי. מאותה אסיפה ואילך היה ברור שיקי יתפוס מקום מרכזי בחברת הגרעין והענין הוא רק שאלה של זמן, ובאמת כך היה.

בטירונות, כשכבר היה אתנו כל הזמן, התחלנו גם להכירו טוב יותר ואז התגלה לנו גם כחייל טוב וממושמע הנכון לע-זור לאחרים בכל רגע. בחור שקט, עדין, סימפטי ויחד עם זאת חייל היודע את מלאכתו באמונה. היה ממש תענוג להיות יחד עמו בכתה, באהל, בתרגילים שונים, פשוט היה על מי לסמוך. כשחזרנו שוב למשק — למחלקת נח"ל — כבר היה יקי מעורה היטב בחברה, ואט אט החל לתפוס את מקומו הריאלי בגרעין.

לא היה אחד, בין חברי הגרעין ובין חברי המשק שלא אהבו, וגם הוא מצדו היה מרוצה, הן מהעבודה אותה אהב — ענף התמרים, והן מהחברה. גם כאן, באספות הגרעין היו ליקי דעות ברורות ומגובשות על דרך הגרעין ועל עתידו, ובתקופה שההתלבטויות בגרעין, אם ללכת לסיירת נח"ל, או לא, היו גדולות, סבר יקי שלא רק מבחינת הווי וגבוש הגרעין כדאי הוא לצאת לסיירת, אלא חובתנו הצבאית היא ללכת לקראת אתגר כזה, כדי שנרגיש שגם „אנו עושים משהו למען המדינה“, כדבריו. ואמנם, כשבסופו של דבר הוחלט שהגרעין הולך לסיירת, היה אושרו של יקי גדול. אז, כהמשך טבעי לדרכו, כבר כהן יקי כחבר מזכירות גרעין, תפקיד שנשאר בידיו עד סוף ימיו. ספוקו בסיירת היה רב. בתוקף היותו חבלן הרבה לצאת לסיורים ביום, והוא הכיר כמעט את כל אזור הערבה ככף ידו. לא פעם, בתקופות יותר מאוחרות, נהג יקי לומר שהסיירת היתה אחת התקופות היפות בחייו, אם לא היפה ביותר. וכשגם תקופה זו עברה, ויקי הלך, כשאר החברה, לגדוד הנח"ל המוצנח, אז ראינו אותו במלוא גדולתו ואף יותר מזה. אי אפשר היה לראותו, ולו פעם אחת, רוגז, כועס, צועק או ממורמר עקב האמונים המפרכים. חברה ממש לא הבינו איך בכל מסע ארוך וקשה, ובכל ריצה, מתנהג יקי כאלו היה בטיול. מחייך, „מבסוט מהחיים“, מעודד את החברה האחרים ועזרתו מוגשת לכל. התנהגותו זו לכל אורך הגדוד היתה ממש מופלאה, ואהבת החברה אליו לא ידעה גבולות. ושוב, לאחר חצי שנה — חזרה למשק-לשל"ת — והפעם לעלומים וברור וטבעי ואין צורך להרבות ולהוסיף, שגם כאן היה יקי אהוב ואהוד על הכל. ופה, כשאורח החיים היה „אזרחי“ וכמעט ולא היינו קשורים לצבא, אפשר היה גם לראות את יקי האזרחי. לא היה מאושר ממנו כשיכול כל יום להתפלל במנין, ולאחר מכן לשבת בשקט ובשלוה וללמוד דף גמרא, למוד שהתמיד בו כל חייו. ולא רק גמרא. כל דבר שהיה יכול להעשיר את ידיעותיו, ישב יקי והתעמק בו. ולא פעם היה האור בחדרו דולק עד שעה מאוחרת בלילה, עד לאחר שהספיק 'לבלוע' עוד ועוד ספרים. רצון זה — ללמוד —

התבטא גם בהרשמתו לאוניברסיטה. אלא, לאחר שכבר התקבל, החל להתלבט אם לא עדיף הוא להשאר במשק ולהגשים בכך את רעיון תורה ועבודה שבו דגל ולו הטיף. ואמנם, לאחר התלבטויות ארוכות, הגיע למסקנה, והחליט להשאר במשק וכצעד ראשון הלך ובטל את לימודיו באוניברסיטה. את החלטתו זו הודיע לחברה, רק ארבעה ימים לפני שנפל, ושמחת החברה אז היתה כל כך גדולה, שהוחלט להרים כרסיות „לחיים" בהזדמנות הראשונה. אבל, שמחה זו לא יצאה לפועל. ארבעה ימים לאחר שהגענו למוצב, נפל יקי שלנו. ארבעה ימים היה יקי במוצב וכבר היו לו רעיונות גדולים איך להעביר את הזמן בנצול מכסימלי של למודים והרחבת אופקים, וכבר הספיק הוא לפנות לרב הצבאי שבבקעה ודרש ממנו לספק גמרות למוצב כדי שיוכל לשבת „בדיוק כמו בבית" וללמוד. וכבר הספיק להכניס, תקונים קלים, במוצב שאחד מהם — אופייני לו — היה התקנת כלי קבוע לנטילת ידיים. אך יקי לא זכה לראות ולהנות מכל מה שרצה וחשב לעשות. עד היום לא תפסנו עדיין מדוע דווקא יקי — דווקא לו קרה כדבר הזה. נותר לנו רק להתנחם בכך שהטובים ביותר עלי אדמות מתבקשים לישיבה של מעלה מוקדם יותר מהאחרים, כי הקב"ה רוצה שהטובים והנפלאים יהיו קרובים אליו וימצאו כבר בטרקלין — בעולם הבא — ולא עוד בפרוזדור — בעולם הזה.

אהבנו אותך יקי. אהבנו את דמותך השקטה והעדינה, אהבנו את חיוךך התמידי, את טוב לבך, את פקחותך הרבה. הערצנו את תכונות האנוש הנפלאות שלך ואת אישיותך. הכרנו באופיך המצוין, בשכלך השנון, ובכנותך הרבה. ואנו מבטיחים כי לעולם, לעולם נחקוק את דמותך בלבנו כסמל הטוב והשלמות.

יהי זכרך ברוך.

יאיר כ"ץ

פורים בישיבה

לזכרו של חבר / חיים

הן, הן אזכור.

הן אזכור חיוכו ביישני

שהיה, וכולו התגלמות

של טוב ועזרה.

כה קצרים הם ימיו

כגבעול בקמה.

הגדל להועיל ופתאום,

הוא נגדע.

הן החיים קשים הם

מהמות כשהוא בא.

ולהם הוא יכול

אך לכדור הוא נשבר.

הן, הן אזכור דיבורו

ותורת פיו כי יצאה

טבולה היא בה'

ותורתו היא מעשיו.

גם הרוח כי תיילל

שם, בארץ המרדפים

לא תוכל עוד. להביא,

את „דמותו" לחברים.

כי לבו נשאר שם

לצעקה ובכיה

על עמו להגן

הוא רוצה גם עתה.

לא מילים יוכלו לספרו,

וגם לא מקרים שהיו ועברו.

רק לבם של הרבה שהרגישו ושמעו

וממעשיו נהנו

י מים נזכרנו

קרבן של מלחמה

י עקב האמיץ וגבור של קדושה.

זכרו לעד אמן.

לבוא היום, וכבאיזמל חד להתחיל לנתח, לפרק, להדגים, ולהמחיש אופיו ודמותו של בן-אדם שאיננו — קשה מאד. הזמן עובר. ומעל לכל, כאשר אתה חושב ויודע: זה אדם שכאשר אתה רואה אותו, הרגשתך כולך — כבזק — אומרת, „הנה הטוב“, למה עוד זקוקים, להוכחות !!

אנסה לדלות אי-אילו פרקים מתקופת חיינו המשותפים בישיבה ברעננה, מתוך תקווה שקמצוץ מזעיר, מבבואתו של יעקב המשתקפת עתה כהוא-זה לנגד עיני, תומחש ביתר שאת. הגענו לישיבה לקראת תקופה חדשה — בעתוי שבו עדיין האופי מתחשל ומתעצב, ולא תמיד יודע אתה, את אשר ברצונך לדעת ולעשות, באמת. יעקב משך אותי כבר בפגישתנו הראשונה. בחדר הלימוד המאולתר — בחדר האוכל של הישיבה — ישבנו, בערב הראשון, ללמוד העצמי הראשון שלנו, בצוותא, בחיינו. איני זוכר היום מאומה מהדושיח הראשון שלנו, אבל עד היום חרוטה במוחי אותה התמונה שכולם הרבו להזכירה — יעקב והחיוך הנצחי. חיוך שבלי למוד מוקדם של פסיכו-לוגיה וכו' — כולו אומר — עליזות, חדוות חיים, ובטחון אין קץ. שנת ה„חמישית“ היתה לדידינו תקופת ההתעצבות החברתית, שבסופה יכולנו כבר לעמוד פחות או יותר על מהותו וטבעו של כל אחד מאתנו. לאיש מאתנו לא עבר ספק, בלבו ובשפתיו, שיעקב הוא התלמיד הטוב ואיש החברה למופת. מה„שישית“ ועד לסוף למודינו בישיבה, יצא לי להיות החברותא של יעקב, בלמוד העצמי בגמרא. תקופת ה„שישית“ חרוטה בזכרוני, כתקופת המשברים של כתתנו. לא היינו ברים ותמימים, וכשהיינו מערבבים את החול בקודש, הרי ברור שאותם התגודדויות חברתיות, הן מסביב ל„סטנדר“ והן מאחורי ארון התפילין, היו תמיד מסביב לפעילים החברתיים ולאנשים שיכולת לסמוך עליהם, וכמובן שיעקב היה „המנהיג הטבעי“, ה„סטנדר“ היה שלו. ערכנו אז משפט-סמפוזיון חברתי לבדיקת יסוד של מעשינו, וכמובן שהוא היה בין אלו שעליהם היה בסוף לגבש, ולהפריד, להחליט ולהסיק. בתקופה זו סבלתי

ממשבר אישי, ואיני יכול שלא לתאר באיזו עדינות אין קץ, מתוך מגמה לא לפגוע ח"ו, אלא לתת לי להבין שכל מגמתו היא לעזור, לשקם ולא לחטט מתוך סקרנות גרידא, באיזה טקט, שאף היום בגילנו איני יודע אם רבים מאתנו נחוו בו, נגש הוא אלי, וכיצד ידע הוא לנסוך בטחון מאתנו לטוב יותר — כל תקוותיו הוא, ואחוליו לי היו ממוצים כהרף עין — בחיוד, בטפיחת כף על הגו, „יהיה טוב — אל דאגה“.

אנחנו נשלחים יחדיו לישיבת „סלובודקה“, באותה שנה. ישיבה גבוהה הנמצאת בבני-ברק. לשנינו מתחילה תקופת הת-לבטות משותפת. האמנם זאת הדרך הנכונה? האמנם אין לנו יעודים חשובים מהתמדה אין סוף בתורה? אנחנו משוחחים שעות מרובות על נושא מעיק זה. ליעקב, כבר אז, יש דיעות כמעט מגובשות, הוא כבר יודע פחות או יותר את אשר יעשה בהגיעו שוב ל„מפגש הדרכים“, וכבר אז הוא יושב, כשמבטו בווה, ומדבר על הקיבוצים הדתיים, על הגשמת הלכה למעשה של „תורה ועבודה“. אנחנו רק בסוף „שישית“ והוא כבר יודע להחליט, לתת לחזון, למבט הרחוק-להתבטא.

ב„שביעית“ אנחנו כבר מתחילים למצוא את עצמנו על סף בחינות הבגרות, בחינות מתכונת וכו'. חדרו של יעקב שהיה כל השנים מוקד חברתי, מתחיל לשמש כמוקד לימודי „השאל לי את מחברתך“... „עזור לי להבין את הקטע“ וכו' וכו', והוא עונה, והוא עוזר והכל בחיוד, בסבר פנים וטוב לבב, לא יצאתי בהרגשה כאילו עשו לי טובה אלא פשוט, „זה מובן שאעזור ואענה לך... ומדוע לא, אם אני יכול?!“

שנת ה„שמינית“ חולפת כברק, ואנחנו בעתוי מבחני הבגרות כאשר אנו באחד מזמני התרוממות הרוח של עם ישראל — תקופת מלחמת ששת הימים. כולנו מאוכזבים, מחד, על שלא יצא לנו להיות שותפים פעילים ומעשיים לימים גדולים אלו. אנחנו שוב משוחחים, ואיני יכול לשכוח את יעקב בשיחותינו אומר לי: „...אני חושב שגם לנו יצא להשתתף מעשית בשנים הבאות...“, ניבא ולא ידע, או שמא ידע...

דרכינו נפרדות, הוא לקומונה, משק, טירונות ואני למסלול צבאי אחר. פגישתנו האחרונה היא בגדוד 50, גדוד הנח"ל

המוצנח. הוא כחייל ואני כמפקד כתי. יצא לנו אז, באותה עת, להיות מספר חברים מהכיתה באותה מסגרת. חפשתי אותם במיוחד, היות וידעתי שהמסגרת היא קשה מאד מבחינה פי-סית ונפשית גם יחד, ורבה יכולה להיות התועלת, ולו בשיחת רעים קטנה. הוא נקלע לפלוגה שנחשבה לקשה ביותר מבחינת האוירה, ומעל לכל האימונים האינטנסיביים הקשים, ידעתי זאת היטב לפני כן ולכן חיפשתי במיוחד. חייתי מחדש את כל ארבע השנים, שבילינו יחדיו, ברגע שראיתיו לראשונה. בתוך כל ההמולה והרעש העצום, טרם יציאה לסידרה ארוכה — הוא נינוח, שלו, ולהפתעתי הגדולה כרגיל... מחיך. הוא מרגיע אותי שהכל בסדר, ושהכל יעבור, ואין צורך לדאוג לו יתר על המידה. אני מוצא את עצמי מופתע, באתי לדבר ולשו-חח אודותיו, אודות מצבו, ולפתע השיחה גולשת לאפיק אחר לגמרי, מה יהיה אתי, מה תוכניותי וכו'. יוצא לנו להפגש בחטף, ולרגע קט, פה ושם בכמה מרדפים, או בדיקת ציר בוקר, כשיעקב הוא אחד מהחבלנים האחראיים לבדיקתו.

...אני יושב בביתה של חברתי ולפתע היא שואלת אותי: „מתי אתה נוסע לאזכרה של חבר שלך?“, „מי?“ אני שואל כשאני המום, היא אינה עונה. אני חוטף את עתון הערב, ותוך כדי פתיחתו, אני רואה לראשונה את החיך והעיניים, ואז — מסכת הכאב והאלם אופפת אותי לחלוטין.

מה רבה היתה לדידי הסמליות ותמצות אופיו של יעקב, כאשר באזכרה שנערכה במלאת השלושים למותו, למד שם פרק תהלים הרב דני שילה, שאיתו למד יעקב זמן כה קצר לפני מותו, באחד ממוצבי צה"ל את אותו הפרק. מי כמוהו ידע מה הוא רוצה. ומי כמוהו ידע לייצב את דרך חייו שבה בחר... תורה ועבודה. דמותו ששמשה לנו בחייו כמקור לחקוי חיובי, ולפעמים בלי שנרגיש בזאת, בטוחני שתשמש כמורת דרך לנו בעתיד.

ולכם, הוריו החביבים של יעקב, מספר מילים. רבות הזכיר יעקב את ביתכם את החממה שבה החל להתעצב בנעו-ריו — בשיחותיו איתי. יודע אני שהכאב הוא לאין-קץ ולא

ינוחם. אולי זכרון חיוכו של יעקב, שהוא כעין תמצית, חוט
שזור, לחייו ובחיו — יקהה, ולו קמעה, מהכאב המתמשך. מי
יתן ולא תוסיפו לדאבה עוד.

אלי רוזנברג

(מכתב שכתבה חברתו, שנעדרה מההלוויה, לפני עלייתה —
לקבר ביום ה"שלושים")

י"ב סיון תש"כ

יקי!

יקי, אני כותבת לך כמו במכתב רגיל מפני שכך אתה לגבי.
אני כותבת, מפני שמזמן — חודש שלם — לא עשיתי זאת,
ובכדי שתדע שאני עושה הכל למענך, ולמען אמך.
אני לא מאמינה, ולא אאמין אף פעם. בעוד שעה אלך
לבקרך, ואולי אז אנסה לסגל זאת לעצמי. מוזר, עדיין אני
קופצת לכל צלצול טלפון, ותמיד חושבת אני לעצמי, אולי,
שמא... אך לא, לא ולא! יודעת אני כי תכעס עלי אם לא
אשלוט ברוחי, אם לא אומר, כמו שרגיל היית לאמר תמיד,
שחייבים להתגבר על הכל. תכעס עלי כעס גדול, אם אאבד את
עשתונותי, אם ארחם על עצמי, יודעת אני כי רוצה אתה
שאצליח. רצית, וממשיך גם עתה — מרחוק... ובטוחה אנוכי,
כי מאחל אתה גם כעת „בהצלחה“, וכשלומדת אני מתוך
מחברותיך שנתת לי — כולך, כל כולך מדבר אלי, ומנסה
להסביר לי שאין ברירה. ורק אנו, בני האדם הקטנים שעל פני
האדמה, איננו מבינים את פשר הסיבה. יודעת אני שאתה
הוא היודע, נעשית גדול, עוד יותר משהיית — דומני כי אתה
בשליחות.

אל תכעס שהעמדתי את תמונתך על גבי שולחני — בדיוק
למול עיני. הרגשתי שאני מוכרחה, מוכרחה להרגיש את אותו
החיוך, אותו חיוך שמעל התמונה, לפחות, אף פעם לא ימחק.
וזה מעודד — ואזי יודעת אני כי אתה באמת עדיין ביננו, אך
לא בצורה שאנו מסוגלים להבין ולחוש...

לקחתי את הלמודים, ואת כל היתר, כאתגר. והרבה הרבה זוקפת אני לזכותה של אמך הנפלאה. אך חבל, חבל שהייתי צריכה להכיר את הוריד לבד, ולבא אל ביתך בודדה. אך בזכותם, בזכותם של אמך, אביך וחדוה אני מרגישה בביתך כביתי, וזו הרגשה עצומה.

זוכר?! זוכר שיום לאחר יום העצמאות הנפלא שבילינו יחדיו, נפרדת ממני ובקשת שאחל לך בהצלחה — נבהלתי, נבהלתי מאותו רעיון שצריכה אני לאחל לך בהצלחה, כדי שתצליח להרוג ערבי. ולא היית מוכן להבינני, ולו לשניה, מדוע איני מוכנה לאחל לך דבר שכזה. רק רציתי לאחל לך שתחזור מהר, בריא ושלם...

יקי, אני מסיימת מפני שבעוד שעה קלה רוצה אני להיות קרובה אליך — קרוב קרוב. ותסלח לי שלא באתי, אז — לפני חודש, ללוותך. לא ידעתי, שקטתי על שמרי באותו זמן, כי לא רצו להגיד לי שהמונים, שכ"כ אוהבים אותך, רצים ללוותך. ולכן אני ממהרת עתה ללכת, ולאמר לך שוב את הכל — מקרוב. לבקש ממך סליחה על כל דבר — להיות בטוחה ששלם אתה ברוחך. ולהבטיח — להבטיח שאמשיך בכל הכוחות — וגם את הכל, בשבילך — כמו את חיך שלך.

מיקי

„בקרוזי אקדש, ועל פני כל העם אכבד“

(ויקרא י"ג)

ממכתביו

(המכתב האחרון, נתקבל אחרי קבלת הידיעה המרה)

לאמא אבא והזי היקרים !

ובכן הגענו למקומנו הקבוע ובי"ה ה-
תנאים ממש נהדרים. לא עובדים קשה וה-
עיקר שכולנו יחד. האוכל לא רע ובכלל לא
חסר כלום.

ככה כתבו על הנעשה בבית
מקוה להתראות בקרוב
הרבה נשיקות
יעקב

... חדשות מיוחדות אין. עובדים כרגיל במשק. יוצאים
לפעילות מבצעית, חוזרים, וחוזר חלילה. כמובן, שהעבודה
ממלאה חלק חשוב מחיינו, בעיקר אצלי, לאחר שהתחלתי
לעבוד בתמרים. עבודה זו היא לא לפי שעות, ולכן עובדים
10 שעות ויותר. לאחר העבודה, שהיא באמת קשה, חייבים
לישון עד 7 בערך, ואז קמים להכין את המסדר, עד 9 מושכים
את ארוחת הערב. בערבים מבליים עם איזו תוכנית של הגרעין,
או משהו מבחוץ כגון: קולנוע, או תיאטרון...

איני זוכר האם כתבתי לך על סיירת הנח"ל. ובכן בעוד
חודשיים אנו עוזבים את המשק, ועוברים לסיירת נח"ל עד
למאי, ואז נצא אי"ה לגדוד 50. יתכן ונעשה חיים בסיירת.
העיקר, שנוציא רשיונות נהיגה „ונדהר על ג'יפים ברחבי ה-
ערבה", נשמע פיוטי, לא ?

להתראות, מי יודע מתי
יעקב

... שלא כרגיל אודה הפעם שהיתה הזנחה פושעת מצדי.
 זמן דוקא היה לי אבל כל פעם שהתישבתי לכתוב — לא בא לי.
 בתקופה האחרונה עשינו, „פול“ חיים בירושלים. הייתי
 במשמר הנשיא, שלא היה קשור לפלוגה — כל יום קבלנו
 „אפטרים“, וטיילתי בכל הארץ. גם האמונים לא היו קשים
 במיוחד, ובמצעד עצמו עשינו „כיף“, שכן ישבנו בצל וראינו
 את כל המצעד. בכלל זו היתה חוויה לא רגילה, לעמוד מול
 במת הנשיא במצעד היסטורי שכזה, כשלפניך יושבים כל
 נבחר העם...

... אני משער שהפעם באמת חשבת שהפסקתי לכתוב,
 אבל אל תחשבי שאני מת כל-כך מהר. כרגיל עסקים ובעיות.
 גומרים עם המשק, יוצאים לטייל, רגילה, ויוצאים לדרום הר-
 חוק. כל המעברים האלה מנעו ממני את המשך ההתכתבות.
 טוב, נגש לענין. זה שבועיים שאנו בסיירת, כאן העסקים
 הם מאד מעורפלים, ולא ידוע היכן יהיה בדיוק הבסיס,
 העיקר שזה בדרום.

לשם היכרות ראשונה היינו עשרה ימים בשדה. היו אלה
 עשרה ימים של קריעה, ממש הוציאו לנו את כל המרץ,
 רצנו 10 ק"מ, סחבנו אלונקות 25 ק"מ, ולבסוף, לקנוח
 סעודה, הגענו לבסיס לאחר מסע של 60 ק"מ. המסע לא היה
 במיוחד קשה מבחינה פיזית, אך לילה לפני זה ישנו שעתיים,
 וכל היום התרוצצנו. לבסוף נוצר מצב שכל החברה הלכו
 ונרדמו, ונכנסו למדבר.

טוב, בינתיים עבר עוד יום וכבר עסקנו עם בדויים במדבר
 גם זה היה נחמד.

כללית המדבר מייאש אין כמעט חיים ובעיקר חסרה
 הצמחיה. אבל גם נוף זה הוא מיוחד במינו וניתן להנות ממנו...

... את בקשת שאכתוב לך מכתבים ארוכים. אז ככה,
 את יכולה פשוט לשכוח מזה, שכן איני מסוגל להאריך סתם.

אני זוכר שגם בבחינת הבגרות בחבור, התאמצתי ככל היותר להאריך, כי ראיתי שאין לי כמות, הוספתי כמות, אבל איני חושב שפתחתי יותר את הרעיון. כפי שכתבתי לך נמצאים עכשיו בדרום הארץ הישנה. העבודה כאן קשה ורבה, אני מתכוון לעבודה בטחונית. אין יום ולילה, ואין שבת וחול. שבת אחת הייתי 17 שעות תמימות על רכב. כמובן שהנסיעה ברכב סיור היא מעייפת, אבל הנוף המדברי הנהדר מהווה פיצוי נאות לתלאות הדרך.

חופשות כאן בצמצום בעיקר יחסית לעבודה הקשה. השבת הייתי בבית, ובעיקר נהניתי מהדירה החדשה...

... קבלנו אתמול את החבילה. באמת, כל הכבוד על הדאגה שגיליתם, ובכלל זו הרגשה טובה לשמור על קשרים בצורת מאכלים כאשר הבטן זועקת מרעב. צחוק בצד אבל כל הזמן רעבים בגדוד הזה. בכלל כל אחד נראה כמו צל או חצי עוף, אז אל תשאלו בכלל איך אני נראה. טוב, מספיק לזבל, השבת יצאו רוב החברה הביתה נאני נשארתי לכוונות. אני לגמרי מיואש שכן הודיעו לנו רק באחת על הכוונות המזופתת הזו. תארו לכם, להוציא חזרה את הציוד הארוז, ולשבת על קוצים, השעה היא 4:30 במידה ויבטלו עד לשעה 5:30 אני יוצא הביתה. מאוחר יותר כבר אין אפשרות להגיע. אז יש לי עוד שעה של מתח, משתתפים בצערי? טוב אין לי סבלנות לכתוב יותר. כללית, ממשיכים להתאמן, פעם קשה יותר ופעם קל יותר, בסה"כ מקוים למשוך עד הסוף. הסוף — זה סוף תקופת האימונים, שהיא בעוד חודש בערך, אז זה לא נורא. בעוד שבועיים נתראה אי"ה ביום הצנחן עד אז שלום ולהתראות...

... מאז מכתבי הקודם עברו מספר ימים, וגם התחדשו העניינים. ראשית עלתה וצפה שוב בעית העתיד. פתאם הת-עוררו מספר חברה והגיעו למסקנה שמוטב להשאר במשק,

במקום לצאת לסיירת. פשוט הם מעדיפים את השלוה היחסית במשק לעומת הקריעה בסיירת. שנית, הם סוברים, שהסיירת היא אינה סיירת לענין, ובכלל טוב יותר לנסות להתקשר למשק, שכן זו היא מטרת הנח"ל. צביקה הוא מראש המדברים וגם הבנות מתנגדות לסיירת (בחלקן). רוב הבנים אינם מוכנים להשאר, וגם התברר שהמשק אינו מעונין בנו בצורת שירות זו, כלומר שהוא אינו מוכן לקבל גרעין הנמצא רוב הזמן בתעסוקה צבאית. הבעיה הועלתה גם כאשר שמאלי ביקר במשק. שמאלי השיב שאין כל סכוי לרכז את התעסוקה לחודש אחד. ישנה גם אפשרות שלישית והיא לעבור למשק אחר. לרעיון זה יש כבר יותר מסכימים. טוב, אני אישית מתלהב מהסיירת, וסובר שנוכל גם שם לארגן חיי גרעין תקינים — מה דעתכם?

לכם חברי החדר, אנו מכינים קישוטים שונים לקראת השחרור, ארגנו תמונות נוף ומכוניות שונות...

... כפי שידוע לכם הוחלט סופית, נגד החלטת הגרעין, לצאת לסיירת, רבים ממורמרים ובעיקר הבנות. ש' מעיינת בהצעה לחתום 55, ככה זה, משחקים בצבא וישנם גם דברים לא נעימים. מקום הסיירת יהיה כנראה בנחל פארן, בערך מחצית הדרך מבאר-שבע לאילת. השבוע הגיעו ה"נחשונים". יש להם בסה"כ כ-10 בנות, ובכלל לא בולטות בשטח. כמובן שהן מתעלות על בנותינו, אך בכל זאת, זה לא זה. אתמול נסענו לעין הנציב, בכדי להתחיל להכיר את חברינו לסיירת. משום מה קשה להתעלות מעל המחיצות הקיימות בין שני הגרעינים, ולכן חזרנו לא הכי "מבסוטים". בענין העבודה, באמת חלה השתפרות מסויימת, והחברה עובדים בעבודות קבועות. אני בקשתי לעבוד בתמרים, זו עבודה קשה, אך אינה משעממת, והזמן חולף מהר. ביום שלישי הבא ננסה לבקר אתכם. לכן כתבו שוב מה חסר...

...אני נמצא בקרית-שמואל, ומרכז את סניף מוצקין. הסניף הוא די גדול, כ-150 חברים, כולל בנות באולפנא, המשתתפות בכל הפעולות, פרט למוצאי שבת. זהו סניף חדש יחסית ולכן יש מרץ לפעילות, רק חבל שאני לא האדם הנכון לפעילות נמרצת. לומר את האמת נגשתי בלי רצון וחשק לעבודה זו, אבל אני מקוה שחברי הסניף יעוררו אותי. אני לומד מעט בזמני הפנוי, גם בישיבה הגבוהה וגם בתיכונית. המרכז של קרית שמואל הוא גם בוגר ישיבה, (נחלים) בחור דתי ומצוין. לפני כשבועיים בקרתי בכפר-מימון, יום אחד אחר בקורו של הרב. משאר החברה לא שמעתי רבות. ביום כיפור אני מתכוון להיות בישיבה, גם אביטל ושלום מזמינים מקום. אני מקוה שלא תהינה בעיות וכל החברה שהבטיחו זאת יופיעו בישיבה. שמחתי לשמוע „שדפקנו“ את הרב והוצאנו 100% בגרות. אני מקוה שהרב מפסוט מזה, יהי רצון שגם שאר המחזורים יצליחו הצלחה דומה. שנה טובה וגמר חתימה טובה ...

...אנו כותבים מכתב ראשון זה בשם שנינו. ובכן, אנו כבר חיילים לכל דבר עם נשק ושאר החנטרישים שמקבלים כאן. כללית מרגישים טוב ואין בעיות רבות. המצב הדתי גם כן משביע רצון. יש לנו סמל ומ"מ דתיים. בשבת הופיעה כאן להקת הרבנות ובסעודה שלישית היתה שיחה מפי ר"מ במדרשיה ...

...חפשתי וחשבתי מה לכתוב לעלון העשור, אבל משום מה, לא בא לי לכתוב באריכות. לבסוף מצאתי מספר מילים אמיתיות, שנכתבו ביומני בימי הכוננות. כאשר אני קורא מי-לים אלו אני נוכח שהן מבטאות חלק חשוב מהתוכן הרוחני שהוסיפה הישיבה לחיי.

„המצב מתוח ואנו שואפים למעשים, זה לא עסק ללמוד בשעה כזו, פרקי תהילים ותפילות מיוחדות הושמעו בישיבה בימים אלה. אכן רק צור ישראל וגואלו עשוי להציל בימים אלה. חווית „התהילים“ תשאר חקוקה בזכרוני מימים אלה, זכיתי גם להבין מה היא אחדותו של עם ישראל“ ...

... נזכרנו בפסוק „צרות בלב איש ישיחנה“ (נדמה לי שזה כך). ואל מי כותבים דברים כאלה, רק למקור אחד שיוכל לעודד. רגע, אל ידמה לרב כי אנו שבורים ברוחנו ובגופנו. אבל כפי שהתאריך מרמז היום הוא צום 17 בתמוז, יאני-צמים כאן. כאן, פרושו בנגב כשהחום הרב שולט בנו (38 מעלות) ונוסף על זה סופות חול המייבשות כל נקב ונקב שבגוף, מייבשות את השפתיים ומקשות על הנשימה. נוסף על זה אין לנו כאן כמעט מקום של צל ואחד המקומות היחידים, זה חדר האוכל, ששם פחות או יותר המצב סביר אך עדיין לא טוב. אם כרגע המצב הוא כזה, אני לא יודע מה יהא המצב בתשעה באב, שאז נצום מהלילה. נקווה שיהיה טוב. אגב, אם נגעתי בנקודה הזו, אולי הרב יוכל לברר אם אין כאן את הדינים של האחזות „מחולה“ או בערבה, לגבי ההיתר של הרב גורן של לגימת מים וכו'.

אם הרב עדיין לא מבין, אז אנו נמצאים באמון המתקדם של הנח"ל, וכבר עברנו למעלה מחודש. את קורס הצניחה כבר עברנו וב"ה אנו בריאים ושלמים.

... דבר מעניין בצניחות הוא, כמה חברה שביקשו ממני, ומעוד כמה חברה דתיים, את תפילת הדרך לצנחן ואמרו את זה בדבקות. וכשהגיעו לקרקע בשלום כל אחד אמר „מי יודע אולי אני בריא בזכות התפילה“. ולא רק זה, אתי במחלקה היה אחד שהסתבך, וכחצי מהדרך נפל כשלא רגליו מכוונות לכיוון האדמה כמו שצריך, אלא כל גופו כלומר רגליים, בטן, פנים, בצורה אופקית, והצליח לבסוף להסתדר והגיע בריא על רגליו. אותו בחור אמר לי „שמע אני לא יודע איך הצלחתי להסתדר ולהתגבר על התקלות, אך התפילה הכניסה לי אומץ ובטחון שיש מי שמשגיח“.

ככה אנו משתדלים לשמור על הכל כראוי: להתפלל, הפרדה בין בשר לחלב, שמירת שבת כראוי וכו'. דברים אשר מכניסים לנו יותר תוכן לחיים...

תפילה / דוד שטרן

א.

נישא לאל תפילה

על שמש, ושמים בהירים
על רוח — מלטפת
ואגל-טל מתנצנץ.
על משק כנף — צפור
ועל אודם כלנית
על שצף — גל מתנפץ
ואור של כוכבים.
על צחוק רענן של ילד
על עונג עולל יונק
על שירת האדם העמל
ושיח אוהבים.

ב.

נישא תפילה לא-ל

על מטח יריות
המקפד חיי עמלים
על רעם הפגז
ועל בשר תותחים...
על אש-תופת וזעם
ושאגת הקרב
על זעקת: „חובש“! „דם“!
וראש מורכן.
על עיני אם דומעות
ושחור שמלטה
על זר שהונח על קבר
ונבל בלי נשמה...
על מטחי כבוד
ודגל מורכן
על אב מוטה — ראש
ועל „קדיש“ הנאמר.

שר הבטחון

גברת חיה ובר יוסף פיירברגר היקרים,

הרשו נא לי להשתתף בכל לב באבלכם בהילקח מכם יעקב ז"ל.

סוראי יעקב פיירברגר ז"ל נתן את חייו למען מולדתו. הוא נפל בבקעת הירדן ביום ראשון, יא' באייר ה'ש"ל (17.5.70) בהתקלות עם האוייב.

יעקב ז"ל סירה בנח"ל 903. הוא היה חייל מסור וחבר לכופת. יעקב היה אהוב על כל מי שהכירו.

זכרו של סוראי יעקב פיירברגר ז"ל הינו קודש וניצחנו בלבנו בנאון.

יהא זכרו ברוך.

ב י ק ר ,

משה דויד - רב-אלוף (מיל.)

שר הבטחון

סיון ה'ש"ל

יוני 1970

חברים כותבים

משפחת פיירברגר השכולה

המום ונבוך כותב אני לכם שורות אלו, יודע אני כי אין מילים אשר יכולות לנחם הורים אשר שכלו את היקר ביותר.

נפילת בנכם יעקב ז"ל בקו הראשון אשר צה"ל מופקד עליו השאירה בנו המפקדים, ורעיו לנשק, חלל ריק אשר לא ישכח.

יעקב היה דבק בכל ליבו לרעיון הנח"ל המשלב בתוכו בטחון והתיישבות וכך ראה את דרכו לעתיד. מגשים רעיון המגל והחרב אשר הוא סמלנו.

יעקב ז"ל הגיע אלינו בהמשך מסלולו בנח"ל מתוך צפיה כי ינתן לו לשרת במקום הקשה ביותר שצה"ל מופקד עליו, כלוחם שווה בין יתר חבריו בצה"ל, ובמקום זה קיפח את חייו.

יהי זכרו ברוך
סטקלוב צבי סא"ל
מפקד היחידה

...הכרתיך בתור בחור שקט ונעים, רציני ובעל גישה ריאליסטית לחיים. לא נהגת להרים קולך, ואפילו לא כדי להשתלט על חניכך. נהגת לנהל שיחות ארוכות עם חניכים שהתפרעו, וכיון שהעזפת דרך זו על שיטות ההענשה המקובלות — רכשת במהרה את אהדתם.

היית מסודר להפליא, דייקת בזמנים, במסירות לענייני הארגוניים והאדמיניסטרטיביים של הסניף. במסע חבריא ב' לגוש עציון גילינו, כי עובדת היותך

רציני, לא מנעה בעדך מלהשתולל, לצחוק ולשיר יחד עם כלנו. בשבתות התארכת אצל משפחות של חברי הסניף, והתחבבת במהרה גם על ההורים וזאת, אולי, בגלל ההתנהגות הטבעית, אך המנומסת, בה התנהגת בבית מארחיך. יעקב, אהבת מאד ילדים, ובמיוחד לפני ואחרי התפילה בבית הכנסת, אפשר היה לראותך מוקף על ידיהם, מתאמץ להפנות את תשומת לבך לכל אחד ואחד מהם. תקופת הקומונה שלך היתה קצרה, אך בזמן זה הספקת לרכוש ידידים רבים, אתם המשכת לשמור על קשר גם מאוחר יותר, בזמן שרותך הצבאי. לא פעם היית מנצל את ה"רגילות" שלך כדי לבקר בסניף, והיית מתקבל בהתלהבות ובשמחה אמיתית.

אורה

...עד אותו היום הרע והנמהר לא הרגשתי הבדל גדול בין יעקב לשאר העילית שבבוגרי הישיבה. אולם, לאחר ששמעתי את אותה בשורה שנפלה עלי כרעם ביום בהיר, החלתי להרגיש איזה שהוא קשר בינו לביני. לצערי, יעקב הוא לא היחיד שהכרתי מבין הנופלים, היו עוד מספר נופלים שהכרתי אותם קרוב יותר, וש- הייתי בחברתם הרבה יותר מאשר עם יקי ז"ל. אולם את המכה החזקה, קבלתי דוקא כששמעתי על נפילת יקירכם. איני יודע מדוע, אולם, דוקא מאז התחלתי לראות את העולם בצורה אפילה וקודרת יותר. ובכל פעם שנופלת לידי איזו מצוה, או שאני נתקל במלחמה פנימית, אם להקפיד במצוה מסוימת פחות, או יותר, אני מחליט לבסוף לעשות את המצוה ולהקפיד בה יותר, לעילוי נשמת יעקב ז"ל. בחרתי את עתידי כאותו עתיד שבחר לו יעקב — לצאת לנח"ל, ובמקרה צורפתי לגרעין "עלומים". אני מקוה

ומתחלל, שאחרי שנה של לימוד בישיבה גבוהה (לפני ה-
יצאה לנוח"ל) אגיע לדרגה בה הגיע יקי, ללא ישיבה,
ואמלא את מקומו בקב' „עלומים"...

... לא מזמן השתחררתי מצה"ל, ובעצם אני מרגיש, אולי
קצת יותר מאשר ברגע השחרור ממש, שנכנסתי לצבא שלם
ויצאתי — חסר. אני משוכנע שכל חברי, עם קצת מחשבה,
יגיעו לאותה מסקנה — יקי חסר לכולנו.
עכשו, שאני בעצם מתחיל לצעוד את הצעד הרציני לקראת
העתיד, אני מרגיש צורך פנימי לעשות משהו בשביל יקי ז"ל.

יצחק סימון

... שומעים מידי יום ביומו על הרוגים ופצועים, אך אף
פעם לא חשבנו שזה יחדור אל תוך תוכנו. ידידי ובן עירי,
יעקב הי"ד, נפל! לא הספקתי הרבה לראותו לאחר שגמר את
למודיו בישיבה, אולם בפעמים הנדירות שנפגשנו, הרגשנו את
הידידות המקשרת ביננו. עניו וצנוע במדותיו היה, קשה לי
לכתוב „היה", כיון שאני זוכרו בבהירות רבה, הוא ניצב לנגד
עיני.

גבורתו מתבטאת לא רק בנשקו, אלא גם במדותיו. לכן
שואלים אנו איך נפלו גבורים??? מילים אלה נאמרו ע"י דוד
המלך, נעים זמירות ישראל, לו נאה לומר, אולם ידינו קצרה
לעשות זאת, ונסתפק במעט מן המעט שנאמר עליו,

יהי זכרו ברוך

עמוסי ציון

... אך טבע העולם הוא על מי שנפל חלל, להעלות על הכתב, לכתוב כמה מילים, על „איך היית בחיידך“. אני רוצה ומוכן לכתוב הרבה יותר מכמה מילים, אך דבר זה לא ינחם. על יעקב ניתן לומר: האדם הנכון במקום הנכון. האדם הנכון — היה בחור טוב, עזר לזולת בכל מה שהיה יכול; אם זה כשלמדנו יחד בישיבה, וודאי גם בזמנים קשים, בצבא, במשק, ועל זה יעידו חבריו לנשק ולמשק.

קשה להעלות על המחשבה שאתה, יעקב — איננו. הרי לכל מקום שהיית מגיע, היית מגיע עם חיוך, היית, אתה, היוצר חברה נעימה עם מצב רוח. מי כמוני זוכר, שכאשר שוחחנו על כל הבעיות, הגיע הנושא של הנח"ל. נתבקשתי על ידך שאסדר שתתקבל לגרעין (כאילו שהיתה בעיה). הרי ברגע שהגעת לגרעין, חטפו אותך. ואז, לאחר שהתקבלת, שאלתי כמה חברה: איך יקי? ענו לי: מה שכתבת בגלויה עליו זאת האמת, בחור מצוין, יודע לקבל דברים ברצינות, ויודע מתי לענות בהלצה.

בשעה שהלב מלא על גדותיו, ומנסה להביע את רחשיו, אין הוא מסוגל להדביק את הקצב, ונשאר דומם, חסר אונים. דממה זו אינה תוצאה של חוסר דברים, אלא, די! פיו של אהרון אינו מסוגל להביע את גודל כאבו על מות שני בניו ולכן „וידום אהרון“.

מוטי פישר

„גם את הטוב נקבל מאת האלקים, ואת הר לא נקבל?“

(איוב ב' י')

הרהורים וזכרונות

כיצד בעצם מתארים אדם?
את פנימיותו הרי איננו יודעים.
תכונותיו? — הרי לא תמיד עמדנו עליהן.
מעשיו? — אין הם מעידים תמיד על מהותו של העושה.
ואולי חיצוניותו? כן!
כך אני זוכר אותך; רק באופן חיצוני ובצורה כללית
מאד. כך נותר בי רשומך: דמותך התמירה, הרזה, ובעיקר
חיוךך!
אותו חיוך מרשים, חיוך של אהבת-חיים, של בטחון
עצמי וידיעה לקראת מה אתה הולך.
האמנם?

הידעת לקראת מה אתה הולך? ייתכן והייתי אני האח-
רון מבין תלמידי הישיבה אשר ראיתך. נפגשנו יומיים לפני
אותו יום מר ונמהר אשר חרץ את גורלך. וכי ניתן לשכוח
את העיניים עם המבט התמים, והחיוך המשוך על השפתיים?
ומה אמרת אז?

„זה יעבור! אל תקח ללב את הצבא... תתגבר על זה...“
לא לקחנו ללב את הצבא...
אך הצבא לקח אותך!
יהי זכרך ברוך.

דוד שטרן

לזכרם / מוטי פישר

בהר המנוחות אין מנוחות
שורות שורות מונחות העולות
בקבר הצר —
והאדמה אינה יכולה לקבלן.

אין מנוחות בהר המנוחות
חיילים נואשים — שורות שורות
נאבקים: מתחפרים בציפורניהם בסלע,
חותרים במפקיהם באופל
לוחשים לאדמה: קחי את מנוחתנו
קבלי אותנו...

ואדמת ישראל הקשה והנאמנה
אדמת ישראל האוהבת
אינה יכולה לקבל
הם אינם שלה
הם אינם עשויים מוות:
שוקקים צעירים לעד הם צוחקים.

ובהר המנוחות אין, אין מנוחות
שורות שורות של עולות
טהורות מובחרות
בוכות בקבר הצר.
מתחננות לאדמה: קבלי אותנו, הו אמא אספי אותנו
כי קורענו מתוך החיים
ולמוות איננו יכולים לבוא.

מן העתונות

כיצד כותבים על חבר שנפל? חבר ילדות, חבר שמכירים כל צחוק שלו, כל הבקת פנים?

יעקב פיירברגר נפל. נחלאי וצנחן היה. הוא נפל, אך לגבינו הוא עדיין חי. וכי אפשר אחרת? וכי אפשר כי אותו נער הייבני, פיקח ועליו, בין המתים? לא, הוא יהיה לעד בליבנו.

יעקב, לכל אחד ואחד מאתנו פינה קטנה בלב, פינה השמורה רק לך. תמיד תהיה שלך, לעולם לא נשכחך. למעננו נפלת ולנו ציווית להמשיך לחיות ולצחוק. ידעת לקראת מה אתה הולך, יודעים אנו כי ידעת. עומדים אנו מאוחדים על קברך הרענו מאוחדים בעצב ובכאב. נשתדל להיות ראויים לקורבן הגדול ששמו יעקב.

מתוך „זרעים“

תמוז—אב תש"ל

מ ר י ם

את יקי אנו מכירות זמן לא רב — חצי שנה בכך הכל. אך יש לנו הרגשה שבזמן קצר זה הצלחנו להכירו היטב. וזאת בגלל אופיו החברותי והביבותו לכל אחד.

כשרק הגענו למשק וכל בני גלכוע היו זרים לנו, בלט יקי בכך שתמיד הקדים שלום בחיוך פשוט וחביב שאל לשלומינו, כאילו היינו מכרים ותיקים, ולא בנים ובנות המתודעים אלו לאלו.

לא תמיד הרגשם הראשון הוא הנכון, אך במשך הזמן נוכחנו שלא היתה זו העמדת פנים אלא יקי היה באמת חביב וכן.

כשיצאו הבנים לפעילות המבצעית, הרבו להתלוצץ על גורלם. יקי לא היה שותף לבדיחות הזוועה. הוא הכיר בחשיבות הפעילות; אמו פסדה כי לפני צאתו סיפר לה שהוא יוצא לאזור מסוכן והבטיח לשמור על עצמו. אחרי שישמענו שהוא נהרג, לא הרפו מחשבותינו ממנו. הוא עומד לפנינו כיבדי בצחוקו ועליונותו, שפשוט לא נקלט, לא נתפש, שיותר לא יחזור.

לכל אחת מאתנו יש תמונה מסוימת עליו ; יקי יושב על הספה, מחזיק
ספל קפה בידיו, וכמוכן חיוך על שפתיו ; יקי מתוכה ; יקי רוקד, אך יותר
מכל — יקי צוחק. יחסו החם והנלבב לכלם חבבהו על כל מי שהכירו.

השבנו שהכרנו אותו טוב, עד ששמענו את רבו מספידו. ואז נוכחנו
שבעצם דמותו עשירה ואופיו טוב משהשבנו. חבל שלא הספקנו לגלות זאת
ע"י הכרות ושהיה ממרעפת יותר בחברתו.

ת נ צ ב " ה

בנות נחשון

מתוך "דפי עלומים"

עלון קבוצת "עלומים"

העומים ומזועזעים קבלנו ביום שני את הבשורה האיומה על נפילתו של
חברינו היקר יקי הי"ד. גדול הצער, והלב מסרב להאמין. תמיד נראה מול
עינינו את דמותו החייכנית.

קשה להעלות על הכתב את דמותו, עשירה היא מדי והמילים לא יבטאוה
מספיק.

מן המקולים שבחברינו היה, חביב על כולם. אותו חיוך נלבב הנסוך על
פניו, המלה הטובה שהיתה עמו עבור כל אחד מאתנו, על כנותו והביבותו —
הם אלה שאפינו אותו וכוה קנה מיד את לבות כולם, בכל מקום. תכונה זו
בלטה לכל מי שהכירו ואך לו לזמן קצר.

אך היו דברים נוספים שאפינו את יקי ; יושרו, צניעותו ופשטות הליכותיו
הם שצינו את דמותו היקרה. היה ירא שמים והשתדל להקדיש עתים לתורה,
וגם עכשיו כשהיה בפעילות מבצעית, ערב מותו ביקש מסמל דת לדאות
לו למסכת קידושין, המסכת הגיעה ביום שלישי... יקי כבר לא ילמד בה...
חבריו שהיו איתו שמחו מאוד לשמוע על החלטתו הסופית להשאר במשק.
כתב עליו עמי : "יקי החליט להשאר במשק ולא היתה לי כופית לחגוג את
הענין".

אך לגדל הכאב והצער גם תוכנית זו כיתר תכניותיו נקטעה בנופלו.

"השכול נתוסף בעמקי אהלינו

נושא בכפיו אל השכת אבלינו

נר יגון, נר נאון,

אש תמיד" (מבנקיו)

חבריו מגרעין גלבע

(מתוך "דפי עלומים", עלון קבוצת "עלומים")

עברה שנה. עוד מעט נתכנס כולנו שוב יחדיו, הקרובים והקרובים יותר, וננסה להרגיש מה אמרה התקופה. באזכרה שנערכה ביום השלושים, קם חבר טוב של יקי ולאחר שסיפר במילים נרגשות כיצד עזרו זה לזה בצבא, אמר: „ימי האבל מחולקים לשלושה: השבעה, השלושים והשנה. השבעה — הם ימי ההלב. האדם נפרד מהיקר לו ועדיין לא תפס את המשמעות האמיתית של מה שקרה. ימי השלושים, הם ימי הכאב, החבר מתחיל לתפוס מה פירושה של האכזרה ומה גודלה. ימי השנה הם זמן ההסתגלות. צריך להתחיל להיות ללא האדם האהוב שאיננו, צריך להתרגל לא לשמוע אותו, לא לראות את היזכו. „קל לומר שימי השנה הם ימי ההסתגלות, אבל מי שהכיר את יקי, יודע שקשה להיות בלעדיו, בלי להרגיש אותו. אדם זר שהיה נקלע אל האזכרה, היה מתאר לעצמו שתי אפשרויות. האחת, שעם חלוף השנה, יתנהלו ההיים כסדרם. מפעם לפעם ייזכרו החברים בשמו או במעשיו של הבחור שנהרג ויעברו לסדר היום. אפשרות אחרת שהיתה יכולה לעלות בדמיונו של אותו זר, החברים עדיין נמצאים תחת ההשפעה של המשבר הגדול, הם נמצאים בדכאון ואינם חיים באותה צורה (נפשית או היצונית) כמו לפני המקרה המראגי. לא כך ולא כך רואים את זה אנו, חבריו, ממשיכי דרך מחשבתו של יקי. עוד באותו מעמד של ערב הזכרונות ביום השלושים, כשספר ליקי רעו הטוב, פתח את דבריו בקול הנוק מכאב עצור, אך בוטח: „חיפשתי את המילים שאוכל להראות לך, להמחיש לך, מה היה יקי לנו, לגרעין, שהכרנו אותו בשנים האחרונות לחייו. כמה שהוא הסר לנו עכשיו. כשתסתכל פה, בין שורות הקהל הרב, נראה את חברי הגרעין, כולם הגיעו, כל אחד מהמקום בו הוא משרת, והוא אינו נמצא פה, במקומו הטבעי. „אבל לא! הוא נמצא. הוא נמצא פה ואפילו שומע אותנו. הוא לא יכול להינתק מאתנו ואנחנו לא יכולים להינתק ממנו, כי יקי בשבילנו אינו מת. יקי חי“.

יקי חי. שתי מילים פשוטות המתארות בדיוק רב את המצב בו נתונים חבריו וידידיו. עברנו את החוויות הקשות של המוות, ההלוויה, השבעה, השלושים והשנה ורגשותינו לא נשתנו. יקי חי, עובדה פשוטה ומעשית, מעולם לא השתמשנו במושג יקי חי, מדברים על יקי והו.

אפשר לומר בלי צל של הגזמה, שלא עבר יום אחד במשק, בלי ששמו של יקי הוזכר. אם זה בחשמליה, אם זה בהשקאה, ענף בו כילה מספר לא מבוטל של שעות עבודה, אם זה בבתי החברים, במיוחד אלה שהיו קרובים אליו. ובעיקר בהדרינו, הדרים בהם היה צריך הוא להיות עכשיו ולחלק את חזיונותיו והרגשותיו.

מתוככים בהדר למה נשארו בליכד מעט חבר'ה במשק, וכרגיל נזרקה התשובה: „אם זה היה נשאר ואם זה לא היה רץ ללמוד בגלל שאבא שלו לחץ ואם יקי היה נשאר, אז היו נשארים עוד הרבה". היה הרבה יותר קל לומר „אם יקי לא היה נהרג" אבל לא משתמשים במטבע לשון זו. אומרים „אם יקי היה נשאר במשק", כאילו הוא עזב את המשק לתקופה או לגמרי. אבל למות, מה פתאום?

תמונה מטיול שערכת איתו בשנה שעברה, מנורת לילה שלאורה היה קורא, הולצת פיג'מה שמצאת במחסן הבגדים — כל אלה לא נותנים לך אפשרות בכלל להגיע למסקנה שהוא איננו.

מבקרים את החורים. לא הכרנו אותם לפני המקרה. עכשיו אנחנו מבקרים הרבה. זה מוסיף לנו. גם הם מעודדים את הביקורים, כנראה שגם להם זה עוזר.

בתחילת השנה היו הביקורים קצרים, מלאים ברגשות מעורבים של רצון טוב ושל רשומי האסון הגדול. היום יושבים אצלם שעות ומחממים על כל נושא שבקולם.

והם מתעניינים ויודעים כל מה שנעשה במשק. השיחה קולחת ואיננו מוכירים את יקי בכלל, כאילו עוד מעט יישמע צלצול בדלת והוא ייכנס ויגיד: איזו הפתעה, איזה ביקור, אמא, מה נשמע?

והחיוך השוכני שקצת ביישנות מהולה בו, והרי"ש המתגלגלת והידיים הרזות והחזקות והכיפה החומה, שקראנו לה בליגלוג „כיפת בויק". כן, הכל כמו בעבר, הכל כמו לפני שנה.

עמי שרמן

p k

שכול : מושג מופשט שלזר אין חלק בו. אם שכולה.
נושא שהכרנו אותו — כ„קוהלת“, אך לא כ„אויב“. השתתפות
בצער, רחמים, אך לא כאב, לא מרירות, לא מחנק בגרון.
אך, הנה הנה לפניך, כולה שלך. אתה מהסס : איך
תתנהג ? איך תגיב ? מהם הרגשותיה ?

„לוויה“. לא צעקות הסטריות, לא תלישת שערות, לא
טענות כלפי מעלה, לא השתפכות יבבנית כלפי מטה. הליכה
איטית, נכנעת, מאופקת. פנים עצובות, שקטות. מדי פעם
אנחה. כן, זאת אינה חובה, זה לא חלק טכסי הכרחי, אלא
— אמת פנימית, מתפרצת בצורה מאופקת.

„נחום אבלים“. ישיבה על הרצפה מוקפת ע"י מעגל של
מנידי ראש. מה יקרה ? התדע היא שהיית אתו ? האם תתעלף
לכשתשמע ? האם תתיפח ? כמה קשה. כמה לוחץ.
מישהו מכם היה עם יקי באותו מוצב ? חץ פולח את
האוויר. זה הגיע. הרגע הראשון. העמות.

כולם נועצים בך עינים ; הנה העדות, הנה האמת, הנה
השחזור. כעדת זאבים שוחרים לטרף — השמועה הכל מטים
אזניים.

אך היא מבינה, בחוש שביעי של אם שכולה : „בוא נלך
לחדר השני, לבד“. אלוקים ! תן לרגעים אלה לעבור מהר,
ובשלום. „שב, שב, תרגיש בנוח, אתה יכול לספר לי הכל. אני
חזקה מברזל“

התכוננת אחרי-צהרים שלם לעלפון שתאחוז בשתי ידיך,
לחולשה שתצטרך לחזק. והנה יד אוחזת בזרועך חזק חזק :
„אני רואה שקשה לך. תתחזק. וכשתוכל — ספר לי.“
אתה מנסה להיות רחוק וזר, מנצל את חוסר ההכרות
המוקדמת : „תראי גב' פוירברגר...“ אבל, היא משסה אותך
מיד : „קרא לי חיה“. ומוסיפה : „בנה'לה' ספר לי, ספר לי
הכל.“

ולפתע אתה חש שאתה מכיר אותה כבר שנים. ואתה מספר לה, והיא מקשיבה. וכאילו שניכם מדברים על איזו דמות נהדרת שהייתם רוצים להכיר, אבל, כבר לא יכולים. „את יודעת מה זה רמון?“ אתה שואל אותה לצורך תאור אותו רגע קטלני, אותה אלפית שניה של פגישה עם „מלאך-המות“. היא פושטת ידה לפניכם חמש או שש ספרות של כחול יבש ועמוק שאומרות לך הכל: „בנהלה, אני כבר עשיתי רמונים באושוויץ, בבית חרושת“.

והיא גולשת לתחומי חייה, כאילו אתה הוא מכרה הותיק. והיא יורדת לפרטי-פרטים וכאילו היא מאמינה, שנוסף לדמו של יקי, שנספג בבגדיך בידיך ובגופך, נדבקה בך גם חלק מרוחו. ואתה מבטיח בקול, וגם בלחש פנימי: אתה עוד תבוא לפה. אתה מוכרח, זה אויר לנשימה בשבילה, היא ראויה לכך...

בקור. פגישה לבבית, כאל מכר ומודע. התענינות על חייד ומעשיך בצבא. שאלות אישיות וספורים על עצמה. היא מראה לך תמונות, מגיל הצבא וגם מגיל הילדות. לרגע אתה מתבונן בה. אתה מרגיש שגרונה נחנק ע"י בכי פתאומי שרוצה להתפרץ. ואז היא מתעשתת, היא מתקפדת ובאחת אומרת לך: „נו, תשתה משהו. אתה בודאי צמא. חדוה! תביאי פירות“, והיא נצחה. היא התגברה.

אתה אומר: „שלום“ והיא נפרדת ממך: תשמור על עצמך, אתה מוכרח להיות חזק, גם בשביל יקי.

ואתה מרגיש שלכשתסגר הדלת היא תוציא את שהחניקה שעות וימים. אבל, אז אתה יודע שעם, עם נשים כאלו, „הם“ לעולם לא ינצחו. בנשמות אצילות כאלו אין בן-אנוש יכול לפגוע.

ואתה חוזר מחופשה ואתה נמצא באותה עמדה, באותה נקודה בה נפרדת מחברך. ואתה יודע — הוא אתך ברוחו הנאצלת. ויותר מכל נמצאת אתך אמו הנפלאה. אם שכולה.

עמי שרמן

עם אמו של רעי שנפל

וכשתשאלני אמו של רעי ...
מדוע אתי כרגיל לא חזר ...
מה לה אומר ?
האם את האמת לה אספר ?
או האם אנסה אותה לשקר ?
ולו רק הפעם ...

האומר לה שנפגע בראשו מרסיס ?
או אולי, שנשאר בנה לרתוק בבסיס ?
האתאר את שלולית דמו הגדולה ?
או אומר לה, "רק מחר הוא יוצא ל,"רגילה"
אמו של רעי האהוב !
התדעי כי בנך לעולם לא ישוב ?

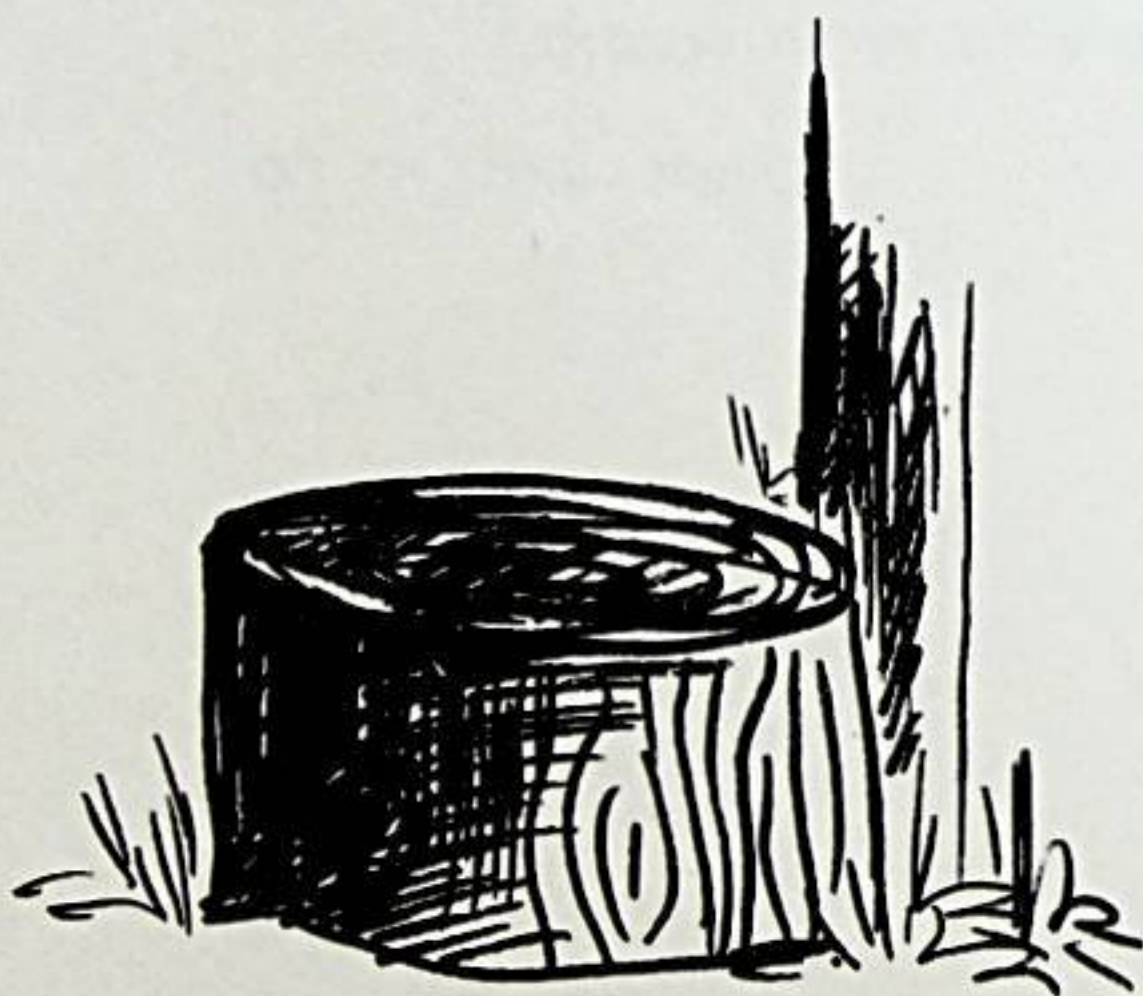
ואם עוד תוסיף אמו ותקשה,
"הרי תמיד באתם לחופשה שניכם,
ומה הפעם הפריד בינכם ?
האם בני הוא פצוע קשה ? ? !

כך אשב בביתה ... על כסאו של בנה ...
כך אשב בביתה ... על כסאו של בנה ...
ואנסה להתחמק
אך האוכל להתאפק ? ...

ואז אל התמונה שבקיר אשא את עיני
ודמעות בקצות לחיי,
ואומר לה : אמא ! בנך שלך כבר לא חי ...
ותסב אמו ותשקני ...
ותלאט : "חשתי ... כי כלום לא הפריד
בינכם ... אבל
המות ניסה לכם ... ויוכל" !

זו אמו של רעי . . . ויש עוד רבות !
מה רב כוחו ! אלוקי נצור אותן !
ולבבי אז זעק, בעוד ראשי אליה גוחן,
אמא !
תניני ואהיה אנכי תחתיו לבן . . .

זחבה צויקל
מעלה הגלבווע

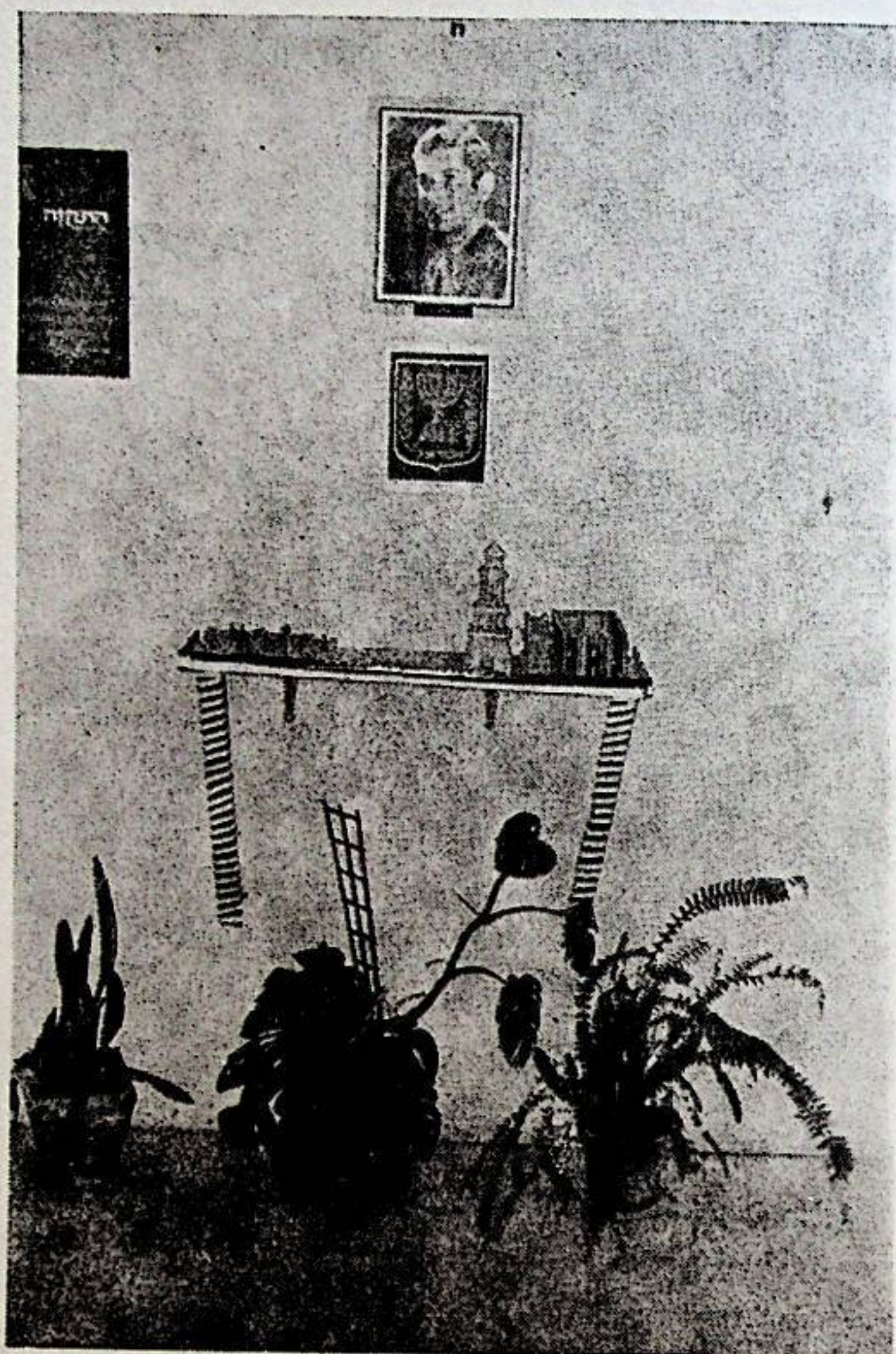
תם ספר הזכרונות, ולא נשלם —
צוירה דמותו של יקי, ולא עוצבה —
הוזכרו פעליו ומדותיו, ולא מוצו.
הרבה נכתב כאן — ויותר מזה שלא נכתב.
יטול כל קורא — במוחו ולבו, במחשבותיו וזכרונו —
קטע זה, או אחר, ממה שנאמר ונכתב, יצרנו כבבת
עינו —

והיה זה שכרנו, והיתה זו זכותו,
שתגן עלינו, ועילוי לנשמתו.

„והחי — יתן אל לבו“

„ספריית הקודש והמקדש" ע"ש וקו ז"ל ביושבה

פנת זכרון בספרייה

